

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EBU CA‘FER et-TAHAVİ’NİN *MUHTASAR*’INDAKİ TERCİHLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Abdurrahman BULUT

İstanbul 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EBU CA‘FER et-TAHAVİ’NİN *MUHTASAR*’INDAKİ TERCİHLERİ

Yüksek Lisans Tezi

ABDURRAHMAN BULUT

Danışman: Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

İstanbul 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ABDURRAHMAN BULUT'nın EBU CAFER ET-TAHAVİ'NİN MUHTASAR'INDAKİ TERCİHLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 14.05.2014 tarih ve 2014-18/27 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..06.....06.....2014..

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. MEHMET ERDOĞAN
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. VECDİ AKYÜZ
3. Jüri Üyesi	Doç. Dr. MEHMET BOYNUKALIN

İmzası

ÖZET

Fıkıh muhtasarları mezheplerin temel mesele ve hükümlerini, delillere yer vermeksizin özet bir şekilde sunan ve özel bir telif geleneğini temsil eden eserlerdir. *Muhtasaru't-Tahâvî* de bu telif geleneğinin Hanefî mezhebi içerisindeki ilk örneğini teşkil eder. Tahâvî bu eserinde Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflı meseleleri nakletmekte ve bu meselelerde Hanefî imâmlarının görüşleri arasından birini **وبه تأخذ** ifadesiyle açıkça tercih etmektedir. Bu çalışmada da Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında sarîh ifadelerle yapmış olduğu tercihleri incelenmiş, özellikle bu tercihlerin muhtasar telif geleneği içerisinde *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin edinmiş olduğu yere etkisi araştırılmıştır. Tahâvî'nin tercihleri Hanefî imâmlarının görüşleriyle mukâyese edildiğinde daha çok Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşlerini tercih ettiği görülmektedir. Nitekim Tahâvî, naklettiği ihtilaflı meselelerin yaklaşık %75'inde Ebû Hanîfe'ye muhâlefet etmektedir.

Muhtasaru't-Tahâvî'nin Hanefî mezhebi içerisinde yaygın olarak kullanılan ve mûtemed kabul edilen muhtasarlarda esas kaynak olarak kullanılmadığı ve pek yaygınlaşmadığı görülmektedir. Buna etki eden önemli sebeplerden biri olarak Tahâvî'nin sarâhaten yapmış olduğu tercihlerinin büyük kısmının Ebû Hanîfe'nin değil de Sâhibeyn'in görüşleri doğrultusunda olması düşünülmektedir. Nitekim meşhûr olan ve mûteber kabul edilen muhtasarlarda büyük oranda Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin tercih edilmiş olması bu düşünceyi teyid etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tahâvî, Hanefî, Muhtasar, Tercih, İhtilaf.

ABSTRACT

Compendiums of fiqh are works that summarize the main issues and rulings of the madhabs without referencing the supporting evidence, and represent a distinct tradition of compilation. *Mukhtasar al-Tahâwî* is the first example of this kind of compilation tradition in the Hanafi madhab. Tahawi, in his book, relays the controversial cases between the hanafi *imams*, and clearly chooses one of their opinions with the words **وبه نأخذ**. This study examines only those choices within Tahawi's compendium *al-Mukhtasar* which are accompanied by such clear statements and furthermore studies how his choices impacted the status of *Mukhtasar al-Tahawi*'s within the compilation tradition of compendiums. When Tahawi's choices are compared with the hanafi imams' opinions, it can be seen that he mostly prefers Abu Yusuf and Muhammad b. Hasan al-Shaybani's opinions. As a matter of fact Tahawi opposes Abu Hanife in about 75% of the controversial issues that he relays.

It can be seen that *Mukhtasar al-Tahawi* isn't used as a main source for the widely used and authoritative compendiums of the madhhab, and that it hasn't gained much dispersion. It is thought that the most important reason for this fact is that the majority of Tahawi's clear opinions are in line with the Sahibayn's, and in contrast with Abu Hanifa's. Finally, the fact that the well-known and authoritative compendiums mostly prefer Abu Hanifa's opinions also supports this idea.

Key Words: Tahawi, Hanafi, Mukhtasar, Preference, Controversial Issue.

ÖNSÖZ

Âlemlerin rabbi olan Allah Teâlâ'ya hamd ü senâlar ederim. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e de salât ü selâmlar olsun.

Mezheplerin temel mesele ve hükümlerini zikretme düşüncesiyle telif edilen fıkıh muhtasarlarının toplumla en yakın ilişki içerisinde olan ve tedris faaliyetlerinde en çok kullanılan eserler olduğu dikkate alındığında bu eserlerin tanıtımının ve tarihsel süreçteki yerlerinin incelenmesi hususunun arz ettiği önem anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Hanefî mezhebinde telif edilmiş ilk muhtasar(lardan) olan *Muhtasaru't-Tahâvî* tanıtılmış, eserin en önemli özelliklerinden olan Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflı meselelerdeki Tahâvî'nin tercihleri tasnif edilmiştir. Bu tercihler farklı açılardan inceleme konusu yapılmış ve müellifin tercihlerinin, *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin Hanefî mezhebi tarihinde, özellikle de muhtasar telif geleneği içerisinde edinmiş olduğu yere etkisi araştırılmıştır.

Bu tez vesilesiyle ilim tahsili yolunda teşvikleri ve maddi-manevi desteklerinden dolayı kıymetli anne ve babama teşekkür etmek isterim, ömürleri uzun amelleri sâlih olsun. İlahiyat fakültesine başladığım 2007 senesinden itibaren hizmetlerinden istifade ettiğim Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı idareci ve hocalarına da şükranlarımı arz ederim.

Tezin bu hâle gelmesinde pek çok kişinin katkısı bulunmaktadır. Öncelikle yardımlarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Erdoğan'a teşekkür ederim. Eleştiri ve katkılarıyla yol gösterici olan Yrd. Doç. Dr. Eyyüp Said Kaya hocama da müteşekkirim. Çalışmanın başından sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen, vakit ayırma konusunda gayet cömert davranan Orhan Ençakar hocama, tashihleri ve yardımlarından dolayı M. Usame Onuş kardeşime de teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Abdurrahman BULUT

Çamlıca, 2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	V

GİRİŞ

I. KONU.....	2
II. YÖNTEM	2
III. KAYNAKLAR.....	3
A. Hanefî İmamlarının Eserleri	4
B. Tahâvî'nin Eserleri	4
C. Hanefî Fıkıh Muhtasarlari	5
D. Tahâvî Hakkında Yapılan Çalışmalar.....	5
IV. KAVRAMLAR.....	9
A. Muhtasar	10
B. Tercih.....	13
C. Hanefî İmâmları Hakkında Kullanılan Bazı Kavramlar	14

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ CA'FER et-TAHÂVÎ, MUHTASAR'I VE BU ESERİNDEKİ TERCİHLERİ

I. EBU CA'FER ET-TAHÂVÎ.....	16
A. Hayatı: Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı.....	16
B. Hocaları, Talebeleri ve Seyahatleri	17
C. Şafiî Mezhebi'nden Hanefî Mezhebi'ne İntikâli	18
D. İlmî Konumu ve Hanefî Mezhebi'ndeki Yeri.....	20
E. Eserleri.....	22
II. MUHTASARU'T-TAHÂVÎ	27
A. Muhtasaru't-Tahâvî'nin Tanıtımı.....	27
1. Sistematigi	30
2. Muhtevâsı	33
B. Hanefî Fıkıh Tarihinde Muhtasaru't-Tahâvî	36
1. Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	36

2. Yapılan Atıflar	38
3. Hanefî Fıkıh Muhtasarlarına Kaynak Olması	41
a. <i>Muhtasaru'l-Kudûrî</i> 'ye Kaynak Olması Meselesi	41
b. Diğer Hanefî Fıkıh Muhtasarlarına Kaynak Olması	46
III. TAHÂVÎ'NİN <i>MUHTASAR</i> 'INDAKİ TERCİHLERİ	50
A. Tahavî'nin Tercihleri ile İlgili Genel Bilgiler	50
B. Tahavî'nin Tercihlerinin Hanefî İmâmlarının Görüşleriyle Mukâyesesi	52
1. Kitabın Tamamında Genel Bir Mukâyese	52
2. İbâdât-Muâmelât-Ukûbat Tasnîfine Göre Mukâyese	54
C. Tahavî'nin Bütün Hanefî İmâmlarına Muhâlefeti	55

İKİNCİ BÖLÜM

TAHÂVÎ'NİN *MUHTASAR*'INDA NAKLETTİĞİ İHTİLAFLI MESELELERİN ve TERCİHLERİNİN İNCELENMESİ

(KİTÂBU'T-TAHÂRE ve KİTÂBU'L-BÜYÛ')

I. TAHÂVÎ'NİN <i>MUHTASAR</i> 'INDA NAKLETTİĞİ İHTİLAFLI MESELELER VE TERCİHLERİ	61
A. Tahâret Kitâbı	61
B. Büyû' Kitâbı	64
II. TAHÂVÎ'NİN <i>MUHTASAR</i> 'INDA NAKLETTİĞİ GÖRÜŞLERİN HANEFÎ İMÂMLARINA ÂİDİYETİ	73
A. <i>Muhtasaru't-Tahavî</i> 'nin Mezhebin Görüşlerini Nakletme Hususunda Mûteber Bir Kaynak Olarak Kabul Edilmesi	73
B. Cessâs'ın İtirazları	74
C. Daha Sonraki Hanefî Fakihlerinin Bu Konudaki İtirazlara Yaklaşımları	76
III. TAHÂVÎ'NİN TERCİHLERİNİN <i>el-MUHTASAR</i> DIŞINDAKİ ESERLERİYLE MUKÂYESESİ	80
A. Hanefî İmâmlarına Nispet Edilen Görüşlerin Mukâyesesi	80
B. Tahavî'nin Tercihlerinin Mukâyesesi	82
C. Tahavî'nin Tercih Sebepleri	83
IV. TAHÂVÎ'NİN TERCİHLERİNİN CESSÂS TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	87
A. Cessâs'ın Tahavî'nin Tercihlerini Değerlendirmesi	88

B. <i>Muhtasaru't-Tahâvî</i> İle Cessâs'ın Şerhindeki Metin Kısımının Mukâyesesi ...	89
C. Cessâs'ın Hanefî İmâmlarının İhtilaf Ettiği Meselelerdeki Tercihleri	90
V. HANEFÎ MUHTASAR GELENEĞİNDE İHTİLAFLI MESELELERİN NAKLEDİLİŞİ ve YAPILAN TERCİHLER	93
A. İhtilaflı Meselelerin Hanefî Fıkıh Muhtasarlarda İşlenişi	93
1. <i>Muhtasaru'l-Kudûrî</i>	93
2. <i>Bidâyetü'l-mübtedî</i>	95
3. <i>Vikâyetü'r-rivaye fî mesâili'l-Hidâye</i>	96
4. <i>el-Muhtâr li'l-fetvâ</i>	98
5. <i>Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn</i>	98
6. <i>Kenzü'd-dekâik</i>	99
7. <i>Gurerü'l-ahkâm</i>	100
8. <i>Mülteka'l-ebhur</i>	101
9. <i>Tenvîru'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr</i>	103
B. Genel Değerlendirmeler	104
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	111

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
krş.	Karşılaştırınız
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.y.	Tarih yok
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
vb.	Ve benzeri
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. KONU

Hanefî fıkıh tarihinin önemli isimlerinden birisi olan Ebû Ca'fer et-Tahâvî (321/933), Ebû Yûsuf (182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (189/805) üçüncü kuşak talebelerindendir. Diğer Hanefî fakihlerinden farklı olarak Mısır'da doğup yetişmesi, yirmili yaşlarda iken Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçmesi, özellikle hadis ve fıkıh sahalarında temayüz etmekle birlikte pek çok ilim dalında eserler telif etmiş olması gibi hususlar Tahâvî'nin zikredilmesi gereken özellikleri arasında yer almaktadır.

Tahâvî'nin, Hanefî mezhebinin temel meselelerini naklettiği *el-Muhtasar*'ı, mezhep içerisinde telif edilen ilk muhtasar(lardan) kabul edilmiştir. Tahâvî bu eserinde özellikle ihtilaflı meselelerde Ebû Hanife (150/767), Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin birbirlerinden farklı olan görüşlerini zikretmesiyle dikkat çekmektedir. *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin ilk muhtasar(lardan) kabul edilmesinin yanı sıra en önemli özelliği, zikredilen ihtilaflı meseleler arasında tercihte bulunulması ve bunun açıkça ifade edilmiş olmasıdır. Nitekim ihtilaflı meselelerin tamamına yakınında “وبه نأخذ” diyerek tercih ettiği görüşü belirtmesi, daha sonraki dönemlerde Tahâvî ile ilgili yapılan değerlendirmelerde önemli ölçüde dikkate alınmıştır. Bu çalışmada da Tahâvî'nin *Muhtasar*'ındaki¹ tercihleri farklı açılardan incelenmiş ve yapılan bu tercihlerin *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin Hanefî mezhebi tarihinde, özellikle de muhtasar telif geleneği içerisinde edinmiş olduğu yere etkisi araştırılmıştır.

II. YÖNTEM

Tahâvî'nin *Muhtasar*'ındaki tercihlerinin incelendiği bu çalışma iki bölüm halinde tanzim edilmiştir. Birinci bölümde önce Tahâvî'nin hayatı, eserleri gibi giriş kabilinden konular özet hâlde sunulmuştur. Daha sonra Hanefî fûrû fıkıh eserlerinde *Muhtasaru't-Tahâvî*'ye yapılan atıflar maddeler hâlinde zikredilmiş, ardından bu eserin mezhep içerisinde kendisinden sonra telif edilen muhtasarlara kaynaklık derecesi ile ilgili yapılmış tespitler nakledilerek bazı değerlendirmelere yer verilmiştir. Tezin birinci bölümünün son kısmında, *Muhtasaru't-Tahâvî*'de ihtilaflı meseleler arasında yapılmış olan tercihler genel bir tasnife tabi tutularak Tahâvî'nin Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve

¹ Metnin bundan sonraki kısımlarında *Muhtasar*'ın başındaki “el” takısı okuma kolaylığı göz önünde bulundurularak kaldırılmıştır.

Şeybânî'nin görüşlerinden hangisini ne oranda tercih ettiği tespit edilmeye çalışılmış, bununla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, Tahâvî'nin yapmış olduğu tercihler birkaç farklı açıdan incelenmiştir. Kitabın tamamında yer alan 460'ın üzerinde tercihin detaylı bir incelemesi bu çalışmanın sınırlarını oldukça aşacağından dolayı -tezin ikinci bölümünün başında da ifade edildiği üzere- İbâdât bölümlerinden kitâbü't-tahâre ve Muâmelât bölümlerinden kitâbü'l-büyû seçilmiştir.

İkinci bölümün başında, incelenmek üzere tercih edilen tahâret bölümündeki 8, büyü bölümündeki 19 olmak üzere toplamda 27 ihtilaflı mesele ve Tahâvî'nin tercihleri zikredilmiştir. Tezin daha sonraki kısımlarında bu ihtilaflı meselelere atıfta bulunulacağı zaman ilgili mesele, dipnotta kaynağı zikredilmeksizin burada tayin edilen sıra numarasıyla belirtilerek hem gereksiz tekrardan kaçınmak hem de arzu edildiğinde tekrar meseleye kolay bir şekilde müracaat edilebilmesi hedeflenmiştir.

İhtilaflı meselelerin ve tercihlerin zikredilmesinin ardından Tahâvî'nin naklettiği görüşlerin Hanefî imâmlarına aidiyeti ile ilgili yapılan değerlendirmeler nakledilmiş, daha sonra Tahâvî'nin tercihleri *Muhtasar* dışındaki eserleriyle mukâyese edilmiştir. Bu konulardan sonra Hanefî mezhebinin bir başka önemli ismi olan ve *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin en önemli şârihlerinden kabul edilen Cessâs'ın, Tahâvî'nin tercihleri hakkındaki tutumu incelenmiştir.

Tezin son kısmında Tahâvî'nin tercihte bulunduğu bu ihtilaflı meselelerin, Tahâvî'den sonra telif edilen meşhûr ve müteber kabul edilen Hanefî fıkıh muhtasarlarındaki işleniş ele alınmış ve bazı değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

III. KAYNAKLAR

Tezin isminden de anlaşılacağı üzere kullanılan temel kaynak *Muhtasaru't-Tahâvî*'dir. Çalışma süresince Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde ilgili konularda hazırlanan maddelerin taranmasına gayret edilmiştir. Tahâvî'nin hayatı, ilmî konumu, eserleri gibi konular daha çok günümüzde Tahâvî ile ilgili yapılan çalışmalardan istifade ile özetlenmiştir. Bunlar içerisinde Abdullah Nezir Ahmed'in *Ebü Ca'fer et-Tahâvî el-imâmü'l-muhaddisü'l-fakîh* isimli eserini özellikle belirtmemiz

gerekmektedir. Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'si, özellikle Cessâs'ın Tahâvî'ye, mezhebe nispet ettiği görüş ve hükümler konusunda itiraz ettiği meselelerin tespitinde, ayrıca Cessâs'ın Tahâvî'nin tercihlerini değerlendirmesi ve kendi tercihlerini tespit konusunda kaynak olarak kullanılmıştır.

Tezde kullanılan kaynak eserler birkaç başlık altında şu şekilde zikredilebilir:

A. Hanefî İmamlarının Eserleri

İkinci bölümde işlenen “Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında Naklettiği Görüşlerin Hanefî İmâmlarına Âidiyeti” konusunda Tahâvî'nin *... عند أبي حنيفة* gibi *في قول محمد بن الحسن*... gibi farklı ifadelerle Hanefî imâmlarına nispet ettiği görüşler, *Zâhirü'r-rivâye*'den *el-Asl* ve *el-Câmiu's-sağîr* ile mukâyese edilmek sûretiyle nakledilen görüşlerin Hanefî imâmlarına âidiyeti tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu konuda daha sonraki Hanefî fıkıh kitaplarına da müracaat edilmiştir.

B. Tahâvî'nin Eserleri

Tezin ikinci bölümünde işlenen “Tahâvî'nin Tercihlerinin *el-Muhtasar* Dışındaki Eserleriyle Mukâyasesi” konusunda Tahâvî'nin tercih ettiği ihtilaflı meseleler, kendisine ait diğer eserlerinde birkaç yönden incelenmiştir. Burada asıl üzerinde durulan husus, çalışmanın temel konusuyla da irtibatlı olarak, ihtilaflı meselelerdeki Tahâvî'nin tercihinde herhangi bir farklılık olup olmadığıdır. Ayrıca Tahâvî'nin bu meselelerdeki tercihleri doğrultusunda mufassal ve müdellel eserlerinden tercih sebepleri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konularda en çok Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* isimli eserinden istifade edilmiştir. Fakat bu eserde *Muhtasar*'a nispetle daha az mesele işlendiği için incelenen bütün meseleleri bu kitapta bulma imkânı yoktur. İncelenen meselelerden mevcut olanlar Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân* isimli eseriyle de mukâyese edilmiştir. Ayrıca Hanefî imâmlarına nispet edilen görüşler konusunda *Muhtasaru İhtilâfî'l-Ulemâ*'dan² da -ki bu kitapta incelenen meselelerin büyük kısmı zikredilmektedir- yararlanılmıştır.

² Bu kitap Cessâs'a ait olmakla birlikte, Tahâvî'nin *İhtilâfî'l-ulemâ*' isimli eserinin ihtisârıdır. Dolayısıyla bu kitaptan da istifade edilmiştir.

C. Hanefî Fıkıh Muhtasarlari

Tezin son konusu olan “Hanefî Muhtasar Geleneğinde İhtilaflı Meselelerin Nakledilişi ve Yapılan Tercihler” başlığı altında yukarıda zikri geçen 27 ihtilaflı mesele; ihtilafın zikredilip zikredilmemesi, sadece Ebu Hanife’nin kavlinin zikredilmesi, ihtilaf zikredilmişse herhangi bir tercihte bulunulup bulunulmaması, tercihte bulunulmuşsa bunların Tahâvî’nin tercihleriyle mukâyesesi vb. yönlerden incelenmiştir.

Burada mezhep içerisinde meşhûr ve mûteber oldukları dikkate alınarak incelenmek üzere tercih edilen muhtasarlardan şunlardır:³

Kudûrî’nin (428/1037) *el-Muhtasar*’ı, Merğînânî’nin (593/1197) *Bidâyetü’l-mübtedî*’si, Bürhânüşşerîa’nın (673/1274) *Vikâyetü’r-rivâye*’si, Mevsilî’nin (683/1284) *el-Muhtâr*’ı, İbnü’s-Sâati’nin (694/1295) *Mecmau’l-bahyren*’i, Ebu’l-Berekât en-Nesefî’nin (710/1310) *Kenzü’d-dekâik*’i, Molla Hüsrev’in (885/1480) *Gurerü’l-ahkâm*’ı, İbrahim el-Halebî’nin (956/1549) *Mülteka’l-ebhur*’u ve Timurtâşî’nin (1006/1598) *Tenvîru’l-ebâr*’ı.

D. Tahâvî Hakkında Yapılan Çalışmalar

Tahâvî ve eserleri hakkında günümüzde pek çok tez, kitap, makale ve ansiklopedi maddeleri hazırlanmıştır. Bunlar içerisinde çalışmamızın konusuyla irtibatlı olan veya tezde yararlanılan çalışmalar şunlardır:

³ Ebu’l-Hasen el-Kerhî (340/952) ve Hâkim eş-Şehid’in (334/945) muhtasarlari Tahâvî ile aynı dönemde telif edilmeleri sebebiyle inceleme kapsamına dâhil edilmemiştir. Bu muhtasarlardan tercih edilirken Orhan Ençakar’ın *Kerhî’nin Muhtasar’ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi* isimli yüksek lisans tezinin “Hanefî Fıkıh Muhtasarlari” isimli ilk bölümünden (Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2013) ve *DİA*’nın ilgili maddelerinden istifade edilmiştir. Zikri geçen eserlerden *Muhtasaru’l-Kudûrî*, *Kenzü’d-dekâik* ve *Vikâyetü’r-rivâye* Hanefî âlimleri arasında yaygın kullanılan, mûteber ve mûtemed eserler anlamında “mütûn-i selâse”; *Kenzü’d-dekâik*, *Vikâyetü’r-rivâye*, *Muhtâr* ve *Mecma’u’l-bahyren* ise “mütûn-i erbaa” olarak anılmıştır. Bkz. Ahmet Özel, “Hanefî Mezhebi (Literatür)”, *DİA*, XVI, 22-23; Murteza Bedir, “Vikâyetü’r-rivâye”, *DİA*, XXXIII, 107. *Dürerü’l-hukkâm* ile *Mülteka’l-ebhur* yüzyıllar boyunca kadı, müftü ve müderrislerin kaynak kitapları olmuştur. Bkz. Ahmet Akgündüz, “Dürerü’l-hukkâm”, *DİA*, X, 28; Şükrü Selim Has, “Mülteka’l-ebhur”, *DİA*, XXXI, 540-541. *Bidâyetü’l-mübtedî* ve *Tenvîru’l-ebâr* ise özellikle şerh ve hâşiyeleri ile birlikte yaygın olarak kullanılan muhtasarlardır. Bkz. Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, 471-473; Ahmet Özel, “Timurtâşî”, *DİA*, XXXI, 188; Ahmet Özel, “İbn Âbidîn”, *DİA*, XIX, 292-293; Ahmet Özel, “Haskefi”, *DİA*, XVI, 387-388.

- 1- Abdullah Nezir Ahmed, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî fâkîhen* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şeriat Fakültesi, Suudi Arabistan 1408/1987:

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şeriat Fakültesinde hazırlanmış olan bu doktora tezi günümüzde yapılan çalışmalar içerisinde Tahâvî'nin fikhî yönünü en kapsamlı şekilde sunan bir eserdir. Nezir Ahmed üç bölüme ayırdığı tezinin ilk bölümünde Tahâvî'nin dönemi, hayatı, ilmî gelişimi, ilmî konumu, ahlâkî ve eserleri gibi konuları işlemiştir. İkinci bölüm tezin temel konusunu teşkil etmektedir. “Fıkhu'l-imâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî bi'l-istidlâl” başlığı altında Tahâvî'nin *Şerhu me'ânî'l-âsâr*'ındaki Hanefî imâmalarının hepsinden veya bir kısmından farklı olan görüşlerini⁴ Tahâvî'nin mutlak müctehid olduğu iddiasını ispatlamak üzere -büyük ölçüde yine bu eserden istifade ile- delillerini zikretmek, diğer müctehidlerin görüşlerini, delillerini ve Tahâvî'nin muhâlif görüş sahiplerine karşı eserlerinde zikretmiş olduğu cevaplarını da belirtmek suretiyle şu başlıklar altında incelemiştir:

- Hanefî imâmalarının hepsine muhâlefet ettiği meseleler
- Ebû Hanife ve Sâhibeyn'e muhâlefet ettiği meseleler
- Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'a muhâlefet ettiği meseleler
- Ebû Hanife ve Şeybânî'ye muhâlefet ettiği meseleler
- Ebû Hanife'ye muhâlefet ettiği meseleler
- Ebû Yûsuf ve Şeybânî'ye muhâlefet ettiği meseleler
- Ebû Yûsuf'a muhâlefet ettiği meseleler
- Şeybânî ve Züfer'e muhâlefet ettiği meseleler
- Şeybânî'ye muhâlefet ettiği meseleler

Nezir Ahmed, tezin üçüncü bölümünde “Fıkhu'l-imâm et-Tahâvî el-mücerred ani'l-istidlâl” başlığı altında Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında delilsiz olarak zikrettiği Hanefî imâmalarından farklı olan görüşlerini şu başlıklar altında tek tek nakletmektedir:

- Hanefî imamlarının hepsine muhâlefet ettiği meseleler
- Üç Hanefî imâma muhâlefet edip Züfer'e muvâfakat ettiği meseleler

⁴ Bu görüşlerden *Muhtasar*'da mevcut olanlar dipnotlarda kaynak olarak gösterilmektedir.

- Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'a muhâlefet edip Şeybânî ve Züfer'e muvafakat ettiği meseleler
- Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'a muhâlefet edip Şeybânî'ye muvâfakat ettikleri
- Ebû Hanife ve Şeybânî'ye muhâlefet edip Ebû Yûsuf'a muvâfakat ettikleri
- Ebû Hanife'ye muhâlefet edip Sâhibeyn'e muvâfakat ettiği meseleler
- Ebû Hanife'ye muhâlefet edip sadece⁵ Ebû Yûsuf'a muvâfakat ettiği meseleler
- Ebû Hanife'ye muhâlefet edip sadece Şeybânî'ye muvâfakat ettikleri
- Sâhibeyn'e muhâlefet edip Ebû Hanife ve Züfer'e muvâfakat ettiği meseleler
- Sâhibeyn'e muhâlefet edip Ebû Hanife'ye muvâfakat ettiği meseleler
- Ebû Yûsuf'a muhâlefet edip Ebû Hanife ve Şeybânî'ye muvâfakat ettikleri
- Ebû Yûsuf'a muhâlefet edip sadece Şeybânî'ye muvâfakat ettiği meseleler
- Şeybânî'ye muhâlefet edip Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'a muvâfakat ettikleri
- Şeybânî'ye muhâlefet edip sadece Ebû Yûsuf'a muvâfakat ettiği meseleler

Nezir Ahmed, Tahâvî'nin “mutlak müctehid” olduğunu iddia ettiği için “muvâfakat” ifadesini kullanmakta, *Muhtasaru't-Tahâvî*'de yapmış olduğu bu tasnifle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Tahâvî'nin muhalefetlerini, tezindeki “mutlak müctehid” iddiası bağlamında değerlendirmektedir. Ayrıca Ebû Hanife'nin usûlüne ittiba etmesi sebebiyle Tahâvî'ye “mutlak müctehid”e ilaveten “müntesip” nitelemesinin de yapılabileceğini ifade etmektedir.⁶

2- Ammâd Tâhâ Şerif Hamza, *el-İhtiyârâtü'l-fıkhiyye li'l-imâm et-Tahâvî ve eseruhâ fî takrîri mezhebi'l-Ahnâf usûlen ve furû'an* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kâhire Üniversitesi/Dârul-Ulûm Fakültesi, t.y.:

Kâhire Üniversitesi Dârul-Ulûm Fakültesinde Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışmada “içindekiler” kısmından anlaşıldığı kadarıyla Tahâvî'nin yapmış olduğu tercihlerin bir kısmı usûl yönünden incelenmiştir. Başlıklar

⁵ Başlıklarda sadece (فقط) ifadesi, o meselede diğer imâm(lar)dan görüş nakledilmediği anlamında kullanılmaktadır.

⁶ Tezin sonuç kısmı için bkz. Abdullah Nezir Ahmed, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî fakîhen*, s. 981-988. Bkz. <http://libback.uqu.edu.sa:81/ArcMateViewer/viewer.aspx?fl=futxt/1281.pdf>

incelendiğinde bu çalışmanın muhtemelen Tahâvî'nin *Şerhu me'âni'l-âsâr* gibi müdellel eserlerinden istifadeyle hazırlandığı söylenebilir.⁷

3- Dâvut İltâş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 385-388:

Tahâvî'nin hayatı, mezhep değişikliği, hocaları, talebeleri, ilmî konumu, fıkıh ve hadis ilimlerine, ayrıca Hanefî mezhebinin gelişim sürecine olan katkıları ve diğer bazı konularda özlü bilgilerin yer aldığı maddenin sonunda Tahâvî'nin eserleri kısaca tanıtılmıştır.

4- Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti'l-imâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, y.y. 1999:

Tahâvî'nin biyografisine yönelik hazırlanan ve bazı konularda Kevserî'nin değerlendirmelerini de içeren bu eser, günümüzde Tahâvî ile ilgili yapılan çalışmaların özellikle biyografi kısımlarında kaynak olarak kullanılmaktadır.

5- Abdullah Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî el-imâmü'l-muhaddisü'l-fakîh*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1991:

Abdullah Nezir Ahmed, doktora tezinde Tahâvî'nin fıkıh yönünü çalışmış, ayrıca *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ'*yı da tahkik etmiştir. Bu eserinde ise, doktora tezinin birinci bölümünü bazı değişiklikler yapıp geliştirerek kitap hâlinde yayımlamıştır.

6- Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü't-Tahâvî muhaddisen*, Dâru'l-Muhaddisîn, Kâhire 2008:

Ali el-Hafif, Kâhire Üniversitesi'nde görev yapan Prof. Dr. Abdülmecid Mahmûd'un bu eserine takdim yazısı yazmış ve kendisini bu çalışması sebebiyle tebrik etmiştir. Eserin ilk 173 sayfasında Mısır siyasi, toplumsal ve ilmî yönüyle tanıtılmış, Tahâvî'nin biyografisi ve eserleri hakkında ayrıntılı malumat verilmiştir.

7- Sa'd Beşir Es'ad Şeref, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve menhecuhû fî'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 1998:

Bu çalışmada Tahâvî'nin hüküm elde etmedeki metodu, Kur'ân, Sünnet, İcmâ, Kıyâs, İstihsan, Sahâbî Kavli ve Örf başlıkları altında incelenmiştir. Daha sonra

⁷ Bkz. <http://www.islamfeqh.com/Kshaf/List/ViewRasaelDetails.aspx?RasaelID=902> (Son Erişim Tarihi: 07.04.2014)

Tahâvî'nin kendi eserlerinden müntesibi olduğu Hanefî mezhebine muhâlefet ettiği tespit edilen 12 mesele ayrıntılı olarak işlenmiştir. Tezin girişinde Es'ad Şeref, Tahâvî'nin mevcut tüm eserlerini dikkate alarak bu meseleleri tespit ettiğini ifade etmektedir. Ancak dipnotlara bakıldığında, büyük kısmında *Şerhu me'âni'l-âsâr*'dan bazı meselelerde *Müşkilü'l-âsâr*'dan nakiller yapıldığı *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin ise inceleme kapsamına dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Bunun *Muhtasar*'da delil zikredilmemiş olmasından kayaklandığı söylenebilir. Çalışmanın sonunda bu 12 meseleden başka Hanefî fıkıh kitaplarında Tahâvî'nin Hanefî mezhebine muhâlefet ettiği nakledilen 23 mesele daha kısaca zikredilmiştir.

- 8- Havva Gündüz, *Tahâvî ile Kudûrî'nin Muhtasar'larının Aile Hukuku Bölümlerinin Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2004:

Bu çalışmada Tahâvî ve Kudûrî'nin muhtasarlarının muhteva ve metod açısından karşılaştırması yapılmış ve gerek muhtevâ gerekse metod açısından iki muhtasar arasında çok fazla farklılığın bulunmadığı belirtilmiştir. Sadece Tahâvî'nin bazı meselelerde ayrıntıya girdiği ve Kudûrî'den daha hacimli olduğu, Kudûrî'nin ise Tahâvî'ye nispetle meseleleri daha özet ve sistematik hâlde sunduğu ifade edilmiştir.

- 9- Yılmaz Atmaca, *Müzenî ve Tahavî'nin Muhtasarlarının Zekât Bölümlerinin Kaynak, Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2006:

Bu çalışmada *Muhtasaru'l-Müzenî* ve *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin zekât bölümleri muhteva ve metod açısından karşılaştırılmış ve iki eser arasında sistematik açıdan benzerliğin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

IV. KAVRAMLAR

Çalışmanın isminden anlaşılabileceği üzere “muhtasar” ve “tercih” kelimeleri pek çok yerde kullanılmıştır. Bu sebeple bu iki kavram ile birlikte çalışmamızda Hanefî imâmları hakkında sıklıkla kullanılan bazı kelime ve kavramların konuya girmeden önce izah edilmesi faydalı olacaktır.

A. Muhtasar

Bel manasındaki “hasr” kökünden türeyen “muhtasar” kelimesi sözlük anlamı itibariyle “özetlenmiş” demektir.⁸ Bir sözü ihtisâr etmek “fazlalıkların terk edilerek anlamın veciz bir şekilde ifade edilmesi” manasına gelmektedir.⁹ İhtisârın ıstılâhî anlamı ise “az sözle çok anlamın ifade edilmesi”dir.¹⁰

Hacimli bir eserin özetlenmiş şekli veya bir konunun ana hatlarıyla yazılmış şekli için kullanılan muhtasar kavramının¹¹ fıkıh ilminde de hususi bir “telif geleneğini temsil ettiği” ifâde edilmektedir.¹² Mezheplerin teşekkül ettiği ilk dönemlerde fûrû fıkıh sahasında hacimli, müdellel eserler telif edilmekle birlikte daha sonraki dönemlerde mezhebin temel mesele ve hükümlerine yer veren muhtasarlar yazılmıştır.¹³ Muhtasarlarda prensip olarak görüşlerin delilleri zikredilmemekte¹⁴ ve bu eserlerin büyük kısmında diğer mezheplere açıkça atıflarda bulunulmamaktadır.¹⁵

Ebû Ca‘fer et-Tahâvî (321/933) *Muhtasar*’ının mukaddimesinde, bilmemenin caiz olmadığı, mutlaka öğrenilmesi gereken fıkıh meselelerini bir araya getirdiğini¹⁶ bu meselelerde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Şeybânî’nin görüşlerini naklettiğini ifade

⁸ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, y.y. 1304, II, 294-295; İsmail Durmuş, “Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 57.

⁹ İbn Manzûr (711/1311), *Lisânü’l-Arab*, Dâru’s-Sâdır, Beyrut t.y., IV, 243. Ayrıca bkz. Abdullah b. Muhammed eş-Şemrânî, *el-Medhal ilâ ilmi’l-muhtasarât*, Dâru’t-Tayba, Riyad 2008, s. 13-14.

¹⁰ Mahmûd Abdurrahman Abdûlmun‘im, *Mu‘cemu’l-mustalahât ve’l-elfâzi’l-fıkhiyye*, Dâru’l-Fadîle, Kâhire 1999, III, 238.

¹¹ İsmail Durmuş, “Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 57. “Muhtasar Hadis Tarihi, Sahih-i Buhari Muhtasarı” gibi daha pek çok kitap isimlerinde “muhtasar”ın bu anlamda kullanımını görmek mümkündür.

¹² Eyyüp Said Kaya, “Muhtasar (Fıkıh)”, *DİA*, XXXI, 61. Muhtasarın özel bir telif geleneği hâlini aldığı süreç “mezheplerin teşekkül süreçlerini tamamladıkları hicrî dördüncü asır” olarak ifade edilmektedir. Bkz. Eyyüp Said Kaya, “Halîl’in Muhtasarı Çerçevesinde Fıkıh Muhtasarı Yeniden Düşünmek”, *İslam ve Klasik* (Klasîgi Yeniden Düşünmek, İstanbul 2004) haz. Sami Erdem, M. Cüneyt Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, s. 74.

¹³ Hasan Hacak, “İslam Hukukunun Sistematîgi, Literatürü ve Genel Prensipleri”, *İslam Hukuku’na Giriş*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2010, s. 164.

¹⁴ Mesela *el-Muhtâr*’da sadece üç hadis zikredildiği ifade edilmektedir. Bkz. Mevsîlî, *el-Muhtâr li’l-fetvâ*, thk. Sâid Bekdâş, Dâru’s-Sirâc, Medine-i Münevvere 2012, s. 40.

¹⁵ Hasan Hacak, “İslam Hukukunun Sistematîgi, Literatürü ve Genel Prensipleri”, s. 164.

¹⁶ İbâre şu şekildedir: جمعت في كتابي هذا أصناف الفقه التي لا يسع جهلها ولا التخلف عن علمها

etmektedir.¹⁷ Hanefî fakîhi Hâkim eş-Şehîd'in (334/945) *el-Kâfi*'si ve Mâlikî İbnu'l-Cellâb'ın (378/988) *et-Tefrî*'i gibi ilk muhtasarlar da “mezhep imâmı ile talebelerinin fikhî mesaisini kapsama hedefi güden çalışmalar” olarak değerlendirilmiştir.¹⁸

Ebû Şücâ' el-İsfahânî (500/1107) daha çok *Gâyetü'l-İhtisâr* adıyla bilinen *el-Muhtasar* isimli Şafîî fikhını özetleyen kitabının mukaddimesinde bu eserin gayet veciz ve özlü bir metin olduğu, ilim talebelerinin kolay anlayabileceği ve ilim tahsiline yeni başlayanların da rahat ezberleyebilecekleri bir eser olduğu ifade edilmektedir.¹⁹ Hanbelî fakîhi Hırakî, *Muhtasar*'ına özel bir isim vermediği hâlde bu eseri “mezhebin görüşlerini özlü biçimde ihtiva etmesi” sebebiyle *el-Muhtasar* diye meşhur olmuştur.²⁰ Hanefî mezhebindeki meşhûr muhtasarlardan *Kenzü'd-dekâik*'in müellifi bu muhtasarın hazırlanma gerekçesi olarak insanların özet eserlere rağbet etmesini göstermektedir.²¹

Nakledilen bu bilgiler dikkate alındığında fıkıh muhtasarlarının belli bir mezhebin temel mesele ve hükümlerini ilke olarak delillere yer vermeksizin ana hatlarıyla nakleden eserler olduğu anlaşılmaktadır. Tahâvî'nin *Muhtasar*'ındaki meselelerin “mutlaka öğrenilmesi gereken fıkıh meseleleri” olduğunu belirtmesi muhtasarların toplumun tamamına yönelik, aynı zamanda yine Tahâvî'nin bu eseriyle mezhebin görüşlerini öğrenmek ve öğretmek isteyenlere kolaylık umduğunu belirtmesi de tedris faaliyetlerine yönelik telif edilen eserler olduğunu ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir.²² Aynı şekilde Hanefî fakîhi Mevsilî (683/1284) *el-Muhtâr*'ı fıkıh tahsiline yeni başlayanlar için hazırlamış olduğunu ifade etmektedir.²³

¹⁷ Ebû Ca'fer et-Tahâvî (321/933), *el-Muhtasar*, nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kâhire 1370/1951, s. 15.

¹⁸ Eyyüp Said Kaya, “Halîl'in Muhtasarı Çerçevesinde Fıkıh Muhtasarını Yeniden Düşünmek”, s. 74.

¹⁹ Muhammed el-Hisnî el-Huseynî, *Kifâyetü'l-ahyâr fî halli Ğâyeti'l-ihtisâr*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Dâru'l-Beşâir, Dimaşk 2001, s. 18.

²⁰ Şükrü Özen, “Hırakî”, *DİA*, XVII, 322. Hırakî eserinin mukaddimesinde “ihtisâr” kelimesini kullanmaktadır. Bkz. el-Hırakî (334/946), *el-Muhtasar*, el-Mektebetü'l-İslâmî, y.y. 1378, s. 3.

²¹ Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, thk. Sâid Bekdâş, Dârü's-Sirâc, Menide-i Münevvere 2011, s. 137; Ahmet Yaman, “Kenzü'd-dekâik”, *DİA*, XXV, 261.

²² Tahâvî, *Muhtasar*, s. 15.

²³ Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî (683/1284), *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i'l-Muhtâr*, thk. Şuayb Arnaut, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2010, I, 36.

Muhtasarların kolay ezberlenme²⁴, tedris faaliyetlerinde kullanılma, mezhebin hükümlerini veciz bir şekilde ifade etme ve kolay bir şekilde öğrenilmesine vesile olma, fetvâ ve kaza faaliyetlerinde kullanılma²⁵ gibi özellikleri bulunmaktadır.²⁶ Bununla birlikte bu hususların hem tüm muhtasarlara şâmil olmadığı hem de muhtasarların esas farklılıklarının “müellifin ve onun müntesibi olduğu çevrenin mezhep birikimi hakkındaki telakkilerini, akıl yürütmelerini, tercihlerini temsil etmesi ve bu hususlar muvâcehesinde mezhep birikimini yeniden okumasında yattığı” ifade edilmiştir.²⁷

Muhtasar ile yakın anlamda olan “metin” kelimesi muhtasara nazaran daha geniş bir kullanım sahasına sahiptir. Daha çok muhtasarlar için kullanılmakla birlikte²⁸ bununla sınırlı olmayarak sâir fıkıh kitapları için de kullanılabilmektedir.²⁹ Ayrıca şerh mukâbilinde “kitap” anlamında kullanıldığı da ifade edilmiştir.³⁰ “Telhis” adı verilen çalışmalar ise mevcut bir metnin kısaltılarak yeniden ifade edilmesiyle hazırlanan eserlerdir.³¹ Telhis ifadesi, kısaca “özetleme” faaliyeti için kullanılmaktadır.³²

²⁴ İbn Kudâme’nin ifâdesi şöyledir: “Söz, ezberlenilmesi için ihtisâr edilir, anlaşılması için uzatılır.” Bkz. Şemrânî, *el-Medhal ilâ ilmi’l-muhtasarât*, s. 105; M. Kâmil Yaşaroğlu, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 66.

²⁵ *Dürerü’l-hükkâm* ile *Mülteka’l-ebhur* yüzyıllar boyunca kadı, müftü ve müderrislerin kaynak kitapları olmuştur. Bkz. Ahmet Özel, “Hanefi Mezhebi (Literatür)”, *DİA*, XVI, 23; Ahmet Akgündüz, “Dürerü’l-hukâm”, *DİA*, X, 28.

²⁶ Benzeri sebeplerden dolayı fıkıh muhtasarlarının “toplumla en yoğun ve sürekli ilişkiye sahip eserler” arasında yer aldıkları ifade edilmiştir. Bkz. Eyyüp Said Kaya, “Muhtasar (Fıkıh)”, *DİA*, XXXI, 61.

²⁷ Eyyüp Said Kaya, “Muhtasar (Fıkıh)”, *DİA*, XXXI, 62.

²⁸ Mahmûd Abdurrahman, *Mu’cemu’l-mustalahât ve’l-elfâzi’l-fıkhiyye*, III, 211; “mütûn-i erba’a” ve “mütûn-i selâse” tabirleri de bu kullanıma misâl olarak zikredilebilir.

²⁹ Misaller için bkz. Muhittin Özdemir, *Şafî Fırû’ Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010, s. 22.

³⁰ Şemrânî, *el-Medhal ilâ ilmi’l-muhtasarât*, s. 31. Muhtasar ile eş anlamlı olup olmaması hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Şemrânî, *a.g.e.*, s. 35-36.

³¹ Eyyüp Said Kaya, “Muhtasar (Fıkıh)”, *DİA*, XXXI, 62.

³² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2010, sy. 563.

B. Tercih

Sözlükte “bir nesneyi birine diğerinden fazla vermek, bir şeyi başkasından üstün tutmak”³³ manasına gelen “tercih (ترجيح³⁴)” usûl-i fıkıh ilminde “birbiriyle teâruz eden delillerden birini diğerinden üstün tutmak” anlamında kullanılmakta,³⁵ Muhâkeme Usûl Hukuku’nda “davacı ve davalının dava konusu hakkında ortaya koyduğu delillerden birini diğerinden üstün tutmayı” ifade etmektedir.³⁶ Fürû fıkıhta ise “mezhep birikimi içinden bir unsurun istidlal kaynağı olarak belirlenmesi” şeklinde tanımlanmıştır.³⁷ Başka bir görüşe göre ise fürû fıkıhta kullanılan tercihten, (mezhep içerisindeki) muhtelif rivayetler veya görüşler arasında yapılan tercih işlemi kast edilmektedir.³⁸ Bunların da usûlleri fakîhler tarafından belirlenmiştir.³⁹

Nakledilen bilgiler doğrultusunda tezin isminde zikredilen ve çalışma esnasında sıklıkla değinilecek olan “tercih”ten maksat “bir mezhebe müntesip olan fakihlerin mezhep içerisindeki ihtilaflı meselelerde bir görüşü sahîh, mûtemed, müftâ bih kabul etmeleri yani tercih etmeleri”dir.⁴⁰ İmâmlardan nakledilen farklı rivâyetler arasında

³³ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I, 879; Şükrü Özen, “Tercih”, *DİA*, XXXX, 484; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, II, 445-446; Ebu’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî (1205/1791), *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, Kuveyt 1965, VI, 383-386.

³⁴ Fürû fıkıhtaki tercih ifadesi için إختيار kelimesi de kullanılmaktadır. Bir misal olarak şu çalışmanın ismi zikredilebilir: Ammâd Tâhâ Şerif Hamza, *el-İhtiyârâtü’l-fıkhiyye li’l-imâm et-Tahâvî ve eseruhâ fî takriri mezhebi’l-Ahnâf usulen ve furû’an* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bkz. <http://www.islamfeqh.com/Kshaf/List/ViewRasaelDetails.aspx?RasaelID=902> (Son Erişim Tarihi: 07.04.2014)

³⁵ Benzer bir tanım da şöyledir: “Vasfen birbirine eşit olan iki delilden birinin diğerine olan üstünlüğünü ispat etmektir.” Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 569.

³⁶ Şükrü Özen, “Tercih”, *DİA*, XXXX, 486.

³⁷ Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkîh İstidlâl* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2001, sy. 39.

³⁸ Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, trc. Osman Keskiöğlu, DİB Yayınları, Ankara 2005, s. 476.

³⁹ Hanefî Mezhebi için bkz. Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, trc. Osman Keskiöğlu, sy. 476-480; Mâlikî Mezhebi için bkz. Eyyüp Said Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, *DİA*, XXVII, 527-528.

⁴⁰ Benzer bir tanım şöyledir: “Bir mezhep içerisinde bir mesele hakkında verilmiş olan muhtelif hükümler arasından münasip olanı seçme işlemidir.” Bkz. Osman Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, DİB Yayınları, Ankara t.y., s. 145.

yapılan tercih de bu bağlamda değerlendirilmektedir. Tezde zaman zaman “rivâyet tercihi” ifadesiyle bu hususa da değinilecektir.⁴¹

Hanefî fıkıh kitaplarında müelliflerin mezhep içi ihtilaflı meselelerde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde, bazen de “sahih, esah, el-fetvâ aleyh” gibi bir takım ifadelerle tercihler yaptıkları görülmektedir. Mesela Burhâneddîn el-Merğînânî’nin (v. 593/1197) *el-Hidâye* isimli eserinde tercih ettiği görüşün delilini diğerlerine cevap olması için en sona bıraktığı, bazen de tercih ettiği görüşü net olarak belirttiği ifade edilmektedir.⁴²

Ebû Ca‘fer et-Tahâvî *Muhtasar*’ında, Hanefî imâmları arasında ihtilâf bulunan meselelerde tercih ettiği görüşü “وبه نأخذ”⁴³ diyerek açıkça ifade etmektedir.

C. Hanefî İmâmları Hakkında Kullanılan Bazı Kavramlar

- Ebû Hanife, Ebû Yûsuf, Hasan b. Ziyad ve Züfer için künye ve isimleri kullanılmış, Muhammed b. Hasan ise “Şeybânî” künyesiyle zikredilmiştir.
- Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Şeybânî’nin üçünü, bazen bu üçüne ilâveten Züfer’i ifade etmek üzere “Hanefî imâmları”,
- Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf için “Şeyhayn”,
- Ebû Yûsuf ve Şeybânî için “Sâhibeyn”,
- Ebû Hanife ve Şeybânî için “Tarafeyn” ifadeleri kullanılmıştır.⁴⁴

⁴¹ Dirayet yoluyla tercih, rivayetler arası tercih vb. takvimler ve ayrıntılı bilgi için bkz. Havva Altuntaş, *Alâeddîn es-Semerkandî ve Tuhfetü’l-Fukahâ Adlı Eserinde Mezhep İçi Tercihler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2008, sy. 30-33.

⁴² Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, 471.

⁴³ Bu tabir Hanefî imâmlarından Şeybânî’nin hemen her kitabında geçen bir ifadedir. Birer misâl için bkz. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Âsâr*, thk. Ahmed İsa Mu‘sırâvî, Dâru’s-Selâm, Mısır 2006, s. 78; Mâlik b. Enes, *Muvatta’* (Rivâyetü’ş-Şeybânî), thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Kâhire 1994, s. 94; Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012, VI, 275.

⁴⁴ Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 490, 526, 545; Abdullah b. Muhammed, *el-Kevâşifü’l-celiyye an mustalahâtî’l-Hanefiyye*, Matba‘atü’l-Ahsâi’l-Hadîse, y.y. 2004, s. 31-46; Abdülğani b. Tâlib el-Meydânî (1298/1881), *el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 2007, neşreden giriş, s. 8-15.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ CA'FER et-TAHÂVÎ, *MUHTASAR*'I VE BU ESERİNDEKİ TERCİHLERİ

I. EBU CA'FER ET-TAHÂVÎ

A. Hayatı: Doğumu, Yetiştirilmesi ve Vefatı

İsmi Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Seleme b. Abdülmelik b. Seleme b. Süleym b. Süleyman b. Cenâb, nisbesi el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, künyesi Ebû Ca'fer'dir.⁴⁵ "Fakîh, imâm, hâfız" sıfatlarıyla da anılmıştır.⁴⁶ Doğumu hakkında 229, 236, 238 gibi tarihler de nakledilmekle birlikte genel kabul 239 (853) senesinde Mısır'da doğduğu şeklindedir.⁴⁷

Mısır'da, ilim ve kültür çevresi olan bir ailede yetişen Tahâvî'nin babası ilim ve fazilet ehli, özellikle şiir ve edebiyatla meşgul olan bir kimse olarak, Şâfiî'nin (204/820) meşhur talebesi Müzenî'nin (264/878) kardeşi olan annesi ise ilim ve fıkıhla iştigal eden bir kimse olarak tanıtılmaktadır.⁴⁸ Tahâvî muhtemelen ailesinin yanında aldığı eğitimin⁴⁹ ardından dayısı Müzenî'ye talebe olmuştur.⁵⁰ Yirmili yaşlarda Hanefî mezhebine geçip bu mezhebe müntesip âlimlerden istifade ederek kendisini yetiştirmiş, İslâmî ilimlerin pek çok dalında eserler telif etmiştir.⁵¹

⁴⁵ Abdülkâdir el-Kureşî (775/1373), *el-Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Dâru'l-Ulûm, Riyâd 1978, I, 271; Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 385; Zâhid el-Kevserî (1879/1952), *el-Hâvî fî sîreti'l-imâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, y.y. 1999, s. 3-4; Ebû Bekir er-Razi el-Cessâs (370/981), *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah Muhammed, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2010, neşredenin girişi, I, 26; Abdullah Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî el-imâmü'l-muhaddisü'l-fakîh*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1991, s. 61.

⁴⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 271.

⁴⁷ Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 385; Kevserî, *el-Hâvî* s. 4-5; Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 65; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 26. Kureşî, 229 tarihini önce zikretmekte, 239 rivâyetini de nakletmektedir. Bkz. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 273. Leknevî ve Efgânî'nin 229 tarihini tercihi için bkz. Abdülhay el-Leknevî (1304/1886), *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Ahmed Zabî, Dâru'l-Erkam, Beyrut 1998, s. 59; Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 10.

⁴⁸ Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 68-72; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 27-28.

⁴⁹ Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 79.

⁵⁰ Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 385.

⁵¹ Bkz. Tez Metni, s. 22-27.

Ulemânın övgülerine mazhar olan Tahâvî, müstakil çalışmalara da konu olmuş, çok yönlü bir âlimdir.⁵² Tahâvî 321 (933) senesinde Mısır'da vefat etmiştir.⁵³

B. Hocaları, Talebeleri ve Seyahatleri

Tahâvî'nin ders aldığı ve hadis rivayet ettiği pek çok âlim zikredilmektedir.⁵⁴ Tahâvî öncelikle dayısı Müzenî'den ders almış ve kendisinden Şâfiî'nin *Müsned*'ini rivâyet etmiştir.⁵⁵ Hocaları içerisinde Müzenî'den sonra isimlerine vurgu yapılan üç Hanefî fakîhi şunlardır.⁵⁶

- 1- Ahmed b. Ebû İmrân el-Bağdâdî (280/893): Tahâvî, Müzenî'nin ders halkasından ayrılarak 260 (874) senesinde Mısır'a kadı olarak tayin edilen İbn Ebû İmrân'ın derslerine iştirak etmiştir.⁵⁷
- 2- Kâdî Ebû Hâzim (292/905): 268 (881) senesinde bir meseleyi kendisiyle görüşmek için Şam kadısı Ebû Hâzim'e giden Tahâvî, burada kaldığı sürece Ebû Hâzim'den fıkıh ve hadis tahsil etmiştir.⁵⁸
- 3- Bekkâr b. Kuteybe (270/884): Yaptığı seyahatlerden sonra 269 (882-83) senesinde Mısır'a dönen Tahâvî, Mısır kadısı Bekkâr b. Kuteybe'den fıkıh ve hadis dersleri almıştır.⁵⁹

⁵² Günümüzde Tahâvî hakkında yapılan çalışmalardan bir kısmı için bkz. Tez Metni, s. 6-9.

⁵³ İbn Nedim hariç, bu tarihte ittifak olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 387; Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 251; Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü't-Tahâvî muhaddisen*, Dâru'l-Muhaddisîn, Kâhire 2008, s. 70.

⁵⁴ Abdülaziz b. Ebî Tâhir et-Temîmî, Tahâvî'nin hocalarını müstakil bir eserde bir araya getirmiştir. Bkz. Kevserî, *el-Hâvî*, s. 6. Hocalarını toplu bir şekilde görmek için bkz. Kevserî, *a.g.e.*, s. 8-11; Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 96-100; Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Sadettin Ünal, İsam, İstanbul 1995, neşredenin girişi, I, 34-37.

⁵⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 274.

⁵⁶ Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 385.

⁵⁷ Ebû İshâk eş-Şirâzî (476/1083), *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. Halil Meyyis, Dâru'l-Kalem, Beyrut t.y., s. 146, 148; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 274; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 60.

⁵⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 274; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 60; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyânet Vakfı, Ankara 2013, s. 36.

⁵⁹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 35; Aynı zamanda Tahâvî'nin Bekkâr b. Kuteybe'ye kâtiplik yaptığı da rivâyet edilir. Bkz. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 275.

Zikredilen bu fakihler, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin talebelerinden ders almış kimselerdir. Nitekim İbn Ebû İmrân, İbn Semâ'a (233/848) ve Bişr b. Velîd el-Kindî'nin (238/853); Bekkâr b. Kuteybe ve Ebû Hâzim de İsa b. Ebân (221/836) ve Hilâl b. Yahyâ'nın (245/860) talebeleridir.⁶⁰ Bu fakihlerden de İsa b. Ebân, Şeybânî'nin; İbn Semâa, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin; Bişr b. Velîd el-Kindî ve Hilâl b. Yahyâ da Ebû Yûsuf'un talebeleridir.⁶¹

Tahâvî'den istifade eden talebelerinin sayısının müstakil eser telif edilecek kadar çok olduğu ifade edilmiştir.⁶² Ebû Bekir ed-Dâmegânî gibi kendisinden fıkıh tahsil eden âlimler bulunmakla birlikte⁶³ Muhammed b. Beder el-Kinânî, Taberânî (360/971), Ebû Ca'fer en-Nahhâs gibi pek çok isim, Tahâvî'den daha çok hadis sahasında istifade etmiştir.⁶⁴

Tahâvî'nin Mısır valisinin arzusu üzerine gittiği Şam seyahati dönüşünde Kudüs, Gazze ve Askalan'ı dolaşıp buradaki âlimlerle de görüştüğü zikredilmektedir.⁶⁵ 268 senesinde çıktığı bu seyahati, bir sene sonra tamamlayarak Mısır'a dönmüştür.⁶⁶ Tahâvî'nin bu seyahati dışında yapmış olduğu herhangi bir yolculuğun nakledilmediği ifade edilmektedir.⁶⁷

C. Şâfiî Mezhebi'nden Hanefî Mezhebi'ne İntikâli

Tahâvî, Şâfiî mezhebine mensup bir âilede yetişmiş ve Şâfiî'nin meşhur talebelerinden, dayısı Müzenî'ye talebe olmuş, daha sonra Hanefî mezhebine geçmiştir.

⁶⁰ Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 385; Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali es- Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 146-147, Saymerî (436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihî*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1976, s. 156, 158-159; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 337, 458; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 30-31, 35-36.

⁶¹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 30-32; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 144-145; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihî*, s. 154-155; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 60.

⁶² Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 102.

⁶³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 318.

⁶⁴ Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 386. Daha pek çok talebesi için bkz. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 275-276; Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 102-104; Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, neşreden giriş, I, 38-41.

⁶⁵ Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 386; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşreden giriş, I, 30.

⁶⁶ Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 94.

⁶⁷ Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 93.

Bu hadise önemine binâen daha sonraki dönemlerde Tahâvî ile ilgili yapılan çalışmalarda özel inceleme konusu yapılmıştır. Bu çalışmalarda konuyla ilgili nakledilen rivâyetler değerlendirilmiştir.

Tahâvî'nin Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçişi yirmi küsur yaşlarında iken gerçekleşmiştir.⁶⁸ Sebebi ile alakalı zikredilen rivâyetler iki farklı noktada toplanmaktadır.⁶⁹

- a- Müzenî'nin ders esnasında Tahâvî'ye kızıp “senden bir şey olmaz” anlamında “vallâhi lâ câe minke şey” veya “lâ tüflihu ebeden” demesi üzerine Tahâvî kızmış ve meclisi terk edip İbn Ebû İmrân'ın meclisine iştirak ederek Hanefî mezhebine geçmiştir.⁷⁰

Kevserî bu ve benzeri rivâyetlerin senedsiz veya senedlerinin munkatı‘ olduğunu zikretmekte⁷¹ Nezir Ahmed de bu rivâyetlerin sened, metin ve diğer bazı yönlerden kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁷²

⁶⁸ Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 385. Nezir Ahmed'in ifadesi şu şekildedir: “fî nihâti'l-akdi's-sânî min umrihi”. Bu tespitin Müzenî'nin vefat tarihi (h. 264), İbn Ebû İmrân'ın Mısır'a gelişi (h. 260) ve Tahâvî'nin genel kabul gören doğum tarihi (h. 239) dikkate alınarak yapıldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla “yirmi yaşlarında” ifadesi daha isabetli görülmektedir. Bkz. Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 79. Abdülmecid Mahmûd da bu tarihleri verdikten sonra “yirmi bir yaşında” mezhep değişikliğinin gerçekleşmiş olabileceğini zikretmektedir. Bkz. Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü't-Tahâvî muhaddisen*, s. 78 (dipnot).

⁶⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 59-62; Kevserî, *el-Hâvî*, s. 15-19; Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 385; Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 79-94; Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü't-Tahâvî muhaddisen*, s. 78- 95; Sa'd Beşir Esad Şeref, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve menhecuhû fî'l-fikhi'l-islâmî*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 1998, s. 37-40; Fation Shabani, *Şerhu Meâni'l-Âsâr Eserine Göre Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Metodolojisinde Sünnet'in Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2011, s. 14-15.

⁷⁰ Saymerî *Ahbâru Ebî Hanife ve ashâbihî*, s. 162; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 148; İbn Asâkir (571/1176), *Târîhu Medineti Dimaşk*, thk. Ömer b. Ğurâme el-Amrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, V, 369; Ebû'l-Abbâs İbn Hallikân (681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut 1994, I, 71.

⁷¹ Kevserî, *el-Hâvî*, s. 16, 18-19.

⁷² Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 86-90.

- b- Tahâvî'nin Hanefî mezhebine geçişinde, dayısı ve hocası Müzenî'yi çok defa Ebû Hanîfe'nin kitaplarını mütâla ederken görmesi ve İbn Ebû İmrân'ın derslerine iştirak etmesi etkili olmuştur.⁷³

Kevserî bu manadaki rivâyetlerin bizzat Tahâvî'den nakledilmesi dolayısıyla tercihe şayan olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Nezîr Ahmed de İbn Asâkir (571/1176) ve İbn Hallikân'ın (681/1282) naklettiği bu minvaldeki rivâyetlerin Tahâvî'ye nispetlerinin sahîh olduğunu ve bu konuda işin doğrusunu bize naklettiklerini ifade etmektedir.⁷⁵ Ebu'l-Vefâ el-Efğânî⁷⁶ ve Esad Şeref'in de bu rivâyetleri tercih ettikleri anlaşılmaktadır.⁷⁷ Abdülmecid Mahmûd ise bu konudaki ilgili rivâyetleri naklettikten sonra mezhep değişikliğinin tek bir hadiseye bağlı olmayıp pek çok sebepleri olması gerektiğini ifade etmekte⁷⁸ ve muhtemel sebepleri sıralayarak izah etmektedir.⁷⁹

D. İlmî Konumu ve Hanefî Mezhebi'ndeki Yeri

İslâmî ilimlerin pek çok dalında eserleri bulunan Tahâvî daha çok hadis ve fıkıh sahalarında temayüz etmiştir. Tahâvî'ye bir kimsenin “sabah görüyorum ki fakihlerle fikhî meseleleri tartışyorsun, akşam bakıyorum muhaddislerle hadis meselelerini müzakere ediyorsun. Bu iki ilmi cem‘ etmiş âlim pek azdır” dediği nakledilmektedir.⁸⁰

Tahâvî hakkında Sem‘ânî (510/1116) İbn Asâkir (571/1176) Zehebî (748/1348), Bedreddin el-Aynî (885/451) ve Suyûtî (911/1505) gibi âlimlerin övgü dolu ifadeleri nakledilmektedir.⁸¹ Bunlar içerisinde Aynî'nin “Rivâyetlerindeki güvenilirliği, dindarlığı ve fazileti; hadis ilmi ve özellikle de rivayetler arasındaki nesh ilişkisi

⁷³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü 'l-a'yân*, I, 71; İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, V, 369.

⁷⁴ Kevserî, *el-Hâvî*, s. 17.

⁷⁵ Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 80-81.

⁷⁶ İlk dönem Hanefî fıkıh kitaplarını tahkik çalışmaları ile bilinen ve aşağıda değinileceği üzere günümüzdeki mevcut tek *Muhtasaru't-Tahâvî* baskısını neşreden kimsedir.

⁷⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, neşredeninin girişi, s. 10; Esad Şeref, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve menhecuhû fi'l-fikhi'l-islâmî*, s. 40.

⁷⁸ Abdullah Nezîr Ahmed de bu konuda aynı fikirdedir. Bkz. Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 80.

⁷⁹ Bkz. Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü't-Tahâvî muhaddisen*, s. 80-94.

⁸⁰ Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 8(Zehebî'den naklen); Tahâvî, *Muhtasar*, neşredeninin girişi, s. 3.

⁸¹ Bkz. Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 252-254; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredeninin girişi, I, 37-39, 55-56; Tahâvî, *Muhtasar*, neşredeninin girişi, s. 11.

hakkında yed-i tûlâ sahibi olduğuna dair icma edilmiştir.” ve Suyûtî’nin “Eserleri muhteşemdir. Öyle bir fakihdir ki daha sonra kendisi gibi bir kimse gelmemiştir.” sözleri zikredilebilir.⁸²

Tahâvî, Hanefî fûrû fıkıh kitaplarında kendisine pek çok meselede atıf yapılan, eserleri kaynak olarak kullanılan, tartışmalı ve ihtilaflı konularda görüşlerine ve tespitlerine başvurulmuş bir âlimdir.⁸³ Saymerî (436/1045), Şîrâzî (476/1083) ve İbn Hallikân (681/1282) Tahâvî’nin Mısır’daki Hanefîlerin reisi konumunda olduğunu belirtmektedirler.⁸⁴

Kemalpaşazâde (940/1534), Hanefî fakihlerinin mezhep içerisindeki konumlarını belirlemeye yönelik çalışmasında Tahâvî’ye usûl ve fûrûda mezhep imâmına muhâlefet edemeyen, fakat onlardan rivâyet nakledilmeyen meselelerde ictihad edebilen “meselede müctehid” tabakasında yer vermiştir.⁸⁵ Ancak Tahâvî, başta *Muhtasar*’ı ve *Şerhu me’âni’l-âsâr* gibi eserlerinde özellikle mezhep imâmı olan Ebû Hanîfe’ye pek çok meselede muhâlefet etmekte, az da olsa bazı meselelerde ise bütün Hanefî imâmlarına muhâlefet etmektedir. Abdülaziz ed-Dihlevî (1239/1824)⁸⁶, Leknevî (1304/1886)⁸⁷, Mercânî (1306/1889)⁸⁸ ve Kevserî (1371/1952) gibi âlimler Tahâvî’ye

⁸² Kevserî, *el-Hâvî*, s. 12-13.

⁸³ Bkz. Tez Metni, s. 38-40.

⁸⁴ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihî*, s. 162; Şîrâzî, *Tabakâtü’l-fukahâ*, s. 148; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 71.

⁸⁵ Kemalpaşazâde ile başlayıp daha sonraki eserlerin bir kısmında da kabul görerek nakledilen bu tasnifin kitaplardaki yerlerini görmek için bkz. Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İfav Yayınları, İstanbul 2010, s. 314 (dipnot). Ayrıca bkz. Şükrü Özen, “Kemalpaşazâde (Fıkıhî Görüşleri)”, *DİA*, XXV, 240-241.

⁸⁶ Abdülaziz ed-Dihlevî (1239/1824), *Büstanü’l-muhaddisin*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997, s. 161.

⁸⁷ Leknevî, Tahâvî’nin Ebû Yûsuf ve Şeybânî tabakasında olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, s. 23, 59.

⁸⁸ Şihâbüddîn el-Mercânî (1306/1889), *Nâzûratü’l-hak fî fardıyyeti’l-ışâi ve in lem yeğibi’ş-şefak*, thk. Orhan Ençakar-Abdülkâdir Yılmaz, *Dâru’l-Feth/Dâru’l-Hikme*, İstanbul 2012, s. 202. Mercânî eserinde bu sınıflandırmaya bazı yönlerden itiraz etmektedir. Bkz. Mercânî, *a.g.e.*, s. 192-216.

bu tabakada yer verilmesine itiraz etmişler, onun mutlak müctehid veya mezhepte müctehid seviyesinde kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁸⁹

E. Eserleri

Tahâvî'nin eserleri içerisinde matbû olanları şunlardır:⁹⁰

* *Muhtasaru't-Tahâvî*:

Aşağıda müstakil bir başlık altında incelenecektir.⁹¹

* *Ahkâmü'l-Kur'ân*:⁹²

Tahâvî'nin ahkâm âyetlerini sûrelerdeki yerlerine göre değil fıkıh kitapları sistemine göre sıraladığı *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı⁹³ bu sahada yazılmış başlıca eserler arasında kabul edilmiştir.⁹⁴

Abdülmecid Mahmûd, Leknevî'nin Aynî'den Tahâvî'nin ilk eseri olarak *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı zikrettiğini nakletmektedir.⁹⁵ Mahmûd'un kaynak olarak gösterdiği en-*Nâfiu'l-kebîr*'e bakıldığında basım hatası ihtimalinden bahsedilebilir. Nitekim en-*Nâfiu'l-kebîr*'de meselenin zikredildiği yerdeki dipnotta Ali el-Kârî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân* için “Tahâvî'nin ilk eseri” tespiti nakledilmektedir.⁹⁶ Ancak Ali el-Kârî'nin bu ifadesinin hemen bir sonra zikredilen *Me'âni-âsâr* için olması gerektiği, Ali el-Kârî'nin

⁸⁹ Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 386; Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 149-178. Nezir Ahmed Tahâvî'nin mutlak müctehid olduğunu (bkz. Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 174.) Es'ad Şeref de müstakil müctehid olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Esad Şeref, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve menhecuhû fi'l-fikhi'l-islâmî*, s. 40. Benzer şekilde Tahâvî'nin “usûl ve fîrûda mezheb imâmına birçok konuda muhâlefet etmiş bir müctehid” olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Ahmet Özel, *Haneffî Fıkıh Âlimleri*, s. 37.

⁹⁰ Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 200-205; Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 387-388.

⁹¹ Bkz. Tez Metni, s. 27-49.

⁹² Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 221-229.

⁹³ M. Nazif Şahinoğlu, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, *DİA*, I, 552-553; Kevserî, *el-Hâvî*, s. 36.

⁹⁴ Bedrettin Çetiner, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, *DİA*, I, 552.

⁹⁵ Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü't-Tahâvî muhaddisen*, s. 158 (dipnot).

⁹⁶ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (189/805), *el-Câmiu's-sağîr* (şerhi en-*Nâfiu'l-kebîr* ile birlikte), *Âlemü'l-Kütüb*, Beyrut 1986, s. 46.

Leknevî'nin bir diğer eseri olan *el-Fevâidü'l-behiyye*'de nakledilen ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁹⁷

Eserin yarısı eksik olan yazması Sadettin Ünal tarafından neşredilmiş⁹⁸, Mustafa Genç tarafından da tercüme edilmiştir.⁹⁹ Ayrıca Emrullah İşler *Tahâvî ve Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır.¹⁰⁰

* *İhtilâfu'l-ulemâ*:

Bu eserin Cessâs tarafından yapılan ihtisarı, *Muhtasaru İhtilâfî'l-ulemâ* ismiyle yayımlanmıştır.¹⁰¹ Eserde Hanefî mezhebi imâmları ile Mâlik (179/795), Şâfiî (204/820), Evzâî (157/774), İbn Ebû Leylâ (148/765), Süfyân es-Sevrî (161/778), Osman el-Bettî (143/760), Leys b. Sa'd (175/791) gibi fakihlerin görüşleri ve Tahâvî'nin değerlendirmeleri yer almaktadır.¹⁰² İbn Abdülber (463/1071), Tahâvî hakkında "Kûfe mezhebindendi ancak tüm mezhep fakihlerini (görüşlerini) bilirdi." demektedir.¹⁰³ Saymerî de bu sahada bu kitabın bir benzerinin bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁰⁴

* *eş-Şurûtu's-sağîr*:¹⁰⁵

Tahâvî'nin bir diğer eseri olan ve *el-Câmiu'l-kebîr fi's-şurût* ismiyle de bilinen *eş-Şurûtu'l-kebîr*'in¹⁰⁶ günümüze ulaşan bölümleriyle birlikte Ruhi Özcan tarafından

⁹⁷ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.

⁹⁸ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Sadettin Ünal, İsam, İstanbul 1995, I-II. Sâid Bekdâş da bu eseri neşretmek üzere çalıştığını ifade etmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 42.

⁹⁹ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, trc. Mustafa Genç (*Hadislerle Ahkâm Tefsiri*), Beka Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁰⁰ Emrullah İşler, *Tahâvî ve Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1993.

¹⁰¹ Cessâs, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*, thk. Abdullah Nezir Ahmed, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995, I-IV.

¹⁰² Davut İltâş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 387-388; Kevserî, *el-Hâvî*, s. 36; Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 211-215.

¹⁰³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 277.

¹⁰⁴ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife ve ashâbihî*, s. 162.

¹⁰⁵ Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 215-221.

tahkik edilip bir araştırma kısmı ilâve edilerek *el-Hâvî fî Şurûti't-Tahâvî* ismiyle yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış ve daha sonra da neşredilmiştir.¹⁰⁷

* *Şerhu me'âni'l-âsâr*:

Muhtelifü'l-hadîse dair bu eser *Me'âni'l-âsâr*¹⁰⁸ ve *Şerhu Me'âni'l-âsâr* ismiyle zikredilmektedir.¹⁰⁹ Tahâvî *Şerhu'l-âsâr* ismiyle bu kitabına atıf yapmaktadır.¹¹⁰ Tahâvî'nin en meşhur kitaplarından. Öyle ki bazen “*Şerhu Me'âni'l-âsâr* müellifi Tahâvî” şeklinde anıldığı görülmektedir.¹¹¹

Kureşî (775/1373), bu kitabı Tahâvî'nin ilk eseri olarak tanıtmaktadır.¹¹² Ancak Tahâvî ile ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmında bu bilginin zikredilmemesi, bu tespitin herkes tarafından kabul edilmediğini göstermektedir.¹¹³

Bu kitapta fikhî meselelerle ilgili nakledilen rivâyetler değerlendirilerek muhâlif görüşlerin delilleri zikredilmekte ve müellifin tercihleri belirtilmektedir.¹¹⁴ Nitekim Tahâvî eserin mukaddimesinde, çelişkili olduğu vehmedilen rivâyetleri nakledip izah ettiğini, rivâyetler arasındaki nesh ilişkisini belirtip âlimlerin yorumlarını ve

¹⁰⁶ Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 202; Davut İltâş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 388; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 48.

¹⁰⁷ Tahâvî, *eş-Şurûtu's-sağîr müzeyyen bi-mâ 'usira aleyhi mine's-Şurûti'l-kebîr*, thk. Ruhi Özcan, Bağdat 1974, I-II.

¹⁰⁸ Kevserî, *el-Hâvî*, s. 32.

¹⁰⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 44.

¹¹⁰ Bir misâl için bkz. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, VII, 175.

¹¹¹ Bkz. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 61; Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 229.

¹¹² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 276. Ali el-Kâri (1014/1605) de bu kanaattedir. Bkz. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.

¹¹³ Ayhan Tekineş, “Me'âni'l-âsâr”, *DİA*, XXVIII, 207-208; Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 229-232; Kevserî, *el-Hâvî*, s. 32-35. Abdülmecid Mahmûd *Şerhu Me'âni'l-âsâr*'ın Tahâvî'nin ilk eseri olmadığı yönündeki kanaatini ifade etmektedir. Bkz. Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü't-Tahâvî muhaddisen*, s. 158 (dipnot).

¹¹⁴ Ayhan Tekineş, “Me'âni'l-âsâr”, *DİA*, XXVIII, 207.

delillendirmelerini ve kendi tercihlerini de zikrettiğini ifade etmektedir.¹¹⁵ Kevserî fıkıh eğitimi ile ilgili bu eserin bir benzerinin bulunmadığını belirtmektedir.¹¹⁶

Üzerine bazı şerh ve ihtisar çalışmaları yapılan eserin çeşitli baskıları yapılmıştır.¹¹⁷ Şârihleri içerisinde Aynî özellikle anılmalıdır.¹¹⁸ Tahâvî'nin bu eseri M. Beşir Eryarsoy tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹¹⁹

* *Müşkilü'l-âsâr*:

Tahâvî'nin müşkilü'l-hadîs konusundaki tam adı *Şerhu müşkili'l-âsâr* olan bu eserinde hadislerin şerhi yapılmakta¹²⁰, hadislerde görülen tezatlar giderilmeye çalışılmakta ve hadisler üzerine bina edilen hükümler zikredilmektedir.¹²¹ *Beyânü müşkili'l-âsâr* diye de bilinir.¹²² Kureşî¹²³, Aynî ve Leknevî'ye göre Tahâvî'nin son eseridir.¹²⁴ Şuayb el-Arnaût tarafından son cildi fihrist olmak üzere on altı cilt hâlinde neşredilmiştir.¹²⁵

¹¹⁵ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, thk. İbrâhim Şemsüddîn, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I, 7.

¹¹⁶ Kevserî, *el-Hâvî*, s. 32.

¹¹⁷ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, thk. İbrâhim Şemsüddîn, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I-IV; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Câdelhak, Matbaatü'l-Envârî'l-Muhammedî, Kâhire t.y., I-IV; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, I-IV.

¹¹⁸ Bedreddin el-Aynî (855/1451), *Nühabü'l-efkâr fî tenkîhi Mebâni'l-ahbâr fî şerhi Me'âni'l-âsâr*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şu'uni'l-İslâmiyye, Katar 2008, I, XVI. Bilgi için bkz. Ayhan Tekineş, "Me'âni'l-âsâr", *DİA*, XXVIII, 207; Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", *DİA*, IV, 271-272.

¹¹⁹ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, trc. M. Beşir Eryarsoy (*Hadislerle İslam Fıkıhı*), Kitâbî Yayınevi, İstanbul 2009, I-VII.

¹²⁰ Ayhan Tekineş, "Müşkilü'l-âsâr", *DİA*, XXXII, 162.

¹²¹ Kevserî, *el-Hâvî*, s. 35.

¹²² Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü't-Tahâvî muhaddisen*, s. 163; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 43.

¹²³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 276.

¹²⁴ Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 387; Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü't-Tahâvî muhaddisen*, s. 158 (dipnot); Ayhan Tekineş, "Müşkilü'l-âsâr", *DİA*, XXXII, 162. Tahâvî'nin bu eserinde *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve *Şerhu me'âni'l-âsâr* gibi eserlerine atıf yapması da bu görüşü desteklemektedir. Bkz. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, VII, 175.

¹²⁵ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, I-XVI.

* *et-Tesviye beyne haddesenâ ve ahberanâ*:

Birkaç farklı neşri yapılan risaleyi¹²⁶ İbn Abdülber en-Nemerî *Câmiu beyânî 'l-ilm* isimli eserinde özetlemiştir.¹²⁷

* *es-Sünenü 'l-me 'sûre*:

Tahâvî'nin Müzenî kanalıyla Şâfiî'den rivayet ettiği hadisleri içeren eserin birkaç farklı neşri yapılmıştır.¹²⁸

* *el-Akîdetü 't-Tahâviyye*:

Ebû Hanîfe ile öğrencileri Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin itikadi görüşleri esas alınarak hazırlanmış, Sünnî itikad esaslarını ihtiva eden bu eser Sünnî çevrelerde hüsn-i kabul görmüş, üzerine pek çok şerh yazılmış¹²⁹, farklı neşirleri yapılmıştır.¹³⁰ Eser Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.¹³¹

Ayrıca Tahâvî'ye *Sahîhu 'l-âsâr*, *en-Nevâdirü 'l-fıkhiyye*, *er-Red alâ Îsâ b. Ebân fî kitâbihillezî semmâhü hatau 'l-kütüb*¹³², *İhtilâfü 'r-rivâyât alâ mezhebi 'l-Kûfiyyîn*,

¹²⁶ Neşirler için bkz. Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 387.

¹²⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 44. Bkz. İbn Abdülber en-Nemerî (463/1071), *Câmiu beyânî 'l-ilm ve fadlihî*, thk. Ahmed Zemralî, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şu'uni'l-İslâmiyye, Katar 2009, II, 332-336.

¹²⁸ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (204/820), *es-Sünenü 'l-me 'sûre* (rivâyetü Ebî Ca'fer et-Tahâvî el-Hanefî an hâlihî İsmail b. Yahyâ el-Müzenî tilmîzi's-Şâfiî), thk. Dr. Abdülmü'tî Emin Kal'acî, Dâru'l-Marife, Beyrut 1986. Diğer neşirler için bkz. Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 387.

¹²⁹ Şerhlerinden ikisi için bkz. İbn Ebi'l-Iz el-Hanefî, *Şerhu 'l-Akâidi 't-Tahâviyye*, thk. Heyet ve Nâsirüddin Elbânî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1399; Abdülğânî el-Meydânî, *Şerhu 'l-Akâidi 't-Tahâviyye*, thk. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr, Dâru İbn Abdilhâdî, Beyrut 2005.

¹³⁰ Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 387; Abdülmecid Mahmûd, *el-İmâmü 't-Tahâvî muhaddisen*, s. 155-158; Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 41. Bir neşir için bkz. Tahâvî, *el-Akîdetü 't-Tahâviyye*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1995.

¹³¹ Tahâvî, *el-Akîdetü 't-Tahâviyye*, trc. Arif Aytekin (*Ehl-i Sünnet İnanç Esasları Tahâvî ve Akâid Risâlesi*) Seha Neşriyat, İstanbul 1995.

¹³² Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 53.

Şerhu'l-Câmi 'i's-sağîr, Şerhu'l-Câmi 'i'l-kebîr, Kitâbü'l-eşribe, Ahkâmü'l-kırân, et-Târîhu'l-kebîr, el-Ferâiz gibi bazı eserler de nispet edilmektedir.¹³³

II. MUHTASARU'T-TAHÂVÎ

A. Muhtasaru't-Tahâvî'nin Tanıtımı

Ebu Ca'fer et-Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı Hanefî mezhebinde telif edilen ilk muhtasar olarak meşhur olmuştur.¹³⁴ Tahâvî (321/933), Ebü'l-Hasen el-Kerhî (340/951) ve Hâkim eş-Şehîd'in (334/944) muhtasarlari, Hanefî mezhebindeki "ilk üç muhtasar" şeklinde de tarif edilmektedir.¹³⁵

Bazı kaynaklarda *Muhtasar*'ın, Tahâvî'nin ilk eseri olduğu zikredilmektedir.¹³⁶ Ancak yukarıda ifade edildiği üzere Tahâvî'nin ilk eseri hususunda farklı görüşler mevcuttur.

Efgânî, *Muhtasaru't-Tahâvî*'yi "Hanefî fıkıhındaki temel meseleleri, müteber rivayetleri, fukahâ nezdinde kabul görmüş görüşleri zikreden ilk muhtasar" olarak

¹³³ Bkz. Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 388; Nezir Ahmed, *Ebü Ca'fer et-Tahâvî*, s. 203, 206-208; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 40-53; Kevserî, *el-Hâvî*, s. 37-39; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 71; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 277.

¹³⁴ Ahmet Özel, "Fıkıh (Literatür)", *DİA*, XIII, 15; Ahmet Özel, "Hanefî Mezhebi (Literatür)", *DİA*, XVI, 21; Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 387; Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 10; Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 3; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 8. Bu devirden yaklaşık bir asır kadar önce İsam b. Yûsuf'un (210/825) bir muhtasar telif ettiği, günümüze ulaşmamakla birlikte bazı Hanefî fıkıh kitaplarında bu muhtasardan yapılan nakiller olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Gelenegine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2013, s. 2 (dipnot). Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr* isimli eserinin de delil nakletmeksizin her bir konuyla ilgili temel meseleleri zikretmesi dolayısıyla muhtasar bir fıkıh kitabı olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, Mukaddime, s. 32. *el-Câmiu's-sağîr*'in ilk muhtasarlardan sayılması ile ilgili bkz. Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", *DİA*, XXXXIII, 107.

¹³⁵ Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*, s. 176. Üç muhtasarın birbirine yakın zamanlarda vefat eden fakihler tarafından telif edildiği ve tam olarak telif zamanlarının tespit edilemediği ile ilgili bkz. Necmeddin Güney, *Kudûrî'nin "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî" Adlı Eserinin 'Siyer' Bölümünün Edisyon Kritiği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2006, s. 69. Telif zamanları tam olarak bilinmemekle birlikte bu fakihler arasında en erken vefat eden Tahâvî olduğu için onun eserinin ilk muhtasar olarak meşhur olduğu söylenebilir.

¹³⁶ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife ve ashâbihî*, s. 162.

nitelendirmektedir. Ardından bu eserin Hanefî mezhebindeki ilk muhtasar olmakla birlikte muhtasalar içerisinde “en güzeli, Hanefî imâmlarından rivâyet itibariyle en sahîh, dirâyet itibariyle en kavî, fetvâ yönüyle de en tercihe şayan olanı” şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹³⁷

Kitabın en önemli şârihlerinden olan Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs (370/980) şunları zikretmektedir:

“Bu kitap Hanefî fikhındaki ihtilaflı meseleleri ve daha pek çok ferî meseleyi ihtivâ etmektedir. Bu fer‘î meseleleri okuyan, manalarını ve illetlerini, asılları üzerine nasıl binâ edildiklerini anlayıp idrak eden kimseye, faydası pek çok olan kıyâs ve ictihâd yollarının kapıları açılır ve bu kimsenin Şeybânî’nin kitaplarındaki meseleleri anlaması kolaylaşır.”¹³⁸

Hanefî fıkıh tarihiyle ilgili çalışmaları olan Kaya’nın, *Muhtasaru’t-Tahâvî* ile birlikte Hâkim eş-Şehîd’in *el-Kâfî*’si ve Kerhî’nin *el-Muhtasar*’ı hakkındaki tespitleri şu şekildedir: “Bu eserler ilk defa Ebû Hanîfe ve talebelerinin tüm fikhî mesaisini kapsayan çalışmalardır. Değerlendirilen birikim içinden her mevzuda tercihte bulunulmuş, seçilen hükümler Hanefî mezheb birikimindeki birçok unsuru zımnen kapsayacak şekilde yeniden ifade edilerek bir araya getirilmiştir. Hanefî mezhebinin ilk üç muhtasarının mezhep içi istidlal kaynaklarını tespitte belirleyici rol oynadıkları ve bu sebeple zâhir rivâyet kavramının ortaya çıkışında etkili oldukları anlaşılmaktadır.”¹³⁹ Bardakoğlu ise, bu üç eserin “hem rivâyet hem de o zamana kadarki tatbikat itibariyle kuvvet kazanmış mezhep görüşlerini vermenin yanı sıra klasik dönemin de başlangıcını teşkil eden eserler” olarak anılması gerektiğini belirtmektedir.¹⁴⁰

Tahâvî’nin, büyük ve küçük olmak üzere iki *Muhtasar* te’lîf ettiği belirtilmiştir.¹⁴¹ Efğânî’nin *Muhtasar*’ın mukaddimesinde bununla ilgili “Kureşî’nin söylediklerinden anlaşılan ulemânın şerhine rağbet gösterdikleri *Muhtasar*, büyük ve küçük olarak zikredilenden başka, bizim neşretmekte olduğumuz orta muhtasardır.

¹³⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, neşreden giriş, s. 3.

¹³⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, I, 195.

¹³⁹ Eyyüp Said Kaya, *Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*, s. 177.

¹⁴⁰ Ali Bardakoğlu, “Hanefî Mezhebi”, *DİA*, XVI, 10.

¹⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esmâi’l-kütüb ve’l-fünûn*, Dâru İhyâi’t-Türâs el-Arabî, Beyrut t.y., II, 1627.

Belki Tahâvî, önce bir muhtasar telif etti, sonra onu ihtisar etti ve ardından bir kez daha ihtisâr etti. Ulemâ da ‘işlerin hayırlısı orta olanıdır’ ilkesinden hareketle ‘orta muhtasar’a alaka gösterip onu şerh ettiler. Ancak kitaplarda bu şekilde bir izaha rastlayamadım” ifadeleri bulunmaktadır.¹⁴²

Sâid Muhammed Yahyâ Bekdâş¹⁴³, Efğânî’nin herhangi bir delil olmaksızın bunu tercih ettiğini¹⁴⁴, kendi görüşünün ise kesin bir tespit olmamakla birlikte Tahâvî’nin tek bir *Muhtasar* telif ettiği yönünde olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁵

Muhtasaru’t-Tahâvî’nin tek neşri Ebu’l-Vefâ el-Efğânî’ye aittir.¹⁴⁶ Efğânî, çok gayret etmesine rağmen kitabın ancak iki yazma nüshasını bulabildiğini ifade etmektedir. Bunlar, Ezher Üniversitesi kütüphanesindeki nüsha ve İstanbul’da Feyzullah Efendi kütüphanesindeki nüshadır. Efğânî, bazı hatalar bulunması ve anlaşılmayan yerleri olmasına rağmen Ezher nüshasını asıl nüsha olarak kabul ettiğini ifade etmekte, dipnotlarda “Feyziyye” şeklinde diğer nüshaya atıflar yaptığını belirtmektedir.¹⁴⁷ Efğânî asıl nüsha, Feyziyye nüshası ve Ali b. Muhammed el-İsbicâbî’nin (535/1140) şerhinden de istifadeyle metnin sahîh bir şekilde neşredildiğini ifade etmektedir.¹⁴⁸

¹⁴² Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 5.

¹⁴³ Aşağıda *Muhtasar*’ın şerhleri ile alakalı bilgi verilirken temas edileceği üzere Sâid Bekdâş, Cessâs’ın basılan *Muhtasaru’t-Tahâvî* şerhinin başında uzun bir giriş bölümü yazmıştır.

¹⁴⁴ Efğânî’nin de belirttiği üzere Kureşî, Tahâvî’nin eserlerini sayarken *el-Muhtasar*’dan başka kebîr ve sağîr olmak üzere iki *Muhtasar* daha zikretmektedir. Bkz. Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudîyye*, s. 276-277.

¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi ve müellifin delilleri için bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 49-51. Aynı yerde şerhin ilk bölümünü (2 cilt) tahkik eden İsmetullâh Muhammed’in “iki adet muhtasarın mevcut olduğu” tespiti ve delilleri ile alakalı izahât da bulunmaktadır.

¹⁴⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, nşr. Ebu’l-Vefâ el-Efğânî, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Kâhire 1370/1951.

¹⁴⁷ Efğânî burada, Feyziyye nüshasında Tahâvî’nin tercihlerini ifade eden “وبه تأخذ” tabirinin bulunmadığı yerlerde bu duruma işâret etmediğini çünkü Feyziyye nüshasında çok az bir yer hariç bu tercih ifadelerinin bulunmadığını söylemektedir. İlgili bölümde bu konuya tekrar temas edilecektir.

¹⁴⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 9-10.

1. Sistematiği

Muhtasaru't-Tahâvî, 53 bölümden oluşmaktadır.¹⁴⁹ Tahâvî eserine, kitâbü't-tahâre ile başlamakta, ardından klasik fıkıh tasnifini takip ederek salât, zekât, sıyâm, hac bölümleriyle devam etmektedir. Eserde ibâdât konularının akabinde kitâbü'l-büyû ile başlanarak muâmelât konuları işlenmektedir. Hanefî mezhebi içerisinde konuların işleniş sırası ile alakalı iki farklı sistematiğin geliştiği ifade edilmiştir.¹⁵⁰ Buna göre ibâdet konularından sonra büyü kitabını işleyen Kudûrî ve onu takip eden muhtasar müelliflerinin bu konuda Tahâvî ile aynı tasnifi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁵¹

Kâtib Çelebî (1067/1657) Tahâvî'nin, *Muhtasar*'ındaki bölümlerin tertibi konusunda Müzenî'den etkilendiği ifade etmektedir.¹⁵² Fihristler mukâyese edildiğinde Tahâvî'nin, Müzenî'nin tertibinden istifade ettiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁵³ Ancak *Muhtasaru'l-Müzenî* 32, *Muhtasaru't-Tahâvî* ise 53 bölümden oluşmaktadır. Fıkıhta muâmelâtın temel konuları olan “rehin, müdâyene, hacr, sulh, kefâlet, havâle, damân, şirket, şuf'a, mudârebe, müsâkât, icâre, müzâra'a, ahkâmü'l-aradîni'l-mevât” gibi konular *Muhtasaru'l-Müzenî*'nin bölümleri arasında yer almazken Tahâvî eserinde bu konuları, ayrıca “ferâiz, yemin ve keffâretler” gibi fikhın önemli bazı konularını müstakil bölümler hâlinde işlemiştir. Tahâvî bunlara ilâveten, Müzenî'nin eserinin son bölümü olan kitâbü edebî'l-kâdî'den sonra dokuz bölüm daha işlemiştir. Tüm bunlar, Tahâvî'nin ilk hocalarından olan Müzenî'nin tertibinden etkilenmekle birlikte işlediği

¹⁴⁹ Bunlar sırasıyla şunlardır: “tahâret, salât, zekât, sıyâm, hac, büyü, istibrâ, rehn, müdâyenât, hacr, sulh, kefâlet-havâle-damân, şirket, vekâlet, ikrârât, âriye, ğasb, şuf'a, müdârebe, müsâkât, icârât, müzâra'a, ahkâmü'l-aradîn el-mevât, atâyâ ve vukûf, lukata ve âbık, lakît, ferâiz, vesâyâ, vedîa, kısmetü'l-ġanâim ve'l-fey', nikâh, talâk, kısâs-diyât-cerâhât, kıtâlû ehli'l-bağy, mürted, hudûd, sirkat, eşribe, siyer ve cihâd, sayd ve zebâih, dahâyâ, sebk, keffârât-nüzûr-eymân, edebü'l-kâdî, da'vâ ve beyyinât, itâk, mükâtebe, velâ, mefkûd, ikrâh, kısmet, me'zûn fi't-ticâre ve kerâhet”

¹⁵⁰ Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, s. 57 Aynı yerde *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Hidâye* ve bu kitapların iç tasnifini esas alan diğer muhtasarlarda (*Vikâye*, *Kenz*, *Mültekâ*, *Tenvîr*, *Nukây*) ise ibâdet konularından sonra münâkehât konularının işlendiği ifade edilmektedir.

¹⁵¹ Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, s. 57. Hanefî fıkıh muhtasarlارının fihristleri için bkz. Orhan Ençakar, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁵² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1627.

¹⁵³ Krş. İsmail b. Yahyâ el-Müzenî (264/878), *Muhtasaru'l-Müzenî fî furû'î's-Şâfiyye*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 437-448; Tahâvî, *Muhtasar*, s. 445-478.

konu başlıklarını %50'den fazla artırarak geliştirdiğinin bir ifadesi olarak zikredilebilir.¹⁵⁴

Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında Hanefî imamlarının ismini zikretmeden naklettiği meseleler, ittifak edilen meselelerdir. Eserde Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflı meselelere de temas edilmiş ve bu meselelerde imâmların isimleri zikredilerek görüşleri nakledilmiştir. Tahâvî ayrıca Hanefî imâmlarından doğrudan rivâyet edilmeyen ancak onların başka görüşlerinden hareketle yapmış olduğu tahriclere de yer vermiş ve bunu mutlaka tasrih etmiştir.¹⁵⁵ Bu eserin en önemli özelliklerinden biri Tahâvî'nin ihtilaflı meselelerin tamamına yakınında tercihte bulunmuş olmasıdır. Ayrıca Tahâvî, imâmlardan nakledilen rivâyetlerde farklılıklar olduğu zaman bunlar içerisinde “rivâyet tercihi” de yapmaktadır. Bu durumda rivâyetleri genelde kaynaklarıyla birlikte nakletmekte ve bazen hangi rivâyeti niçin tercih ettiğini de izah etmektedir. Mesela bir meselede Ebû Hanîfe'den nakledilen farklı rivâyetleri zikredip bir tanesi için وهو الأولى ifadesini kullanmakta ve bu rivâyeti tercih etmektedir.¹⁵⁶ Bir başka meselede هذا أشبه بقوله ifadesiyle tercihini belirtmekte¹⁵⁷ ayrıca bir meselede de Şeybânî'den nakledilen farklı iki rivâyetten birisi için وهو الصحيح على أصله ifadesini kullanmaktadır.¹⁵⁸

Tahâvî'nin bölümler içerisinde konuları ve meseleleri daha sonraki muhtasarlara nazaran dağınık hâlde işlediği söylenebilir. Bu hususun, eserin Hanefî mezhebi içerisinde muhtasar literatüründe telif edilen ilk eser(lerden) olması ve kitapta ihtilaflı meselelere yapılan vurguyla ilgili olması muhtemeldir. Mesela abdestin sünnetleri ile ilgili bâbda mazmaza ve istinşakın gusûde terk edilmesi durumunda namazın iade edileceği zikredilmekte, ayrıca bir sonraki bâbda tekrar, gusûlde mazmaza ve istinşakın farz oldukları “lâ bûdde min” ifadesiyle ifade edilmektedir. Tahâvî bu bâba “bâbu's-

¹⁵⁴ Her iki muhtasarın zekât bölümlerinde meselelerin işlenişinde de sistematik açıdan benzerliğin bulunduğu ifade edilmektedir. Bkz. Yılmaz Atmaca, *Müzeni ve Tahavi'nin Muhtasarlarının Zekât Bölümlerinin Kaynak, Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2006, s. 71, 82.

¹⁵⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, neşreden giriş, s. 4. Tahâvî'nin ifadesi “kıyâsu kavli, fî kıyâsi kavli” şeklindedir. Bazı misaller için bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 183, 235, 251, 274.

¹⁵⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 131. Benzer misâller için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 137, 154, 214.

¹⁵⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 206.

¹⁵⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 134. Benzer bir misâl için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 386.

sivâk ve sünnetü'l-vudû" ismini vermekte, السواك سنة dedikten sonra niyetsiz abdestin geçerli olduğunu ifade edip ardından namaz kılacak olan bir kimsenin aldığı abdestle - bozmadığı sürece- istediği kadar farz ve nafile namaz kılabilceğini belirtmektedir.¹⁵⁹ Hayız bâbında ilk nakledilen hüküm, kocanın hayızlı olan eşinden cinsel yönden istifade etmesinin sınırlarıyla alakalı Hanefî imâmları arasındaki ihtilâftır.¹⁶⁰ Hâlbuki daha sonra telif edilen muhtasarlarda hayız konusunun başında ya hayızın tarifi yapılmakta ya da hayız müddeti ile alakalı hükümler nakledilmektedir.¹⁶¹ Yine *Muhtasaru't-Tahâvî*'de kişinin nasıl gusledeceği anlatılırken bir sa' miktarı suyun kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Burada sa'ın miktarı ile ilgili Hanefî imâmları arasındaki ihtilaf zikredilmekte ve bunlar arasında tercihte bulunmaktadır.¹⁶² Hâlbuki bu mesele daha sonraki muhtasarlarda fitr sadakası bâbında zikredilmektedir.¹⁶³ Cünüb ve hayızlının Kur'ân kıraati konusu *Muhtasaru't-Tahâvî*'de abdestin sünnetleri bâbında yer almaktadır.¹⁶⁴ *Muhtasaru't-Tahâvî*'yi tercüme eden Duman şunları belirtmektedir: "Eser, meselecî (kazuistik) yönteme göre yazıldığı için genel ve soyut bir anlatım

¹⁵⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 12.

¹⁶⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 22.

¹⁶¹ Bkz. Ebü'l-Hüseyn el-Kudûrî (428/1037), *el-Muhtasar* (şerhi *el-Lübâb* ile birlikte), thk. Abdürrezâk el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2007, I, 60; Ebü'l-Hasen el-Mergînânî (593/1197), *Bidâyeti'l-mübtetî* (şerhi *el-Hidâye* ile birlikte), el-Mektebetü'l-İslâmiyye t.y., I, 30; Bürhânüşşerîa (673/1274), *Vikâyetü'r-rivâye* (şerhi *el-Vikâye* ile birlikte), thk. Dr. Salâh Muhammed Ebu'l-Hac, Dâru'l-Varrâk, Ammân 2006, I/2, 80; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî (683/1284), *el-Muhtâr* (şerhi *el-İhtiyâr* ile birlikte), thk. Şuayb Arnavut, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Suriye 2010, I, 98-99; Ebü'l-Berekât en-Nesefî (710/1310), *Kenzü'd-dekâik* (şerhi *Tebyînü'l-hakâyk* ile birlikte), thk. Ahmed İnâye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, I, 158-159; Molla Hüsrev (885/1480), *Gurerü'l-ahkâm* (şerhi *Dürerü'l-hukkâm* ile birlikte), nşr. Kırımı Yusuf Ziya ve Lofçalı Râşid, Ahmed Kâmil Matbaası, y.y. 1329, I, 39; İbrahim b. Muhammed el-Halebî (956/1549), *Mülteka'l-ebhur* (şerhi *Mecme'u'l-enhur* ile birlikte), thk. Halil Imrân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 77; Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşi (1006/1598), *Tenvîru'l-ebâr* (hâşiyesi *Reddü'l-muhtâr* ile birlikte), thk. Adil Ahmed-Ali Muhammed, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, I, 474-475.

¹⁶² Tahâvî, *Muhtasar*, s. 19.

¹⁶³ Bkz. Kudûrî, *a.g.e.*, I, 152-153; Mergînânî, *a.g.e.*, I, 117; Bürhânüşşerîa, *a.g.e.*, I/2, 228; Mevsîlî, *a.g.e.*, I, 390; Ahmed b. Ali İbnü's-Sââtî (694/1295), *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, thk. İlyas Kaplan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 201; Nesefî, *a.g.e.*, II, 138; Molla Hüsrev, *a.g.e.*, I, 195; Halebî, *a.g.e.*, I, 338; Timurtâşi, *a.g.e.*, III, 320.

¹⁶⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 18.

yöntemini değil tek tek meseleler üzerinden anlatım yöntemini tercih etmiştir. Bu durum zaman zaman okurun meseleler içinde kaybolması ve bütünü gözden kaçırmaması gibi kimi olumsuzlukları barındırsa da bilfiil olaylarla iç içe olması bakımından da fıkıhın reel olanla bağlantısını kurmaya yardımcı olmaktadır.”¹⁶⁵

2. Muhtevâsı

Mukaddimesinde mutlaka öğrenilmesi gereken fıkıh meselelerinin bir araya getirildiği ifade edilen¹⁶⁶ *Muhtasarı't-Tahâvî*'de Ebû Hanife'nin, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin, bunların yanı sıra az da olsa Züfer b. Hüzeyl'in (158/775) görüşleri nakledilmektedir. Tahâvî bu eseriyle mezhebin görüşlerini öğrenmek ve öğretmek isteyenlere kolaylık umduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁷

Sâid Bekdâş, Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında *Zâhirü'r-rivâye* kitaplarının hülâsasını bir araya getirdiğini ifade etmektedir.¹⁶⁸ Bundan *Zâhirü'r-rivâye* kitaplarındaki meselelerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Tahâvî bu eserinde *Nâdirü'r-rivâye*'den de nakiller yapmaktadır. Cessâs da bu kitapta zikredilen meseleleri okuyan, manalarını ve illetlerini, asılları üzerine nasıl binâ edildiklerini anlayıp idrak eden bir kimsenin Şeybânî'nin kitaplarındaki temel meselelerin (mesâilü'l-usûl) pek çoğunu rahat bir şekilde anlayacağını ifade etmektedir.¹⁶⁹

Tahâvî'nin Hanefî imâmılarından nakledilen farklı rivâyetleri zikrettiği meseleler incelendiğinde, mezhep içerisinde nakledilen rivâyetlere olan vukûfiyeti görülmektedir.¹⁷⁰ Tahâvî meselelerin çoğunda *Zâhirü'r-rivâye*'den olmakla birlikte¹⁷¹

¹⁶⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, trc. Soner Duman (*Mukayeseli Hanefî Fıkhi*), Beka Yayınları, İstanbul 2013, s. 42.

Tahâvî'nin bölümler içerisindeki sistematığı/meseleleri işleyiş tarzı ile alakalı aşağıda eser *Muhtasarı'l-Kudûrî* ile mukâyese edilirken kitâbü't-tahâre üzerinden bilgi verilecektir.

¹⁶⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 15.

¹⁶⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 15.

¹⁶⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 8. Tahavi'nin *Muhtasar*'ı ile *Zahiru'r-rivâye* eserleri arasında yapılan karşılaştırma neticesi ve misaller için bkz. Yılmaz Atmaca, *Müzeni ve Tahavi'nin Muhtasarlarının Zekât Bölümlerinin Kaynak, Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması*, s. 39-40.

¹⁶⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, 195.

¹⁷⁰ İmâmın önceki-sonraki kavillerini ifade ettiği bazı misâller için bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 84, 85, 107, 113, 188, 265, 331. Tahâvî bir meselede Şeybânî'nin önceki kavline Ebû Yûsuf'un *Emâli*'de nakledilen görüşüne rücû ettiğini ثم وجدنا diyerek ifade etmekte ve yukarıda zikrettiğimiz gibi “ve

yer yer *Nâdirü'r-rivâye*'den de nakiller yapmaktadır. Tahâvî herhangi bir Hanefî imâmının görüşünü *Nâdirü'r-rivâye*'den nakledeceği zaman bunu tasrih etmektedir.¹⁷² Eserde, farklı rivâyetler içerisinde “ruviye an”¹⁷³ şeklinde rivâyet senedi zikredilmeden nakiller yapılmakla birlikte, Esed'den¹⁷⁴, Hasan b. Ziyâd'dan¹⁷⁵, Muhammed b. Semâ'a'dan¹⁷⁶ Muallâ b. Mansûr'dan¹⁷⁷ nakledildiği belirtilen rivâyetler de bulunmaktadır. Çok az bir kısımda Şeybânî'den rivâyet edildiği ayrıca tasrih edilmekte¹⁷⁸, bazen de Şeybânî'nin rivâyeti başkalarıyla veya *Emâlî*'deki¹⁷⁹ rivâyetlerle¹⁸⁰ birlikte zikredilmektedir. Tahâvî, Kur'ân-ı Kerîm'in dâru'l-harbe götürülmesi meselesini zikrederken Şeybânî'nin *el-Asl, Câmi'* ve *Siyer* isimli eserlerini özellikle belirtmektedir.¹⁸¹ *Muhtasaru't-Tahâvî*'de *Nâdirü'r-rivâye* eserleri içerisinde özellikle Ebû Yûsuf'un *Emâlî*'si “ashâbü'l-implâ şöyle rivâyet etti” şeklinde kendisinden

hüve's-sahîh alâ aslihî” şeklinde teyid etmektedir. Bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 134. Ayrıca bir meselede Ebû Hanife'den o konuda tek bir rivâyet bildiğini, o rivâyetin de Hişâm b. Abdullah er-Râzî-Hâlid b. Sabîh-Ebû Hanife senediyle geldiğini ifâde etmektedir. Bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 173. Bir başka meselede de Ebû Yûsuf'un kavlinde ihtilâf edildiğini belirterek, Şeybânî'in, Hasan b. Ziyâd'ın, Bîşr b. el-Velîd'in farklı rivâyetlerini zikretmektedir. Bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 325. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁷¹ Bu eserin *Zâhirü'r-rivâye* kitaplarının hulâsasını bir araya getirdiği ifade edilmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşreden giriş, I, 8. Ayrıca *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin zekât bölümünde *el-Câmiu's-sağîr* ve *el-Asl*'dan nakledilen hükümlerden misâller için bkz. Yılmaz Atmaca, *Müzeni ve Tahavi'nin Muhtasarlının Zekât Bölümlerinin Kaynak, Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması*, s. 39-40.

¹⁷² *Nevâdir*'den nakledilen rivâyetlerden bazı misâller için bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 161, 424.

¹⁷³ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 243, 245, 270, 292, 343, 438.

¹⁷⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 44, 51.

¹⁷⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 154, 190, 214, 362.

¹⁷⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 72, 92.

¹⁷⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 59.

¹⁷⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 35, 304.

¹⁷⁹ Ebû Yûsuf'a nispet edilen *el-Emâlî* isimli eser “Hanefî mezhebi imâmlarından nakledilen ikinci derecede kaynak değerine sahip metinler (*Nâdirü'r-rivâye*)” arasında sayılmakta, râvileri arasında Bîşr b. Velid özellikle anılmaktadır. Bkz. Eyyüp Said Kaya, “*Nâdirü'r-rivâye*”, *DİA*, XXXII, 278-279. Çalışmamızda Tahâvî'nin bu eserden yaptığı nakiller gerek implâ ashâbının rivâyet ettiği belirtilerek gerekse eserin ismine atıf yapılarak zikredilmektedir.

¹⁸⁰ Bazı misâller için bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 31, 35, 53, 125, 307, 320.

¹⁸¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 292.

pek çok rivayetin nakledildiği bir eserdir.¹⁸² Bunların büyük bir kısmı Ebû Yûsuf'un görüşleri ile ilgili rivâyetlerdir. Tahâvî'nin bu meselelerde çoğu zaman Ebû Yûsuf'un *Emâli*'de rivâyet edilen görüşünü tercih ettiği görülmektedir.¹⁸³ Ayrıca *Emâli*'de nakledilen Ebû Hanife'nin görüşünün tercih edildiği de vâkidir.¹⁸⁴ *Emâli*'den nakledilen rivâyetlerin bir kısmında Ebû Yûsuf'un görüşleri önceki-sonraki¹⁸⁵ veya meşhûr-gayr-i meşhûr¹⁸⁶ şeklinde ayırım yapılarak zikredilmektedir.

Tahâvî *Muhtasar*'ında tercih ettiği görüşün nassa dayalı delillerini ve tercih sebeplerini zikretmemektedir. Sadece birkaç yerde tercih ettiği görüşle alakalı merfû veya mevkûf hadis nakletmekte¹⁸⁷, bazı meselelerde de istihsân, kıyâs gibi delilleri kullanmaktadır.¹⁸⁸ Birkaç meselede Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin kavillerinden sonra “من رأيهما/رأيه” ifadesini eklemektedir.¹⁸⁹

Cessâs *Muhtasaru't-Tahâvî*'yi şerh etmesinin sebebi olarak eserin Hanefî imâmları arasındaki ihtilâflı meseleleri muhtevi olması hususuna dikkat çekmektedir.¹⁹⁰ Bu eserde, muhtasarların ortak özelliği olarak vurgulanan “mezhebin temel meselelerini nakletme” husûsu mevcut olmakla birlikte, daha sonraki dönemlerde telif edilen muhtasarlardan farklı olan yönü daha çok mezhepteki ihtilâflı meselelere ve müellifin tercihlerine yapılan vurgu olarak ifade edilebilir.¹⁹¹ Mesela Tahâvî, eserin hemen

¹⁸² 50'den fazla yerde *Emâli*'den rivâyetler bulunmaktadır. Bazı misâller için bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 20, 25, 31, 47, 53, 91, 110, 112, 117, 162.

¹⁸³ Tahâvî eserin tamamında 70 kadar meselede Ebû Yûsuf'un kavlini tercih etmektedir. Bunların yarısından fazlası Ebû Yûsuf'un *Emâli*'de rivâyet edilen görüşleridir. Bazı misâller için bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 20, 25, 26, 42, 52, 80, 90, 110, 112, 177, 201.

¹⁸⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 91. Ayrıca bkz. s. 31, 228.

¹⁸⁵ Bu rivâyetlerde Ebû Yûsuf'un *Emâli*'de nakledilen görüşünün sonraki görüşü olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 42, 43, 52, 80, 85, 90, 110.

¹⁸⁶ Bu rivâyetlerde Ebû Yûsuf'un *Emâli*'de nakledilen görüşünün meşhûr olmayan görüşü olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 166, 216.

¹⁸⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 42, 48, 147, 149.

¹⁸⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 141, 183, 255, 259, 372.

¹⁸⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 51, 53.

¹⁹⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, 195. İbare şu şekildedir: إذ كان هذا الكتاب يشتمل على عامة مسائل الخلاف

¹⁹¹ Bu sebeple *Muhtasari't-Tahâvî*'nin tercümesine *Mukâyeseli Hanefî Fıkhi* ismi tercih edilmiştir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, trc. Soner Duman, Beka Yayınları, İstanbul 2013.

başında nebîz ile abdest alınması hususunda Hanefî imâmları arasındaki ihtilafı zikretmektedir.¹⁹² Diğer muhtasarların hiçbirisi bu meseleyle başlamamaktadır.

Muhtasaru't-Tahâvî, kendisinden sonra telif edilen muhtasarlardan daha hacimli olmakla birlikte¹⁹³ bu eserlerde bulunan bazı temel meselelerin *Muhtasaru't-Tahâvî*'de yer almaması da önemli bir husustur. Mesela muhtasarların hepsinde zikredilen “teyemmümde niyetin farz oluşu” hükmü¹⁹⁴ bu eserde belirtilmemektedir. Aşağıda *Muhtasaru'l-Kudûrî* ile mukâyese edilirken temas edileceği üzere *Muhtasaru't-Tahâvî*'de, en temel meselelerden olan abdestin farzları da net olarak zikredilmemektedir.

B. Hanefî Fıkıh Tarihinde *Muhtasaru't-Tahâvî*

1. Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bazı Hanefî fakihleri *Muhtasaru't-Tahâvî* üzerine şerh yazmışlardır.¹⁹⁵ Bunlar içerisinde en meşhur olanları Cessâs ve Ali b. Muhammed el-İsbicâbî'nin şerhleridir.¹⁹⁶

- 1- Ebû Bekir er-Râzi el-Cessâs (370/980):¹⁹⁷ Kevserî bu şerhin, *Muhtasaru't-Tahâvî* şerhlerinin en eskisi ve önemlisi, dirâyet ve rivâyet açısından en sağlamları olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁸ Doktora tezi olarak tahkik edilmiş ve

¹⁹² Tahâvî, *Muhtasar*, s. 15.

¹⁹³ Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, s. 6. Eserin tercümesinde meseleler numaralandırılmış ve toplam 2893 mesele tespit edilmiştir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, trc. Soner Duman (*Mukayeseli Hanefî Fıkıhı*), s. 690.

¹⁹⁴ Bkz. Kudûrî, *a.g.e.*, I, 53; Merğînânî, *a.g.e.*, I, 26; Bürhânüşşerîa, *a.g.e.*, I/2, 60; Mevslî, *a.g.e.*, I, 83; İbnü's-Sâatî, *a.g.e.*, s. 85; Nesefî, *a.g.e.*, I, 124; Molla Hüsrev, *a.g.e.*, I, 30; Halebî, *a.g.e.*, I, 60-61; Timurtâşi, *a.g.e.*, I, 415-416.

¹⁹⁵ Efğânî, *Muhtasar*'ın giriş kısmında şerhleri tanıtırken yazma nüshalarının hangi kütüphanelerde bulunduğunu da belirtmektedir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 5-9.

¹⁹⁶ Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, Ebûzabî, el-Mecma'u's-Sekâfî 2004, III, 1621-1622; Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 5-9; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, neşredenin girişi, I, 137-139; Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 387; Mercânî, *Nâzûratu'l-hak*, s. 177-178; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn* II, 1627-1628.

¹⁹⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 5-6; Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 387; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1627.

¹⁹⁸ Kevserî, *el-Hâvî*, s. 37. Efğânî de benzer ifadeler kullanır. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 13.

8 cilt hâlinde *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* ismiyle yayımlanmıştır.¹⁹⁹ Eserin başında Sâid Bekdâş Tahâvî, Cessâs, eserleri, şerhin özellikleri ve yöntemi gibi konularla alakalı bir giriş bölümü yazmıştır.²⁰⁰

- 2- Bahâuddîn Ali b. Muhammed el-İsbicâbî (535/1140): Efğânî *Muhtasar*'ı tashih noktasında bu şerhten istifade ettiğini belirtmektedir.²⁰¹ Dipnotlarda “fî'ş-şerh” diyerek ilâve bilgiler verdiği veya bazı ifadeleri tashih için yine bu şerhe atıflar yaptığı görülmektedir. Mecelle'nin kaynakları arasında *Şerhu't-Tahâvî* olarak bu eser zikredilmektedir.²⁰² Hanefî fıkıh kitaplarında şârihin ismi zikredilmeden mutlak olarak *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* diye nakledilen şerhin çoğu zaman İsbicâbî'nin şerhi olduğu ifade edilmektedir.²⁰³
- 3- Ebu'l-Hasen el-Kerhî (340/952)²⁰⁴
- 4- Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Varrâk er-Râzi²⁰⁵

¹⁹⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2010, I-VIII. Şerhin birinci cüzü Muhammed İsmetullah b. İnayetullah, ikinci cüzü 1412'de (1991) Sâid Muhammed Yahyâ Bekdâş, üçüncü cüzü 1415'te (1994) Muhammed Ubeydullah Han ve dördüncü cüzü 1418'de (1997) Zeynep Fülâte tarafından Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak tahkik edilmiştir. Bkz. Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 387.

²⁰⁰ Çalışmamızda Sâid Bekdâş'ın giriş bölümünden istifade edilmiştir.

²⁰¹ Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 7. Ayrıca bkz. Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 387; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1627.

²⁰² Kemal Yıldız-Tayyip Nacar, “Mir'ât-ı Mecelle'de belirtilen Mecelle kaynakları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 20. sayı, Konya 2012, s. 92.

²⁰³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, neşredenin girişi, I, 153.

²⁰⁴ Bu bilgiyi Mercânî zikretmekte (bkz. Mercânî, *Nâzûratu'l-hak*, s. 177), Sâid Bekdâş da ondan nakletmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, neşredenin girişi, I, 137.

²⁰⁵ Efğânî, mukaddimesinde bu fakih ve şerhiyle alakalı *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'den ve *Keşfü'z-zünûn*'dan (II, 1628) nakiller yaptıktan sonra bu zâtın Ebû Bekir er-Râzi el-Cessâs'ın akranlarından olmasının muhtemel olduğunu veya ondan daha sonra yaşamış olabileceğini, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*'deki ifadelerle binâen *el-Fihrist*'e baktığını, orada bu zâtın zikredilmediğini, belki basım esnasında isminin düşmüş olabileceğini ifade etmektedir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 8. Sâid Bekdâş bu eserin yanlışlıkla el-Varrâk'a nispet edildiğini, aslında nispet edilen o şerhin Ebu Bekir er-Râzi el-Cessâs'a ait olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, neşredenin girişi, I, 139. *Keşfü'z-zunûn*'da bu eserin mukaddimesinden yapılan nakille, tahkikli neşri yapılan Cessâs'ın *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*'sinin mukaddimesi (I, 195) mukâyese edildiğinde bu değerlendirmenin isâbetli olduğu anlaşılmaktadır.

- 5- Ahmed b. Mansûr et-Taberî es-Semerkindî
- 6- Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali es-Saymerî (436/1044)
- 7- Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî (474/1081)
- 8- Ebû Nasr Ahmed b. Mansur el-İsbîcâbî el-Kâdî (480/1087)
- 9- Şemsüleimme es-Serahsî (483/1090)
- 10- Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Mesud el-Veberî (V. asır)
- 11- Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Ahmed el-Hacendî el-İsbîcâbî (536/1141)
- 12- İbn Kutluboğa (879/1474)

2. Yapılan Atıflar

Abdülaziz ed-Dihlevî'nin "Tahâvî'nin birçok²⁰⁶ konuda Ebû Hanife'ye muhâlefet etmesi sebebiyle *Muhtasar*'ının mukallid Hanefîler arasında yaygınlık kazanmadığı" yönündeki değerlendirmesinin "kitap hakkında yapılan çalışmalar ve kaynaklardaki referanslar" dikkate alındığında isabetli olmadığı ifade edilmektedir.²⁰⁷

Yapılan taramalar neticesinde *Mepsût*²⁰⁸, *Tuhfetü'l-fukahâ*²⁰⁹, *Bedâiu's-sanâî*²¹⁰, *el-Muhîtü'l-bürhânî*²¹¹, *Fethu'l-kadîr*,²¹² *el-İnâye*²¹³, *el-Bahru'r-râik*²¹⁴ *el-Fetâvâ'l-*

²⁰⁶ Cümlelerin bu kısmı bir sonraki dipnotta belirtileceği üzere *DİA*'daki "Tahâvî" maddesinden alıntılanmıştır. Ancak burada kaynak olarak gösterilen *Büstânü'l-muhaddisîn* tercümesindeki ilgili yerde ifade "birçok" değil "bazı" şeklinde geçmektedir. Gerçi aşağıda "Tahâvî'nin Tercihlerinin Hanefî İmâmlarının Görüşleriyle Mukâyesesi" başlığı altında yapılacak değerlendirmeler dikkate alındığında "birçok" ifadesinin daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır.

²⁰⁷ Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA*, XXXIX, 387. Dihlevî'nin iddiası için bkz. Abdülaziz ed-Dihlevî, *Büstânü'l-muhaddisin*, trc. Ali Osman Koçkuzu, s. 161.

²⁰⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme es-Serahsî (483/1090), *el-Mepsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y., I, 29; II, 182.

²⁰⁹ Havva Altuntaş, *Alâeddîn es-Semerkindî ve Tuhfetü'l-fukahâ Adlı Eserinde Mezhep İçi Tercihler*, s. 22. Misâl olarak zikredilebilecek bir mesele şu şekildedir: "Tahâvî *Muhtasar*'ında, namazda son oturuşta salavât-ı şerifeden sonra dua yapılacağını zikretmiştir. Bu mesele *el-Asl*'da zikredilmemiştir." Alâeddîn es-Semerkindî (539/1144), *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984, I, 137-138. Ayrıca bkz. I, 204.

²¹⁰ Alâüddîn el-Kâsânî (587/1191), *Bedâiu's-sanâî fî tertîbi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed/Adil Ahmed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 69, 73, 576, 629-630; III, 150, 223; VII, 27; X, 8, 67.

²¹¹ Bürhânüddîn İbn Mâze (616/1219), *el-Muhîtü'l-bürhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 130, 193, 381, 457, 490; VI, 87, VIII, 34, 330-331, 375, 376.

*Hindiyye*²¹⁵ ve *Reddü'l-muhtâr*²¹⁶ gibi Hanefî mezhebinin müteber ve mütedâvel eserlerinde Tahâvî'nin *Muhtasar*'ına farklı vesilelerle atıflar yapıldığı görülmektedir.²¹⁷

Zikredilen Hanefî mezhebi eserlerinde:²¹⁸

- *Muhtasaru't-Tahâvî*'ye Hanefî imâmlarının görüşlerinin nakledilmesindeki rivâyet farklılıklarını belirtmek üzere atıflar yapılmaktadır.²¹⁹
- Tahâvî'nin Hanefî imâmlarına nispet edilen farklı rivayetler arasındaki tercihlerini zikretmek üzere *Muhtasaru't-Tahâvî*'den nakiller yapılmaktadır.²²⁰
- Bazı meseleler işlenirken bu çalışmanın da konusu olan Hanefî imâmlarının ihtilaf ettikleri meseleler arasından Tahâvî'nin tercihi belirtilmektedir.²²¹

²¹² Muhammed b. Abdülvahid İbnü'l-Hümâm (861/1457), *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdürrezzâk Ğâlib el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, III, 472; IV, 47-48; VIII, 179; X, 3, 156, 294, 532.

²¹³ Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî (786/1384), *el-Înâye* (*Fethu'l-kadîr* ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 347-348; IV, 186; X, 156.

²¹⁴ Zeynüddin İbn Nüceym (970/1563), *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'-dekâik*, thk. Zekerîyya Umeyrat, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 31, 578; II, 120, 369-370; V, 130; VII, 80; VIII, 298.

²¹⁵ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, III, 316, 454; VI, 317.

²¹⁶ Muhammed Emin b. Ömer İbn Abidin (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebâr*, thk. Adil Ahmed/Ali Muhammed, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, III, 59, 579; X, 73; XI, 292.

²¹⁷ Günümüzde kaleme alınan bir makalede Ebû Hanîfe'ye göre hiçbir hususta bir şahit ve yemin ile hüküm verilemeyeceği nakledilirken -pek rastlanmayacak bir şekilde- sadece *Muhtasaru't-Tahâvî* ve *Şerhu meâni'l-âsâr* kaynak olarak zikredilmektedir. Bkz. Yunus Apaydın, "Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevî İnkıtâ' Anlayışı", *Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Kayseri 1992, s. 169.

²¹⁸ Hanefî fıkıh kitaplarında, herhangi bir eseri belirtilmeden Tahâvî'ye yapılan daha pek çok (yüzlerce) atıflar -ki bunların da önemli bir kısmı *Muhtasar*'a yapılmaktadır- bulunmakla birlikte burada özellikle *Muhtasar*'ın sarâhaten zikredildiği meselelerin bir kısmı örnek kabilinden nakledilmiştir.

²¹⁹ Kâsânî, *Bedâi'*, III, 150, 223; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, III, 316, 454; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III, 59, 579.

²²⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VIII, 179; X, 532. Buna benzer bir şekilde bkz. Bâbertî, *el-Înâye* (*Fethu'l-kadîr* ile birlikte), VI, 194.

²²¹ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik* II, 120; VII, 80; Hasan b. Ammâr Şürûnbülâlî (1069/1659), *Merâkı'l-felâh*, thk. Salâh b. Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 69. Hanefî fıkıh kitaplarında Tahâvî'nin mezhebe muhâlefet ettiği zikredilen 23 mesele için bkz. Esad Şeref, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve menhecuhû fi'l-fikhi'l-islâmî*, s. 174-185.

- *Muhtasaru't-Tahâvî*'den nakillerin yapıldığı hususların bir kısmı bu eserin *Zâhirü'r-rivâye* ile mukâyese edildiği meselelerdir. Bu konuda bazı meselelerin *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Zâhirü'r-rivâye*'de aynı şekilde geçtiği tasrih edilmekte²²², bazen Şeybânî'nin kavlinin *Muhtasaru't-Tahâvî*'de tefsir edildiği²²³ bazı meseleler için de *Muhtasaru't-Tahâvî*'de *el-Asl*'dan farklı şekilde hüküm beyan edildiği ifade edilmektedir.²²⁴
- Bazı görüşlerin Hanefî imâmılarına nispeti hususunda *Muhtasaru't-Tahâvî*'de *Zâhirü'r-rivâye*'ye muhâlefet olduğu belirtilmektedir.²²⁵
- *Muhtasaru't-Tahâvî*'ye bazı kitâbların (bölümler) isimlendirilmesi²²⁶ ve konuların işleniş sırası²²⁷ gibi hususlarda da *Zâhirü'r-rivâye* ve ilk dönem kitapları ile mukâyese edilmek sûretiyle atıflar yapılmaktadır.

Bunların yanı sıra Hanefî fıkıh kitaplarında gerek Cessâs gerekse İsbîcâbî'ye ait *Muhtasaru't-Tahâvî* şerhlerine de atıflar yapılmaktadır. *el-Muhîtü'l-bürhânî*, *Fethu'l-kadîr*, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye* gibi eserlerde ayrıca *Bedâi'*, *el-Bahru'r-râik*, *Reddü'l-muhtâr* gibi Hanefî fıkıh kitaplarında yukarıda misallerle ifade edilen meselelere benzer şekilde bu iki şerh zikredilmekte, bu iki eserden nakiller yapılmaktadır.²²⁸

²²² *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, VI, 317.

²²³ Mesele namazdaki huşûnun sağlanması için gözlerin nereye teksif edileceği ile alakalıdır. Bkz. Kâsânî, *Bedâi'*, II, 73.

²²⁴ Bir meselenin hükmünün *el-Asl*'da “mekruh”, *Muhtasaru't-Tahâvî*'de “mekruh değil” şeklinde nakledildiği ifade edilmektedir. Bkz. İbn Mâze, *el-Muhîtü'l-bürhânî*, I, 381.

²²⁵ Kâsânî, *Bedâi'*, II, 629-630; İbn Mâze, *el-Muhîtü'l-bürhânî*, VI, 87; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik* I, 429.

²²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, X, 3.

²²⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, X, 294; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik* VIII, 298.

²²⁸ Birer misâl için bkz. Kâsânî, *Bedâi'*, I, 174; İbn Mâze, *el-Muhîtü'l-bürhânî*, III, 97; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 181; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, I, 256; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 505. Sâid Bekdâş'ın Hanefî fıkıh kitaplarında zikri geçen bu iki şerhle alakalı tespitleri şu şekildedir: “Hanefî fıkıh kitaplarında *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin şerhine atıf yapıldığı zaman Cessâs'ın veya Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî'nin şerhi olduğu kitabın ismi zikredilirken bu iki fakîhin isimleri belirtilmek suretiyle ifade edilmektedir. Ancak şârihin ismi belirtilmeksizin eser, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* şeklinde mutlak olarak zikredildiğinde bundan çoğu zaman İsbîcâbî'nin şerhi kastedilmektedir. Yine de bu husus, araştırılması gereken bir meseledir.” Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 153.

3. Hanefî Fıkıh Muhtasarlarına Kaynak Olması

Yukarıda zikredilen *Muhtasaru't-Tahâvî* üzerine yapılan çalışmalar ve Hanefî fûrû fıkıh eserlerinden nakledilen atıflar Tahâvî'nin ve *Muhtasar*'ının Hanefî mezhebinde gördüğü alaka ve ifade ettiği kıymeti göstermesi bakımından zikredilebilecek misallerdendir. İlk muhtasar(lardan) kabul edilen *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin Hanefî mezhebinde bir kaynak ve referans olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ancak yapılan atıflar incelendiğinde daha çok tartışmalı ve ihtilaflı meselelerde *Muhtasaru't-Tahâvî*'ye başvurulduğu görülmektedir. Ayrıca bu başlık altında incelenecek olan husus, kendisinden sonra telif edilen muhtasarların doğrudan *Muhtasaru't-Tahâvî*'yi kaynak olarak kabul edip, bu eseri esas alarak hazırlanmış olup olmadıklarının tespitine yöneliktir.

a. *Muhtasaru'l-Kudûrî*'ye Kaynak Olması Meselesi

Hanefî mezhebi içerisinde sonraki dönem muhtasarlara en çok etki eden eserlerden olduğu ifade edilen *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de²²⁹ hem muhtevâ hem de sistem bakımından Tahâvî'den büyük ölçüde istifade edildiği, hatta bu eserin Tahâvî'nin kitabının bir özeti olarak kabul edilebileceği belirtilmektedir.²³⁰ Bu değerlendirmenin kabul edilmesi durumunda *Tühfetü'l-fukahâ*, *Hidâye*'nin metni *Bidâyetü'l-mübeddî*, *Mecmau'l-bahreyn* gibi Hanefî Mezhebi'nin meşhur metinlerinin *Muhtasaru'l-Kudûrî* esas alınarak telif edilmesinden ve *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin *Mülteka'l-ebhur*'un ana kaynaklarından biri olmasından²³¹ hareketle *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin de bu kitaplara dolaylı olarak kaynaklık ettiği ifade edilmiş olmaktadır. *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin

²²⁹ Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 65; Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, 12-14.

²³⁰ Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 65. Günümüzde yapılan bir başka çalışmada da *Muhtasaru't-Tahâvî* ve *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin aile hukuku bölümleri mukâyese edilmiş ve gerek muhtevâ gerekse metod açısından iki muhtasar arasında çok fazla farklılığın bulunmadığı belirtilmiştir. Sadece Tahâvî'nin bazı meselelerde ayrıntıya girdiği ve Kudûrî'den daha hacimli olduğu, Kudûrî'nin ise Tahâvî'ye nispetle meseleleri daha özet ve sistematik hâlde sunduğu ifade edilmiştir. Bkz. Havva Gündüz, *Tahâvî ile Kudûrî'nin Muhtasar'larının Aile Hukuku Bölümlerinin Muhteva ve Metod açısından Karşılaştırılması*, s. 38-49, 61-62.

²³¹ Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 65; Ahmet Özel, “Hanefî Mezhebi (Literatür)”, *DİA*, XVI, 22-23.

sonraki dönem Hanefî mezhebi muhtasarlarına kaynaklık derecesi ile doğrudan irtibatlı olan bu mesele çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Nitekim bu çalışmada asıl incelenen konu Tahâvî'nin tercihleri olsa da, *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin sonraki dönem muhtasarlara kaynaklık derecesinin, yaptığı tercihlerle doğrudan irtibatlı olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple *Muhtasaru't-Tahâvî* ve *Muhtasaru'l-Kudûrî* sistematik ve muhteva açısından mukâyese edilecek, *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin daha sonraki dönemlerde telif edilen muhtasarlara kaynak olması konusuna ise muhtasarların mukaddimleri ve bu eserlerle ilgili yapılan çalışmalar incelenmek suretiyle temas edilecektir.²³²

Tahâvî ve Kudûrî'nin *Muhtasar*'larının sistematîği incelendiğinde birbirine yakın tasniflerin tercih edildiği görülmektedir.²³³ Her iki kitapta da ibâdet bölümlerinden sonra kitâbü'l-bey', onu takiben de diğer muâmelât konuları işlenmektedir. Bunun yanı sıra her iki kitapta da muâmelât bölümlerinden sonra münâkehât bölümleri ele alınmaktadır. Burada fark olarak zikredilebilecek hususlar vasâyâ ve ferâiz kitâblarının *Muhtasaru't-Tahâvî*'de münâkehât konularından önce, *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de ise kitabın en sonunda işlenmesi ve *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de kitâb (bölüm) sayısının hayli fazla olmasıdır. Nitekim *Muhtasaru't-Tahâvî*'de 53, *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de ise 67 kitâb bulunmaktadır. İki kitaptaki borçlar hukuku bölümlerinin birbirine daha yakın olduğu, eşya hukuku, aile hukuku ve ceza hukuku kapsamına giren bölümlerin *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de daha fazla olduğu görülmektedir.²³⁴ Sadece fihristlerin mukâyese edilmesi ile bu konuda net bir fikir edinmek mümkün değildir. Her iki muhtasardaki bölümlerin işleniş tarzı ve muhteva açısından da mukayese edilmesi gerekmektedir. Burada her iki muhtasardaki tahâret bölümleri; meselelerin işleniş tarzı, babların dizilişi, zikredilen meseleler vb. hususlar,

²³² Nitekim tüm muhtasarlara *Muhtasaru't-Tahâvî* ile birebir mukayese etmek bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

²³³ Nitekim *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de *Muhtasaru't-Tahâvî*'den hem muhteva hem sistem bakımından büyük ölçüde istifade edildiğini söyleyen Koca, bu iki eserin fihristlerini referans olarak göstermektedir. Bkz. Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 65.

²³⁴ Kudûrî, Tahâvî'nin aile hukuku ile alakalı bâb başlıkları altında işlediği bazı konuları müstakil bölümler hâlinde işlemektedir. Bkz. Havva Gündüz, *Tahâvî ile Kudûrî'nin Muhtasar'larının Aile Hukuku Bölümlerinin Muhteva ve Metod açısından Karşılaştırılması*, s. 34.

büyü bölümü ise sadece bâbların dizilişi ve meselelerin işleniş sırası göz önünde bulundurularak ayrıntıya girilmeksizin mukâyese edilecektir.

Tahâvî tahâret kitabını yedi bâba ayırmaktadır.²³⁵ “Mâ yekûnû bihi’t-tahâre” bâbı ile başlayarak sular ile alakalı meseleleri zikredip ardından kaplar ve hayvanların derileri, misvak kullanma ve abdestin sünnetleri, istinca ve abdesti bozan şeyler, teyemmüm, mestler üzerine mesh ve hayız konularını bâb başlıkları altında işlemektedir. Kudûrî ise tahâret kitabına abdestin farzlarını zikrederek başlamıştır. Ardından abdestin sünnetlerini, müstehablarını zikretmiş ve abdesti bozan hususları sıralamıştır. Daha sonra abdeste benzer bir şekilde gusül konularını işlemiştir. Abdest ve gusül konularından sonra Tahâvî’nin kitâbın hemen başında zikrettiği sular ile alakalı hükümleri beyan etmiş ve bu konuların ardından teyemmüm, mestler üzerine mesh ve hayız konularını bâb başlıkları hâlinde ele almıştır. Son olarak bâbü’l-encâs başlığı altında necâsetlerin temizlenmesi konusunu işlemiş, bu bâb altında istincâ konusu ile tahâret bölümünü nihâyete erdirmiştir. Tahâret kitabı içerisinde görüldüğü üzere benzer meseleler incelenmekle birlikte meselelerin işleniş sırası farklıdır.

Teyemmüm, mestler üzerine mesh ve hayız konuları iki kitapta da bâb başlığı altında ve aynı sıra ile işlenmektedir. Tahâvî bu üç konuyu kitâbü’t-tahârenin sonunda işlerken, Kudûrî bunlardan sonra bâbü’l-encâs konusuyla bölümü nihâyete erdirmiştir. Bu üç konuda aşağı yukarı benzer meseleler işlenmekle birlikte meselelerin işleniş yerleriyle ilgili farklılıklar mevcuttur. Mesela Tahâvî, sargı üzerine mesh etme meselesini teyemmüm bâbının sonunda işlerken, Kudûrî ise bu meseleyi mesh bâbının sonunda zikretmiştir. Muhteva açısından zikredildiği üzere benzerlikler bulunmakla birlikte, Tahâvî’nin zikretmediği “teyemmümde niyetin farz oluşu, teyemmümü bozan şeyler, cenaze ve bayram namazını kaçırmamak için vakit dar olduğu zaman teyemmüm yapılabileceği” gibi bazı önemli mesele ve hükümler *Muhtasaru’l-Kudûrî*’de yer almaktadır. Yine Kudûrî hayızlı kadının orucu kaza edeceği, namazı ise kaza etmeyeceği hükmünü naklederken *Muhtasaru’t-Tahâvî*’de bu mesele de yer almamaktadır. Ayrıca Kudûrî, istihâza ve nifâsın tanımını yaparken Tahâvî için böyle bir husus söz konusu değildir. Hayızlı kadının yapmasının caiz olmadığı hususları

²³⁵ Bu ve sonraki kısımlarda Kudûrî ve Tahâvî’nin *Muhtasar*’larında meselenin hangi sayfada geçtiğini belirtmek üzere dipnot verilmeyecektir. Zikredilen konu başlıklarının, arzu edildiğinde incelenen meselenin kitaplarda bulunmasına kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Kudûrî “lâ yecûzü li-hâiz” diyerek sıralarken Tahâvî bu şekilde zikretmemiş, istihâza kanı gören kadının bunları²³⁶ yapabileceğini söyleyerek hayız müddeti içerisindeki kadının bunları yapamayacağına dolaylı olarak işaret etmiş olmaktadır. Ayrıca Tahâvî, abdestin sünnetlerini zikrettiği bâbın sonunda cünüb ve hayızlı olan kimsenin Kur’ân kıraati yapamayacağı ve Kur’ân’a dokunamayacaklarını belirtirken bu mesele *Muhtasaru’l-Kudûrî*’de hayız bâbında zikredilmektedir.

Tahâvî abdestin farzlarını doğrudan zikretmemektedir. Abdestin sünnetleri konusunda kişinin nâsiye miktarı başını meshettiğinde bunun yeterli olacağını ifade ederek bundan aşağısının geçerli olmayacağını, dolayısıyla bu miktarın farz olduğunu ima etmekte, abdest alacak kişinin dirseğini ve aşık kemiğini yıkaması gerektiğini belirterek de ellerin ve ayakların (dirsek ve aşık kemikleri ile birlikte) yıkanmasının farz olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Tahâvî “şakakların yüzden kabul edildiğini”²³⁷ ifade ederek yıkanması gerektiğini imâ etmektedir. Görüldüğü üzere *Muhtasaru’t-Tahâvî*’de bu hususların hepsi “misvak kullanma ve abdestlerin sünnetleri” isimli bâbda zikredilmekte ve net olarak farz oldukları belirtilmemektedir. Hâlbuki Kudûrî bunları hemen kitabın başında ve farz olduklarını net olarak ifade ederek sıra ile zikretmektedir.

Tahâvî’nin “misvak kullanma ve abdestin sünnetleri” bâbının başında “sünnet” olduğunu belirttiği tek husus misvak kullanmaktır.²³⁸ Tahâvî, uzuvları üç kere yıkamanın bir ve iki kere yıkamaya nazaran daha faziletli olduğunu ifade etmekte; niyet, müvâlât, tertîb, kulakların meshi, mazmaza ve istinşakın ise bazılarının “terkinin mahzurlu olmadığı” ifadesiyle farz olmadıklarına, bazılarının ise “terkinin mekruh olduğu” ifadesiyle sünnet olduklarına işaret etmektedir. Kudûrî ise abdestin sünnetlerini, yukarıda ifade edildiği üzere “sünnet” kavramını vurgulayarak ve müstehab kavramını da ilave ederek sıralamaktadır.

Tahâvî gusül konusunu işlerken mazmaza ve istinşakın farz olmasını “lâ büdde min” ifadesiyle belirtmektedir. Guslün sünnetleri diye bir ifadesi bulunmamaktadır. Kudûrî’nin ise bunları da yukarıda belirtildiği üzere sıra ile ve net ifadelerle zikrettiği görülmektedir.

²³⁶ Hayızlı kadın yapması caiz olmayan şeyleri.

²³⁷ البياض الذي بين العذار وبين الأذن من الوجه

²³⁸ السواك سنة

Tahâvî'nin tahâret kitabında naklettiği Hanefî imâmları arasındaki sekiz ihtilaflı meseleden sadece üç tanesi *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de zikredilmektedir.²³⁹ Ayrıca Kudûrî bu bölümde, *Muhtasaru't-Tahâvî*'de yer almadığı hâlde Hanefî imâmları arasında ihtilaf bulunan üç mesele daha zikretmektedir. *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin bu bölümünde hiç âyet ve hadis zikredilmezken Kudûrî'de bir âyet ve üç hadis nakledilmektedir.

Tahâvî ve Kudûrî'nin *Muhtasar*'larında kitâbü'l-bey'de bâbların dizilişi ve meselelerin işleniş sırası incelendiğinde yine arada farklılıkların olduğu görülmektedir. *Muhtasaru't-Tahâvî*'de altı bâb, *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de ise sekiz bâb bulunmaktadır. Bunlardan sadece üç tanesi aynı veya yakın bâb isimleridir. Tahâvî “ribâ ve sarf” meselelerini ilk bâbda işlerken, Kudûrî ribâ meselelerini kitabın sonundaki selem bahsinden önce, sarf konusunu ise müstakil bir kitâb (bölüm) olarak kitâbü'l-bey'den sonra ele almaktadır. Tahâvî, fâsid bey meselelerini ve örneklerini “bey'-i usûlî'ş-şecer ve'n-nahl ve's-simâr” ismini verdiği bâbda işlerken, *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de bu meselelerin pek çoğu “el-bey'u'l-fâsid” bâbında yer almaktadır. Bey' kitâbında Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflı meselelerle alakalı şu hususa dikkat çekilebilir: Tahâvî bu bölümde on dokuz adet ihtilaf naklederken Kudûrî bunların sekiz tanesini zikretmekte, ayrıca *Muhtasaru't-Tahâvî*'de bulunmayan bir ihtilaf *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de yer almaktadır.

Tüm bu zikredilen hususlar, özellikle iki kitap arasında bölümler içerisindeki sistematikte ciddi derecede farklılık olması, *Muhtasaru't-Tahâvî*'de yer almadığı hâlde *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de zikredilen meseleler²⁴⁰, Hanefî imâmları arasındaki ihtilafların nakli hususundaki farklılıklar dikkate alındığında Kudûrî'nin *Muhtasaru*'nı telif ederken *Muhtasaru't-Tahâvî*'den yararlanma ihtimali bulunmakla birlikte sadece bu kitaptan istifade ile yetinmediği anlaşılmaktadır.²⁴¹ Her iki muhtasarda da benzer meseleler zikredilmektedir. Ancak bu durum gayet tabidir. Çünkü her iki muhtasar da Hanefî

²³⁹ Sa'ın miktarındaki ihtilaf *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de bu bölümde değil fitr sadakası bâbında zikredilmektedir.

²⁴⁰ Yukarıda belirtilenler haricinde şu misaller de zikredilebilir: Tahâvî Ebû Yûsuf'un “sadece toprak ile teyemmüm yapılabilir” görüşünü naklederken Kudûrî buna “kum”u da ilave etmektedir. Kudûrî hayız günlerinde görülen farklı renklerdeki kanları naklederken *البياض الخالص* ifadesini, her bir kafizi bir dirheme olmak üzere satılan buğday meselesinde de *جملة قفزانها* ibaresini eklemektedir.

²⁴¹ Ençakar, Kudûrî'nin Kerhî'nin *Muhtasar*'ından pek çok yönden istifade ettiğini ifade etmektedir. Bkz. Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Gelenegine Etkisi*, s. 14, 75-107.

fıkhnın temel meselelerini nakleden eserlerdir. Bölümler içerisinde konuların ve meselelerin sunulması ve ifadelerdeki bariz farklılıklar²⁴² Kudûrî'nin eserini hazırlarken *Muhtasaru't-Tahâvî*'yi esas almadığının bir işareti sayılabilir.²⁴³

b. Diğer Hanefî Fıkıh Muhtasarlarına Kaynak Olması

Hanefî mezhebinde yaygın olarak kullanılan muhtasarların bir kısmında *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin esas alındığı veya kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bunu sarâhaten ifade eden muhtasarlar mevcuttur. Hanefi mezhebi içerisinde muhtasar hazırlayan fakihlerin Tahâvî'nin *Muhtasar*'ından istifade etmiş olmaları mümkün olmakla birlikte görebildiğimiz kadarıyla, eserini *Muhtasaru't-Tahâvî*'yi esas alarak telif ettiğini ifade eden muhtasar müellifi bulunmamaktadır. Yine muhtasarlar üzerine yapılan çalışmalarda da bu hususta bir bilgiye rastlanmamaktadır.²⁴⁴ Nesefî'ye (710/1310) ait *Kenzü'd-dekâik* isimli muhtasar, aynı müellifin eseri olan *el-Vâfi*'nin özetidir. *el-Vâfi*'nin kaynakları arasında *Muhtasaru't-Tahâvî* zikredilmekte²⁴⁵ ancak *el-Vâfi*'nin mukaddimesinde *Muhtasar* olarak zikredilen bu eserin yanlışlıkla Tahâvî'ye nispet edildiği aslında Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı olması gerektiği ifade edilmektedir.²⁴⁶

Hanefî mezhebi içerisindeki meşhur muhtasarlardan Mergînânî'nin (593/1197) *Bidâyetü'l-mübtedî* isimli eseri, Kudûrî'nin (428/1037) *el-Muhtasar*'ı ile Şeybânî'nin *el-*

²⁴² Buna ayrıca şu ifadeler de bir örnek olarak zikredilebilir: Hayızlı eşe cinsel yönden yaklaşma sınırları meselesi *Muhtasaru't-Tahâvî*'de مأزرها ويستمتع من الحائض بما عدى مأزرها şeklinde zikredilirken *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de ولا يأتيها زوجها şeklinde ifade edilmektedir.

²⁴³ Şemrânî, fıkıh muhtasaratlarıyla ilgili hazırlamış olduğu eserinde *Muhtasaru'l-Kudûrî*'yi, herhangi bir eser esas alınmaksızın (ابتداءً) telif edilen muhtasarlar sınıfına dâhil etmektedir. Bkz. Şemrânî, *el-Medhal ilâ ilmi'l-muhtasarât*, s. 97. Ayrıca Hanefî fıkıh kitaplarında ve *Muhtasaru'l-Kudûrî* şerhlerinde -görebildiğimiz kadarıyla- Koca'nın yukarıda nakledilen iddiasını destekleyecek ifadelere rastlanmamaktadır.

²⁴⁴ Bu hususta İsbîcâbî'nin *Muhtasaru't-Tahâvî* üzerine yazdığı şerh ile ilgili şunlar zikredilebilir: İbn Nüceym *el-Bahru'r-Râik* isimli şerhinde istifade ettiği kaynakları sayarken İsbîcâbî'nin *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli eserini de zikretmektedir. Bkz. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, I, 10. Ayrıca Mecelle'nin kaynaklarının zikredildiği bir çalışmada İsbîcâbî'nin şerhi *Şerhu't-Tahâvî* olarak kaynaklar arasında zikredilmektedir. Bkz. Kemal Yıldız-Tayyip Nacar, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları", s. 87-105.

²⁴⁵ Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâik", DİA, XXV, 261.

²⁴⁶ Zikredilen deliller için bkz. Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, s. 17 (dipnot).

Câmiu's-sağır'indeki meseleler bir araya getirilmek suretiyle hazırlanmıştır.²⁴⁷ *Bidâyetü'l-mübtedî*'nin şerhi olan *el-Hidâye* yine aynı müellif tarafından kaleme alınmış ve Hanefî fıkıh kitapları içerisinde en müteber, en yaygın kullanılan, üzerine en çok şerh ve hâşiye çalışması yapılan kitaplardan biri olmuştur.²⁴⁸ *Hidâye*'nin muhtasarı olan *Bürhânüşşerîa*'ya ait (673/1274) *Vikâyetü'r-rivaye fî mesâilî'l-Hidâye*'nin de daha sonraki metinler üzerinde tertip, içerik, üslup ve tercih açısından en etkili muhtasarlardan olduğu ifade edilmektedir.²⁴⁹

Mevsîlî (683/1284) *el-Muhtâr li'l-fetvâ* isimli eserini²⁵⁰ hangi kaynaklardan istifade ile hazırladığını belirtmemektedir.²⁵¹ Eserle ilgili yapılan çalışmalardan²⁵² birinde “yapılan karşılaştırmalar sonucunda çoğunlukla *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin esas alındığı” ifade edilmektedir.²⁵³ Yukarıda ifade edildiği üzere çalışmanın bu bölümünde incelenen konu Hanefî fıkıh muhtasarlarda *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin asıl kaynak olması ve esas alınıp alınmaması meselesidir. *Muhtâr*'ın telif sebebi -ki Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin bir araya getirilmesidir- bu konuda bir fikir vermektedir.²⁵⁴

İbnü's-Sâatî (694/1295) *Mecmau'l-Bahreyn*'i, *Kudûrî*'nin *el-Muhtasar*'ı ile Ebu'l-Hafs en-Nesefî'nin *el-Manzûmâtu'n-Nesefiyye* adlı eserini bir araya getirmek ve bazı ilaveler yapmak suretiyle hazırlamıştır.²⁵⁵ Molla Hüsrev'in (885/1480) *Gurerü'l-*

²⁴⁷ Ferhat Koca, “Merğînânî, Bürhâneddin”, *DİA*, XXIX, 182.

²⁴⁸ Ferhat Koca, “Merğînânî, Bürhâneddin”, *DİA*, XXIX, 182; Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, 471; Ali Bardakoğlu, “Hanefî Mezhebi”, *DİA*, XVI, 10.

²⁴⁹ Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, s. 15.

²⁵⁰ Bu eser Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin yer aldığı bir fıkıh muhtasarı talebi üzerine telif edilmiş, daha sonra kitabın alaka görmesi üzerine Mevsîlî'nin yakınları diğer Hanefî imâmlarının Ebû Hanîfe'den farklı olan görüşlerine rumuzlarla işaret etmesini talep etmişler ve müellif de bu talebi olumlu karşılamıştır. Bkz. Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, I, 35-37.

²⁵¹ Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, I, 35-37.

²⁵² Davut Yaylalı, “Mevsîlî”, *DİA*, XXIX, 487; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, neşredenin girişi, I, 5-22; Celal Yeniçeri, *el-İhtiyâr metni el-Muhtâr li'l-fetvâ* (Arapça ve Türkçe), Şamil Yayınevi, İstanbul 2010, s. 11-15; Mevsîlî, *el-Muhtâr li'l-fetvâ*, thk. Sâid Bekdâş, Dârü's-Sirâc, Medine-i Münevvere 2012, neşredenin girişi, s. 37-44.

²⁵³ Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, s. 16.

²⁵⁴ Nitekim bu çalışmanın muhtelif kısımlarında belirtildiği üzere *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin en önemli özelliklerinden biri, sadece Ebû Hanîfe'nin görüşlerini değil hemen her ihtilafî meselede Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşlerini de nakletmiş olmasıdır.

²⁵⁵ İbnü's-Sâatî, *Mecmau'l-bahyren*, s. 57-58.

ahkâm'da eserin kaynakları ile ilgili bilgi vermediği, eserin *Vikâye* ile yapılan karşılaştırılması sonucunda üslup ve muhteva açısından *Vikâye*'den istifade ettiğinin anlaşıldığı belirtilmektedir.²⁵⁶ İbrahim el-Halebî (956/1549) *Mülteka'l-ebhur* isimli eserini, *Muhtasaru'l-Kudûri*, *el-Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâik* ve *el-Vikâye*'yi esas alarak ayrıca *Mecmau'l-bahreyn* ve *Hidaye*'den de istifade ile telif etmiştir.²⁵⁷ Timurtâşî'nin (1006/1598) *Tenvîru'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr* isimli muhtasarının *Vikâye* ve *Gurer* esas alınarak telif edildiği ifade edilmiştir.²⁵⁸

Zikredilen bu bilgiler doğrultusunda telif edildiği dönemde “hem rivâyet hem de o zamana kadar ki tatbikat itibariyle kuvvet kazanmış mezhep görüşlerini vermek” gibi önemli bir işlev gören *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin²⁵⁹ tarihi süreç içerisinde yaygın olarak kullanılan “mütûn” arasına dâhil edilmediği²⁶⁰ ve kendisinden sonra telif edilen meşhûr ve müteber Hanefî fıkıh muhtasarlarda esas kaynak olarak kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu eserden tedris faaliyetlerinde pek istifade edilmediği görülmekte²⁶¹, şerhlerinin de “uzun soluklu bir gelenek teşkil etmedikleri” ifade edilmektedir.²⁶² Bu durum ile alakalı zikredilebilecek önemli bir sebep, Tahâvî'nin birçok konuda Ebû Hanîfe'ye muhâlefet etmesidir. Nitekim sadece Ebû Hanîfe'nin

²⁵⁶ Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, s. 26.

²⁵⁷ Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-ebhur”, *DİA*, XXXI, 540-541.

²⁵⁸ Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, s. 28; Ahmet Akgündüz, “Dürerü'l-hukkâm”, *DİA*, X, 27. İkinci bölümde ayrıntılı işlenecek olan meselelerden “sa'ın ölçüsü” konusunda Tarafeyn'in görüşü diğer muhtasarlarda “sekiz bağdat rıtlı” olarak zikredilirken sadece *Gurer*'de ve daha sonra da *Tenvîr*'de bu miktar aynı ölçüyü ifade etmek üzere “bin kırk dirhem” olarak nakledilmektedir. Bkz. Tez Metni, 163. dipnot. Bu bilgi de *Tenvîr*'in kaynaklarından birisinin *Gurer* olduğu iddiasını desteklemektedir.

²⁵⁹ Ali Bardakoğlu, “Hanefî Mezhebi”, *DİA*, XVI, 10.

²⁶⁰ Bkz. Ahmet Özel, “Hanefî Mezhebi (Literatür)”, *DİA*, XVI, 22-23. Hanefî fıkıhıyla alakalı önemli çalışmaları olan Mercânî bu konuda farklı bir durumdadır. Mercânî, Tahâvî, Kerhî, Hâkim eş-Şehîd ve Kudûrî'nin muhtasarlارının müteber ve mütemed eserler olduklarını, ulemânın bu kitaplara alaka gösterdiklerini, fakihlerin bu kitapları beğendiklerini, pek çok kişinin bu kitapları ezberlediğini, eğitim anlamında bu muhtasarlardan çokça istifade edildiğini, bu muhtasarlار üzerine pek çok şerh ve başka çalışmaların yapıldığını, dolayısıyla bunların mütûn olduğunu belirtmektedir. Bkz. Mercânî, *Nâzûratu'l-hak*, s. 177.

²⁶¹ Bir misâl için bkz. Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerine Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı:1, Bursa 2008, s. 43-46.

²⁶² Eyyüp Said Kaya, “Şerh (Fıkıh)”, *DİA*, XXXVIII, 561.

görüşlerini nakleden veya diğer Hanefî imâmlarının görüşlerini de zikretmekle birlikte Ebû Hanîfe'nin görüşlerini merkeze alan veya tercih eden muhtasarların hüsn-i kabul görüp yaygınlık kazandığı dikkate alındığında bu durumun önemli olduğu anlaşılmaktadır.²⁶³ Buna paralel olarak *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin en önemli iki şerhinden biri olan Cessâs'ın şerhinde Tahâvî'nin tercihleri dikkate alınmamakta, bunlarla ilgili olumlu veya olumsuz herhangi bir değerlendirme yapılmamaktadır. Cessâs'ın böylece bu tercihlerin Tahâvî'ye has olduğuna (onu bağladığına), müftâ bih ve mezhepte mûtemed görüşler olmadığına işâret etmiş olduğu kuvvetle muhtemeldir.²⁶⁴ Nitekim aşağıda işleneceği üzere Cessâs şerhinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini savunmuş, uzun uzun izah etmiştir. Cessâs'ın Hanefî mezhebindeki konumu dikkate alındığında bu hususun da *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin yaygınlık kazanmamasında etkisinin mümkün olduğu ifade edilebilir.²⁶⁵

Muhtasaru't-Tahâvî'nin yaygınlık kazanmamasında bir diğer sebep olarak da bu eserin Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve daha sonra telif edilen muhtasarlar gibi sistematik olmaması²⁶⁶, ayrıca bu eserde kavramların henüz tam olarak yerleşmemiş olması da zikredilebilir. Nitekim konuların daha sistemli bir şekilde işlendiği eserlerin esas alınarak yeni bir metin hazırlanması ve tedris faaliyetlerinde kullanılması daha çok tercih edilebilir. Ancak burada *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin hazırlanış gayesi ve telif zamanı da dikkate alınmalıdır.²⁶⁷

²⁶³ Tezin son konusu bu meseleyi ihtiva etmektedir.

²⁶⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 148. Ayrıca bkz. Tez Metni, s. 88-93.

²⁶⁵ Bu konuyla ilgili zikredilecek bir diğer mesele de şudur: Efgânî *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin girişinde bu neşri Mısır'daki bir nüshayı asıl nüsha kabul ederek ve Feyziyye nüshasındaki farklılıklara da dikkat çekerek hazırladığını ancak Feyziyye nüshasındaki Tahâvî'nin tercihlerini ifade eden “وبه نأخذ” ifadesinin bulunmadığı yerlerde bu duruma işâret etmediğini çünkü Feyziyye nüshasında çok az bir yer hariç tercih ifadelerinin bulunmadığını söylemektedir. Bu durumun farklı sebepleri olması mümkündür.

²⁶⁶ Burada nisbî bir sistematiklikten söz edilmektedir.

²⁶⁷ Bu çalışmada *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin yaygın olarak kullanılmama sebepleri değil, müellifin yapmış olduğu tercihlerin bu duruma etkisi araştırılmaktadır.

III. TAHÂVÎ’NİN MUHTASAR’INDAKİ TERCİHLERİ

A. Tahavî’nin Tercihleri ile İlgili Genel Bilgiler

Muhtasaru’-t-Tahâvî’nin en önemli özelliklerinden biri Hanefî imâmları arasında ihtilâf zikredilen meselelerin büyük kısmında tercihte bulunulmuş olmasıdır.²⁶⁸ Tahâvî bu eserinde, zikrettiği 460’ın üzerinde ihtilâflı meselede tercihte bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı Hanefî imâmlarının görüşleri içerisinde tercihler olmakla birlikte, imâmlardan nakledilen rivâyetlerde farklılıklar olduğu zaman bunlar içerisinde “rivâyet tercihi” yaptığı da görülmektedir. Bu durumda Tahâvî rivâyetleri genelde kaynaklarıyla birlikte nakletmekte ve bazen hangi rivâyeti niçin tercih ettiğini de izah etmektedir.²⁶⁹ Tahâvî, Hanefî imâmlarının görüşleriyle alakalı farklı rivâyetler naklettiği yerlerin bir kısmında ise rivâyetlerle alakalı bir tespit yapmaksızın içlerinden bir görüşü tercih etmektedir. Mesela Tarafeyn’in “bir kimse nebiz içip de arz ile semayı ya da erkek ile kadını ayıramayacak duruma gelirse kendisine had uygulanacağı” görüşünü nakletmekte, Ebû Yûsuf’un da önceden bu görüşte olduğunu ancak “imlâ ashâbı”nın kendisinden “bir kimsenin konuşurken sözlerinin çoğunu karıştıracak kadar nebiz içtiği takdirde kendisine had uygulanacağı” görüşünü rivâyet ettiğini belirtmektedir. Tahâvî bunları zikrettikten sonra Ebû Yûsuf’tan nakledilen iki farklı rivâyetle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmaksızın Ebû Yûsuf’un *Emâli*’de nakledilen görüşünü tercih etmektedir.²⁷⁰

Tahâvî’nin, Hanefî imâmlarının müttetik oldukları görüşleri tercih ettiğini ifade ettiği 20 civarında mesele bulunmaktadır. İhtilaf belirtmediği daha pek çok mesele bu anlamda Hanefî mezhebi’nin hükümleri yani imâmların müşterek görüşleri olmakla birlikte bu meseleler, rivâyet farklılıkları olup da meşhûr rivâyetin²⁷¹ veya Şeybânî’nin rivâyetinin²⁷² ya da imâmların önceki-sonraki kavil ayrımında sonraki kavlin²⁷³ dikkate

²⁶⁸ Az da olsa Tahâvî’nin imâmların farklı görüşlerini zikrettiği hâlde bu görüşlerden herhangi birini tercih etmediği meseleler de bulunmaktadır. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 154, 171, 199, 206-207.

²⁶⁹ Bkz. Tez Metni, s. 31.

²⁷⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 278. Benzer misâller için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 20, 25, 26, 72, 80, 162, 418.

²⁷¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 166, 285, 324.

²⁷² Tahâvî, *Muhtasar*, s. 31, 59, 125, 205, 214, 230, 238, 244, 262, 281, 293, 320, 382.

²⁷³ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 128, 188.

alınarak Hanefî imâmlarının “müşterek görüşleri” olarak ifade edilen meselelerdir.²⁷⁴ Çünkü Tahâvî bunların ardından “وبه نأخذ” ifadesiyle bir tercihte bulunduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bunlar “rivâyet tercihi” kapsamına dâhil olmaktadır.

Muhtasaru't-Tahâvî'de, Hanefî imâmlarının görüşleri zikredilirken birkaç istisna hariç²⁷⁵ önce Ebû Hanife'nin, sonra Ebû Yûsuf'un daha sonra da Şeybânî'nin görüşleri nakledilmektedir.²⁷⁶ Dolayısıyla Tahâvî'nin tercih ettiği kavlin herhangi bir sırası bulunmamaktadır. Tahâvî'nin Züfer'in yalnız kaldığı veya bir diğer Hanefî imâmıyla ortak olan görüşlerini tercih ettiği meseleler haricinde onun görüşünü zikretmemesi dikkat çekmektedir.²⁷⁷ Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin kavlini hemen hemen her ihtilaflı meselede zikretmekle birlikte, az da olsa bazı meselelerde gerek Ebû Hanife'nin gerekse Ebû Yûsuf veya Şeybânî'nin görüşünü zikretmediği de görülmektedir.²⁷⁸

Tahâvî hangi kavli tercih edecekse, çoğu zaman kavlin hemen peşinden tercihini açıkça ifade etmekte, yukarıda da zikrettiğimiz üzere tercihini “وبه نأخذ” ifadesiyle belirtmektedir. Bazen de “وبقول محمد نأخذ” örneğinde olduğu gibi görüş sahibi imâma vurgu yapmaktadır.²⁷⁹ Tahâvî'nin birkaç meselede de tercihini “ecved”²⁸⁰, “ehabbü ileynâ”²⁸¹, “kemâ kâle”²⁸² gibi farklı ifadelerle belirttiği görülmektedir.²⁸³

²⁷⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 118, 123. Hasan b. Ziyâd'ın rivâyetini tercihi için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 214, 362. İmlâ ashâbının rivâyetini tercihi için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 322. “Hanefî imâmlarının müşterek görüşleri” tabiri çalışmamızın bu kısmıyla ilgili bir ifadedir.

²⁷⁵ Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 168, 220, Ayrıca Şeybânî veya Züfer'in Ebû Hanife ile aynı görüşte olduğu meselelerde de bu sıra değişmektedir. Bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 25, 49, 69, 158.

²⁷⁶ Birkaç misâl için bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 38, 57, 114, 121. Tahâvî her ne kadar tercihlerinde bu sıraya riâyet etmese de görüşleri naklederken diğer Hanefî fıkıh kitaplarında olduğu gibi bu sıralamayı dikkate almaktadır.

²⁷⁷ Tahâvî'nin Züfer'in görüşlerini tercih ettiği meseleler için bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 52, 114, 119, 124, 158, 172, 176, 209-210, 229, 275, 325, 329, 353-354, 373, 394-395, 410.

²⁷⁸ Bu meselelerde ismi zikredilmeyen Hanefî imâmından bir görüşün nakledilmediği veya Tahâvî'ye ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Mesela bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 29, 83, 173, 250, 255, 271, 279, 309.

²⁷⁹ Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 47, 61, 107.

²⁸⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 62, 362, 394.

²⁸¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 168, 315.

²⁸² Tahâvî, *Muhtasar*, s. 378.

²⁸³ Feyziyye nüshasındaki “asvab” ve “hak” ifadeleri için bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 390, s. 376.

B. Tahavî'nin Tercihlerinin Hanefî İmâmlarının Görüşleriyle Mukâyesesi

1. Kitabın Tamamında Genel Bir Mukâyesesi

Bu başlık altında Tahâvî'nin tercihleri, Hanefî imâmları arasında bir mukâyesesi yapılarak zikredilecek ve bazı değerlendirmeler yapılacaktır.²⁸⁴ Tahâvî'nin bu eserinde toplam 460'ın üzerinde tercihi bulunmaktadır.²⁸⁵ Bunlar içerisinde daha çok Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşlerini tercih etmekle birlikte az sayıda meselede de Züfer'in görüşüne meyleden Tahâvî²⁸⁶, hunsâ konusu ile alakalı bir meselede ise, hocası İbn Ebû İmrân'dan işittiğini ifade ettiği bir hükmü nakledip ardından “وبه نأخذ” diyerek bu görüşü tercih ettiğini belirtmektedir.²⁸⁷ Yukarıda zikredildiği üzere yapılan tercihler içerisinde yaklaşık 20 kadarı rivâyet tercihi kapsamında değerlendirilmektedir.

Tahâvî ihtilaflı meseleler içerisinde en çok Sâhibeyn'in müşterek olan görüşlerini tercih etmektedir. Bunlar *Muhtasar*'daki tüm tercihler içerisinde yaklaşık 1/3'lük bir orana tekâbül etmektedir (160 civarında).²⁸⁸ Eserde Tarafeyn'in müşterek

²⁸⁴ Fıkıh metninin yapısı gereği sarîh olarak müellifi tarafından nakledilen ihtilafların birden fazla meseleye raci olma ihtimali dikkate alınarak tercihlere dair zikredilecek olan bilgilerde ihtiyatlı ifadelerle yer verilecektir.

²⁸⁵ Tahâvî'nin bu tercihlerinin Hanefî imâmlarına muhâlefet ve muvâfakat etmesi dikkate alınarak yapılmış olan benzer bir tasnifi için bkz. Abdullah Nezir Ahmed, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî Fakîhen*, s. 810-981. Ayrıca bkz. Tez Metni, s. 6-7.

²⁸⁶ Efgânî Tahâvî'nin bazen Hasan b. Ziyâd'ın görüşünü de tercih ettiğini belirtmektedir. Tahâvî, *Muhtasar*, neşreden giriş, s. 4. Ancak taramalarımız neticesinde Hasan b. Ziyâd'ın görüşünün tercih edildiği bir mesele bulunmadığı görülmektedir. Efgânî'nin ifadesinin Hasan b. Ziyâd'ın rivâyetinin tercih edilmesi olarak düşünülmesi mümkündür. Bir misâl için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 418.

²⁸⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 156.

²⁸⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 21, 23, 27, 34, 36, 37, 38, 39, 46, 49, 51, 57, 60, 61, 64, 66, 69, 72, 75, 77, 79, 80, 88, 96, 100, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 111, 115, 116, 120, 126, 127, 133, 134, 135, 137, 152, 157, 160, 161, 162, 165, 172, 173, 178, 179, 182, 183, 185, 186, 188, 191, 197, 198, 200, 201, 202, 204, 206, 211, 213, 216, 217, 219, 220, 229, 235, 239, 240, 247, 248, 251, 256, 261, 263, 267, 272, 274, 286, 291, 292, 294, 297, 298, 299, 310, 311, 312, 313, 314, 320, 321, 328, 329, 331, 332, 334, 341, 342, 343, 344, 347, 354, 355, 356, 361, 367, 370, 371, 375, 376, 378, 388, 390, 392, 393, 398, 404, 412, 414, 416, 417, 423, 425, 426, 434, 438, 440.

görüşlerinin tercih edildiği meseleler yaklaşık 40 civarında olup²⁸⁹ bunlar Sâhibeyn'in müşterek olan kavillerinin tercih edildiği meselelerin yaklaşık 1/4'üne, kitabın tamamındaki tercihlerin ise 1/11'lik kısmına yakındır. Tahâvî, 15 civarında meselede Şeyhayn'in müşterek olan görüşlerini²⁹⁰ yine 8 kadar meselede de Şeybani ve Züfer'in ortak görüşlerini²⁹¹ tercih etmektedir ki bunlar genel toplam içerisinde hayli az bir rakamı ifade etmektedir.

Tahâvî Hanefî imâmlarının görüşlerinde tek kaldıkları meseleler içerisinde Ebû Yûsuf²⁹² ve Şeybânî'nin²⁹³ kavillerini yaklaşık 70'er meselede tercih etmesine karşılık 45 kadar meselede Ebu Hanife'nin tek kaldığı²⁹⁴, 6 meselede de Züfer'in yalnız kaldığı görüşünü²⁹⁵ tercih etmiştir.

Tüm bu zikredilenlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi mümkündür. Ancak burada üzerinde durulması gereken en önemli husus Tahâvî'nin daha sonra telif edilen muhtasarların aksine Ebû Hanife'nin kavli yerine daha çok Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşlerini tercih etmiş olmasıdır. Tahâvî'nin, Ebû Hanife'nin tek kaldığı ve diğer imâmlardan biri ile müttelik olduğu görüşleri tercih ettiği meselelerin toplamı kitaptaki tüm ihtilaflı meselelerin yaklaşık %25'lik bir kısmına tekâbül etmektedir. Bu durumda

²⁸⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 19, 25, 49, 56, 69, 80, 82, 85, 109, 113, 152, 154, 156, 161, 162, 174, 175, 186, 210, 215, 219, 226, 236, 247, 258, 259, 260, 264, 266, 271, 273, 276, 315, 318, 331, 332, 400, 402, 424, 425.

²⁹⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 22, 28, 31, 35, 121, 165, 180, 228, 259, 303, 320, 321, 326, 327, 337.

²⁹¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 52, 119, 124, 172, 275, 329, 353-354, 394-395. Bir meselede Ebû Yûsuf ve Züfer'in ortak görüşlerini (Tahâvî, *a.g.e.*, s. 209-210) bir meselede de Ebû Hanife ve Züfer'in ortak görüşlerini tercih etmektedir. Bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 158.

²⁹² Tahâvî, *Muhtasar*, s. 15, 18, 20, 25, 26, 29, 35, 36, 40, 42, 43, 45, 49, 50, 52, 53, 65, 72, 73, 80, 90, 100, 108, 110, 111, 112, 137, 138, 139, 171, 173, 177, 190, 193, 194, 201, 209, 214, 223, 244, 245, 248, 255, 256, 264, 265, 270, 270, 271, 272, 277, 278, 279, 290, 307, 308, 310, 315, 316, 343, 358, 369, 426, 434, 439, 440.

²⁹³ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 35, 37, 41, 47, 51, 55, 62, 63, 67, 77, 78, 82, 83, 84, 97, 98, 114, 115, 121, 135, 151, 152, 160, 168, 169, 181, 182, 185, 188, 191, 194, 203, 207, 211, 222, 234, 235, 236, 243, 246, 250, 251, 264, 278, 293, 298, 312, 318, 329, 331, 337, 349, 352, 369, 376, 396, 413, 433, 436.

²⁹⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 22, 23, 28, 48, 53, 57, 58, 77, 79, 87, 91, 125, 129, 130, 131, 134, 139, 147, 155, 162, 164, 166, 216, 220, 222, 240, 254, 264, 270, 272, 276, 289, 303, 313, 330, 338, 342, 351, 386, 400, 437.

²⁹⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 114, 176, 229, 325, 373, 410.

Tahâvî'nin nakletmiş olduğu ihtilaflı meselelerin yaklaşık %75'inde Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği anlaşılmaktadır.

2. İbâdât-Muâmelât-Ukûbat Tasnîfine Göre Mukâyese

“Kitâb” denilen bölümlerden oluşan klasik fıkıh kitapları genel bir sınıflandırma ile üç kısma ayrılır: 1- İbâdât 2- Muâmelât 3- Ukûbat.²⁹⁶

Fıkıh kitaplarının başında İbâdât ana bölümü altında tahâret, salât, zekât, savm ve hac konuları incelenir. Yine kitâbü'l-eymân, kitâbü'z-zebâih, kitâbü'l-udhiye, kitâbü'l-eşribe ve'l-et'ime, kitâbü's-sayd, kitâbü'l-kerâhiyye gibi bölümler de İbâdât ana başlığı altına dâhil edilir. Genelde fıkıh kitaplarının son kısmında incelenen kitâbü'l-cinâyât, kitâbü'l-hudûd, haddü'z-zinâ, haddü'l-kazf, haddü's-serika, haddü'r-ridde, kitâbü'l-meâkil, kitâbü's-siyer gibi bölümler Ukûbat ana başlığı altında mütâlaa edilir. Fıkıh kitaplarının genellikle orta kısmında incelenen ve saydıklarımız hâricinde kalan büyû, icâre, vekâlet, kefâlet vb. bölümler de Muâmelât sahasına dâhildirler.²⁹⁷ Buradan hareketle yukarıda zikredilmiş olan Tahâvî'nin tercihlerinin Hanefî imâmlarının görüşleriyle mukayesesinin bir de bu tasnif ve alanlar açısından incelenmesi, ayrıca bazı bölümlerle (kitâb) alakalı dikkat çeken hususların zikredilmesi faydalı olacaktır.²⁹⁸

İbâdât bölümlerinde yukarıda kitabın tamamını kapsayacak şekilde yapılan mukâyeseye benzer bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Sâhibeyn'in müşterek görüşleri en çok tercih edilmekte, hatta genel mukâyesedeki yaklaşık 1/3 oranının burada da olduğu dikkat çekmektedir. Genel mukâyeseden farklı olarak Ebû Yûsuf'un tek kaldığı görüşlerinin tercihinde bir artış, Şeybânî'nin tek kaldığı görüşlerinin

²⁹⁶ Hasan Hacak, “İslam Hukukunun Sistematiği, Literatürü ve Genel Prensipleri”, s. 155.

²⁹⁷ Bkz. Hasan Hacak, “İslam Hukukunun Sistematiği, Literatürü ve Genel Prensipleri”, s. 156-161.

²⁹⁸ Bu tasniften hareketle *Muhtasaru't-Tahâvî*'deki “tahâret, salât, zekât, sıyâm, hac, eşribe, sayd ve zebâih, dahâyâ, keffârât-nüzûr-eymân, kerâhet” bölümleri İbâdât, “istibrâ, rehn, müdâyenât, hacr, sulh, kefâlet-havâle-damân, şirket, vekâlet, ikrârât, âriye, ğasb, şuf'a, müdârebe, müsâkât, icârât, müzâra'a, ahkâmü'l-aradîn el-mevât, atâyâ ve vukûf, lukata ve âbık, lakît, ferâiz, vesâyâ, vedîa, kısmetü'l-ğanâim ve'l-fey', nikâh, talâk, kıtâlû ehli'l-bağy, mürted, sebk, edebü'l-kâdî, da'vâ ve beyyinât, itâk, mükâtebe, velâ, mefkûd, ikrâh, kısmet, me'zûn fi't-ticâret” bölümleri Muâmelât, “kısâs-diyât-cerâhât, hudûd, sirkat, siyer ve cihâd” bölümleri Ukûbat içerisinde değerlendirilerek bu mukâyese yapılmıştır.

tercihinde ise bir azalma bulunmaktadır. Muâmelât bölümleri için de aynı şeyler söylenebilir. Buradaki farklılık da İbâdât bölümlerinin tam aksine Ebû Yûsuf'un tek kaldığı görüşlerinin tercihinde azalma, Şeybânî'nin tek kaldığı görüşlerinin tercihinde ise artış olması yönündedir. Ukûbât bölümlerinde de genel mukâyeseden farklı olarak çok dikkat çeken bir husus bulunmamaktadır.

Muhtasar'daki bütün bölümlerde Hanefî imâmları arasında ihtilaflı meseleler ve Tahâvî'nin tercihleri zikredilmektedir. Sadece kitâbü'l-âriye ve kitâbü'l-lakîl içerisinde herhangi bir ihtilaf nakledilmemektedir.²⁹⁹ Tahâvî'nin kitâbü'r-rehn³⁰⁰, kitâbü'l-hacr³⁰¹, kitâbü's-şerike³⁰², kitâbü'l-müsâkât³⁰³, kitâbü'l-lukata ve'l-âbık³⁰⁴, kitâbü'l-mefkûd³⁰⁵ ve kitâbü'l-ikrâh³⁰⁶ bölümlerinde ise sadece bir tercihi bulunmaktadır.

Tahâvî'nin kitâbü'l-icârât içerisindeki ihtilaflı meselelerde Ebû Hanife'nin görüşlerini³⁰⁷, kitâbü's-sayd ve'z-zebâih'te³⁰⁸ ve kitâbü'l-müzâra'adaki³⁰⁹ ihtilaflı meselelerde ise Sâhibeyn'in müşterek görüşlerini tercih ettiği görülmektedir.

C. Tahâvî'nin Bütün Hanefî İmâmlarına Muhâlefeti

Tahâvî'nin Hanefî imâmlarının hepsine muhâlefet ettiği tespit edilen 3 mesele şunlardır:

1- Tahâvî "Birden fazla kişiye ait bir duvar eğilse ve duvar sahiplerinden birine bu durum bildirilse, o da duvarı yıkmasa ve sonra duvar yıkılıp bir şey duvarın altında

²⁹⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 116-117; 141.

³⁰⁰ Burada Tarafeyn'in kavli tercih edilmiştir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 94.

³⁰¹ Burada Şeybânî'nin kavli tercih edilmiştir. Burada bir kez ismi zikredilmekle birlikte Tahâvî'nin şöyle bir ifadesi bulunmaktadır: *وقول محمد في هذا الباب كله احب إلينا من قول مخالف فيه*. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 97-98.

³⁰² Burada Ebû Yûsuf'un kavli tercih edilmiştir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 108.

³⁰³ Burada Sâhibeyn'in müşterek kavli tercih edilmiştir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 127.

³⁰⁴ Burada Sâhibeyn'in müşterek kavli tercih edilmiştir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 140.

³⁰⁵ Burada Sâhibeyn'in müşterek kavli tercih edilmiştir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 404.

³⁰⁶ Burada Züfer'in kavli tercih edilmiştir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 410.

³⁰⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 128-132.

³⁰⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 295-300.

³⁰⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 132-134.

telef olsa³¹⁰ kıyâsa göre duvar sahiplerinden hiçbirinin tazmin sorumluluğu olmaz. Çünkü onlardan biri diğerleri olmaksızın duvarı yıkma hakkına sahip değildir. Biz de bunu tercih ediyoruz.” diyerek kendi görüşünü zikrettikten sonra Ebû Hanife’nin istihsânen durum kendisine bildirilenin hissesi kadar diyeti ödeyeceğine kâil olduğunu, Sâhibeyn’e göre ise kişinin diyetin yarısını ödeyeceğini nakletmiştir.³¹¹

Tahâvî’nin bu meselede Hanefî imâmlarından farklı olarak duvar sahiplerinden hiçbirisinin tazmin yükümlülüğü bulunmadığı görüşünde olduğu görülmektedir.

2- Tahâvî “İçecekler bölümü”nde şunları zikretmektedir: “Sarhoşun boşaması, köle azad etmesi ve tüm fiilleri ayrıca tüm sözlü tasarrufları sahihtir. Ancak irtidat etmesi bunun dışındadır. Sarhoşken irtidat eden kimsenin irtidatı geçerli olmadığı gibi hanımı da boşanmış sayılmaz. Bu Tarafeyn’in ve Şeybânî’den nakledilen Ebû Yûsuf’un kavlidir. İmlâ ashâbı Ebû Yûsuf’tan sarhoşun irtidatı hâlinde hanımının boşanmış olacağı hükmünü nakletmişlerdir.” Bunların ardından Tahâvî “Sarhoşluğun hükmü bana göre³¹² mecnunun hükmü gibidir (yani talâk vb. tasarrufu geçersizdir).” diyerek kendi görüşünü ifâde etmektedir.³¹³ Bu konu için Cessâs’ın şerhinde talâk konusuna atıf yapılmaktadır.³¹⁴ *Muhtasaru’t-Tahâvî*’de talâk konusunun ilgili kısmında ise sarhoşun boşamasının geçerli olduğu belirtilmekte (جائز عليه) ve Tahâvî’nin herhangi bir itirazı söz konusu edilmemektedir.³¹⁵ Dolayısıyla burada bir çelişkiden söz edilebilir. Ancak *Muhtasaru İhtilâfî’l-ulemâ* isimli eserde de Tahâvî’nin sarhoşun boşamasını geçerli kabul etmediği zikredilmektedir.³¹⁶

Tahâvî’nin, Hanefî imâmlarından farklı olarak sarhoşun talâkını geçersiz saydığı anlaşılmaktadır.

³¹⁰ “bir şey duvarın altında telef olsa” kısmı eserin tercümesinden alıntılanmıştır. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, trc. Soner Duman (*Mukayeseli Hanefî Fıkhi*), s. 477.

³¹¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 253.

³¹² السكران عندي..

³¹³ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 280-281.

³¹⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, VI, 395. Cessâs atıf yapmış olduğu yerde Tahâvî’nin farklı olan görüşünü nakletmemekte ancak hocası Kerhî’nin bu konudaki farklı görüşünü nakletmektedir. Cessâs, *a.g.e.*, V, 13-16.

³¹⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 191.

³¹⁶ Cessâs, *Muhtasaru İhtilâfî’l-ulemâ*, II, 431-432.

3- Hanefî imâmları, kelerin (ضَبّ) yenilmesinin mekruh olduğuna hükmetmişlerdir. Tahâvî ise bu meselede kendi görüşünü şöyle açıklamıştır: “Biz kertenkelenin yenilmesinde bir beis görmüyoruz.”³¹⁷

Tahâvî’nin Hanefî imâmlarından farklı olarak kelerin yenilmesinde bir mahzûr olmadığına kâil olduğu görülmektedir.

Ayrıca Tahâvî’nin üç hanefî imâmına muhâlefet ettiği ve şahsi görüşü olduğunu ifade eden tabirleri dolayısıyla Züfer’in görüşüne (tercih değil) muvafakatı olarak ifade edilebilecek olan 3 mesele de şunlardır:

4- “Bir kimse mîkât sınırını, ihrâma girmek istediği hâlde ihramsız bir şekilde geçer de sonra hac için ihrâma girerse, bu kimseye tekrar mîkât yerine dönmesi ve orada telbiye getirip ihrâma girmesi emredilir. Arafat’ta vakfe yapmadan evvel döner fakat telbiye getirmezse Ebû Hanîfe’ye göre bu şekilde kendisinden, mîkât sınırını ihramsız bir şekilde geçmesinden dolayı üzerine vacip olan kurban kesme borcu sâkıt olmaz. Tahâvî der ki: Bana göre kıyâs³¹⁸, bu kişi (mîkât yerine) dönse de dönmese de kurban kesme borcunun düşmeyeceği yönündedir. Bu Mâlik ve Züfer’in de kavlidir.”³¹⁹

Burada Tahâvî’nin Züfer’in kavlini tercih ettiğinin düşünülmemesi sebebi, önce yukarıda zikredilen “indî” ifadesini kullanması daha sonra bu görüşün aynı zamanda Züfer’in de kavli olduğunu belirtmesidir. Nitekim yukarıda “Tahâvî’nin Züfer’in kavlini tercih ettiği” belirtilen meselelerde önce Züfer’in görüşü zikredilip daha sonra tercih ifadesi kullanılmaktadır.³²⁰

³¹⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 441. İbâre şu şekildedir: “ونحن لا نرى بأكله بأساً”

³¹⁸ والقياس عندي أن عليه

³¹⁹ Feyziyye nüshasında Tahâvî’nin bu kavli zikredilmeyip, Sâhibeyn’in bu şekilde (kişinin dönmesiyle) kurban borcunun sâkıt olacağı görüşü ve bunun aynı zamanda Mâlik ve Züfer’in de kavli olduğu zikredilmektedir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 61-62. Cessâs’ın şerhindeki metin kısmında da Sâhibeyn’in “mîkât yerine ihrâmlı olarak dönmesi durumunda telbiye getirse de getirmese de borcun düşeceği”ne kâil oldukları, Züfer’in ise hiçbir şekilde kurban borcunun sâkıt olmayacağı görüşünde olduğu zikredilmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, II, 514. Feyziyye nüshasında zikredilen Züfer’in kavli muhtemelen nüshadaki yazım hatasından kaynaklanmaktadır. Sâhibeyn ve Züfer’in kavli için ayrıca bkz. Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 442.

³²⁰ Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 114, 176, 325.

5- “Bir kimse normalde hayız gören bir cariye satın alıp kabz etse, cariye - bilinen bir hamilelik dışında herhangi bir sebepten dolayı- kan görmese, Şeybânî’nin Ebû Yûsuf’tan nakline göre Ebû Hanife bir vakit takdir etmeksizin, bu durumda cariyenin hamile olmadığı anlaşılincaya kadar kişinin câriyesiyle ilişkiye giremeyeceğine kâil olmuştur. Ashâbu’l-ımlâ Ebû Yûsuf’tan naklen Ebû Hanife’den aynı kavli rivâyet etmişlerdir. Ashâbu’l-ımlâ ayrıca Ebû Hanife’den üç veya dört ay geçip de hamile olduğu anlaşılmazsa, ilişkiye girilebileceği görüşünü de rivâyet etmişlerdir. Şeybânî ve ashâbu’l-ımlâ bu konuda Ebû Yûsuf’tan Ebû Hanife’nin kavlinde farklı bir görüş nakletmemişlerdir. Şeybânî önceleri iki ay beş gün geçip de hamile olduğu anlaşılmazsa ilişkiye girebileceğini savunurken, bu görüşünden rücû etmiş ve dört ay on gün geçip de hamile olduğu anlaşılmazsa ilişkiye girebileceğine kâil olmuştur.” Tahâvî bunları zikrettikten sonra kendi görüşünün şu olduğunu açıklamaktadır³²¹: “İki sene geçinceye veya câriye hayız kanı görünceye kadar bu kimse câriyesiyle ilişkiye giremez. Bu aynı zamanda Süfyân es-Sevrî’nin ve Züfer b. Hüzeyl’in kavli, Ebû Hanife’den Şeybânî-Ebû Yûsuf kanalıyla nakledilen görüşün³²² de mânâsıdır.”³²³

Züfer ismi geçmekle birlikte, Tahâvî’nin kendi görüşü olarak zikretmemizin sebebi bir önceki meselede ifade edilmiştir.

6- “Bir kimsenin yemin etmesi gerekir de yemin etmekten kaçınırsa kadı bu kişiye üç kez yemin etmesini söyler ve eğer yemin etmezse aleyhine hükmedeceğini kendisine bildirir. Kadı bu şekilde üç kez tekrar ettiği hâlde kişi yeminden kaçınmaya devam ederse aleyhine hükmedilir. Bu durum öldürme neticesindeki bir kısas davasında olursa, Ebû Hanife’ye göre kadı bu kişiyi yemin veya ikrâr edinceye kadar hapseder. Ancak öldürme dışındaki bir kısas davasında ise Ebû Hanife’ye göre kadı, kısâsa değil diyete hükmeder. Sâhibeyn ise öldürme neticesindeki bir kısas davasının da öldürme haricinde bir kısas davasının da bu konuda aynı olduğunu, kadı’nın hepsinde erş ile hükmedeceğini, kısas ile hükmetmeyeceğini savunmuşlardır.”

³²¹ ومذهبنا في ذلك

³²² Efgânî’nin şöyle bir notu bulunmaktadır: “Bu görüş, ‘hamile olmadığı anlaşılincaya kadar’ ilişkiye giremeyeceği şeklinde idi. Hamileliğin en uzun müddeti de iki senedir. Dolayısıyla hamile olmadığı iki senenin geçmesiyle anlaşılır.” Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 91 (dipnot).

³²³ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 90-91.

Bu meseleyi ve Hanefî imâmların görüşünü nakleden Tahâvî kendi kavlini³²⁴ şöyle açıklamaktadır: “Kadı bunların hepsinde kısas ile hükmeder.” Bu aynı zamanda Züfer’in de kavlidir.³²⁵

Burada Züfer’in kavli olduğu da belirtildiği hâlde Tahâvî’nin kendi görüşü olarak zikredilmesinin gerekçesi 4. meselede ifade edilmiştir.

Nezir Ahmed, Tahâvî’nin *Şerhu me’âni’l-âsâr*’ında Hanefî imâmlarının hepsinden farklı olan görüşlerini zikrettiği 19 meseleyi ayrıntılı olarak, muhâlif görüşler ve delillerini de nakletmek suretiyle incelemiş, ayrıca sadece *Muhtasar*’da yer alan Hanefî imâmlarına muhâlefet ettiği 4 meseleyi de kısaca nakletmiştir.³²⁶ Es’ad Şeref de Tahâvî’nin kendi eserlerindeki hâricinde Hanefî fıkıh kitaplarında mezhebe muhâlefet ettiği ifade edilen 23 mesele zikretmiştir.³²⁷

³²⁴ القول عندي

³²⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 334.

³²⁶ Nezir Ahmed tezinde, çalışmamızın bu kısmında zikredilen 1. meseleyi bu başlık altında nakletmiş, 2. ve 4. meseleleri *Şerhu me’âni’l-âsâr*’da da geçmesi dolayısıyla ayrıntılı olarak işlemiş olduğu 19 mesele arasına dâhil etmiş, 4. 5. ve 6. meseleleri ise Tahâvî’nin imâmlara muhâlefet ettiği meseleler arasında mütalaa etmemiş, Züfer’e muvâfakat ettiği görüşler arasında kabul etmiştir. Bkz. Abdullah Nezir Ahmed, *el-Îmâm Ebû Ca’fer et-Tahâvî Fakîhen*, s. 353, 369, 815, 817. Ayrıca bkz. Tez Metni, s. 6-7. Nezir Ahmed’in Tahâvî’nin *Muhtasar*’ında Hanefî imâmlarına muhâlefet ettiğini naklettiği diğer üç mesele ise (Nezir Ahmed, *a.g.e.*, s. 813-814) çalışmamızda rivâyet tercihi bağlamında değerlendirilmiştir.

³²⁷ Zikredilen meseleler için bkz. Es’ad Şeref, *el-Îmâm Ebû Ca’fer et-Tahâvî ve menhecuhû fi’l-fıkhi’l-islâmî*, s. 174-185.

İKİNCİ BÖLÜM

TAHÂVÎ'NİN *MUHTASAR*'INDA NAKLETTİĞİ İHTİLAFLI
MESELELERİN ve TERCİHLERİNİN İNCELENMESİ

(KİTÂBU'T-TAHÂRE ve KİTÂBU'L-BÜYÛ')

Çalışmanın bu bölümünde, Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında naklettiği ihtilaflı meseleler ve tercihleri farklı açılardan incelenecektir. Ancak tezin birinci bölümünde yapılan Tahâvî'nin tercihlerinin genel değerlendirmesine nazaran daha detaylı yapılacak olan bu incelemenin kitabın tamamında yapılması, çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu sebeple tezin bu bölümünde inceleme konusu olarak, İbâdât bölümlerinden kitâbü't-tahâre ve Muâmelât bölümlerinden kitâbü'l-büyû tercih edilmiştir.³²⁸

I. TAHÂVÎ'NİN MUHTASAR'INDA NAKLETTİĞİ İHTİLAFLI MESELELER VE TERCİHLERİ

A. Tahâret Kitâbı³²⁹

1. Mesele (Nebîz-i Temr³³⁰ İle Abdest)

قال أبو جعفر: قال أبو حنيفة: لا طهارة إلا بالماء أو بالصعيد في غير الأمصار و في غير القرى إذا عدم الماء أو نبذ التمر خاصة دون ما سواه من الأنبة في غير الأمصار و في غير القرى. ووافقته على ذلك كله أبو يوسف إلا في نبذ التمر فإنه قال لا يتوضأ به كما لا يتوضأ بما سواه من الأنبة. قال أبو جعفر: وبه نأخذ. ووافقهما محمد بن الحسن في ذلك كله إلا في نبذ التمر فإنه (قال) يتوضأ به ثم يتيمم.

³²⁸ Bu bölümün ilk kısmında tahâret ve büyü bölümlerinde geçen ihtilaflı meseleler ve Tahâvî'nin tercihleri *Muhtasar*'daki hâliyle zikredilecek, daha sonra bu ihtilaflı meseleler ve Tahâvî'nin tercihleri "Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında Naklettiği Görüşlerin Hanefî İmâmlarına Âidiyeti, Tahâvî'nin Tercihlerinin *el-Muhtasar* Dışındaki Eserleriyle Mukâyesesi, Tahâvî'nin Tercihlerinin Cessâs Tarafından Değerlendirilmesi, Hanefî Muhtasar Geleneğinde İhtilaflı Meselelerin Nakledilişi ve Yapılan Tercihler" gibi başlıklar altında ele alınacaktır.

³²⁹ *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin ilk ve tek neşri yaklaşık elli üç sene önce yapıldığı için kitabın bizzat elde edilmesinin herkes için mümkün olmayabileceği göz önünde bulundurularak ihtilaflı meseleler orijinal metinleriyle birlikte zikredilmiştir. Numaralandırılan bu meselelerde tahâret bölümündeki 8 meseleden sonra kitâbü'l-büyû'daki ilk mesele de 9 rakamı ile devam ettirilmiştir. Her ne kadar *Muhtasaru't-Tahâvî*'de bu bölümler arasında salât, sıyâm, zekât ve hac bölümlerinde ihtilaflı meseleler bulunsun da bu tezde tafsilatlı işlenen meseleleri ifade etmek üzere böyle bir sıralama tercih edilmiştir. Daha sonraki bölümlerde bu ihtilaflı meselelere atıfta bulunulacağı zaman ilgili mesele, burada tayin edilen sıra numarasıyla belirtilecektir. Böylece hem gereksiz tekrardan kaçınmak hem de arzu edildiğinde meseleye kolayca müracaat edilmesi hedeflenmiştir.

³³⁰ Nebîz-i temr şöyle tarif edilmiştir: "Azca pişirilmiş ve keskinleşerek müskir bir hal alan kuru veya yaş hurma suyu. Köpük atmış olup olmaması fark etmez." Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 449.

Ebû Hanife'ye göre tahâret ancak şu üç şeyle yapılır:

Su, şehir merkezleri ve köyler dışında su bulunmadığı zaman temiz toprak, yine şehir merkezleri ve köyler dışında diğer nebizler hariç hurma nebizi.

Ebû Yûsuf bu konuda hurma nebizi hâric Ebû Hanife ile aynı görüştedir. Ona göre hurma nebizi ile de abdest alınmaz. Şeybânî'ye göre ise hurma nebizi ile abdest alınır ancak bununla birlikte bir de teyemmüm yapılır.

Tercih: Tahâvî bu konuda Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih etmiştir.³³¹

2. Mesele (Kusulan Ağız Dolusu Balgamin Abdesti Bozması)

وما خرج من قبل أو دبر أو فم بعد أن يملأه أو مما سوى ذلك من البدن نقض الوضوء غير البلغم فإنه لا ينقض الوضوء في قول

أبي حنيفة ومحمد بن الحسن وإن ملاً الفم، وينقضه في قول أبي يوسف. قال أبو جعفر: وبه نأخذ.

Ön ve arka yoldan çıkan şeyler, ağız dolusu kusmak veya bedenin diğer herhangi bir yerinden çıkan şeyler abdesti bozar. Kusulan balgamin durumu farklıdır. Tarafeyn'e göre balgam -ağız dolusu olsa dahi- abdesti bozmaz. Ebû Yûsuf'a göre ise balgam, ağız dolusu olması hâlinde abdesti bozar.

Tercih: Tahâvî bu konuda Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih etmiştir.³³²

3. Mesele (Bir Sa' Kaç Bağdat Rıtlı Eder?)³³³

والصاع في قول أبي حنيفة ومحمد بن الحسن ثمانية أرتال بالبغدادي مما يستوي كيله ووزنه. قال أبو جعفر: وبه نأخذ. وفي قول أبي

يوسف خمسة أرتال وثلاث رطل بالبغدادي مما يستوي كيله ووزنه.

Tarafeyn'e göre bir sa' -keyil ve vezin itibariyle eşit olmak üzere- 8 Bağdat rıtılına, Ebû Yûsuf'a göre ise 5,33 Bağdat rıtılına denktir.

Tercih: Tahâvî bu konuda Tarafeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³³⁴

4. Mesele (Toprak Cinsinden Olan Şeyler İle Teyemmüm)

³³¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 15.

³³² Tahâvî, *Muhtasar*, s. 18.

³³³ Bu konu abdest ve gusül alınacak suyun asgari miktarı işlenirken zikredilmektedir.

³³⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 19.

وكل شيء تيمم به من تراب أو طين أو حص أو نورة أو زرنخ أو مما يكون من الأرض سوى ذلك فإنه يجزئه في قول أبي حنيفة ومحمد بن الحسن وهو قول أبي يوسف القدم. وروى عنه أصحاب الإماء أنه قال الصعيد هو التراب خاصة لا ما سواه. قال أبو جعفر: وبه نأخذ.

Ebû Hanîfe ve Şeybânî'ye, Ebû Yûsuf'un da önceki kavline göre, toprak ve toprak cinsinden olan, çamur, kireç, alçı taşı vb. ile teyemmüm caizdir. Ashâbu'l-ımlâ, Ebû Yûsuf'un "Saîd, sadece topraktır." dediğini (yani "sadece toprakla teyemmüm yapılabileceği" görüşünde olduğunu) rivâyet etmişlerdir.

Tercih: Tahâvî bu konuda Ebû Yûsuf'un (*Emâlî*'de nakledilen) görüşünü tercih etmiştir.³³⁵

5. Mesele (Teyemmümle Namaz Kılarken Suyun Görülmesi)

ومن تيمم ثم وجد الماء قبل دخوله في الصلاة أو بعد دخوله فيها قبل أن يقعد مقدار التشهد في آخرها انتقضت طهارته وتوضأ واستأنف الصلاة وإن وجده بعد ما قعد في صلاته مقدار التشهد فإن أبا حنيفة كان يقول هذا وما قبله سواء. وقال أبو يوسف ومحمد هذا يخرج به من الصلاة ولا يجب عليه أن يعيدها ويتوضأ لما يستأنف. قال أبو جعفر: وبه نأخذ.

Bir kimse teyemmüm alıp namaza başlamadan önce veya başladıktan itibaren namazın sonunda teşehhüd miktarı oturmadan önce suyu görürse Hanefî imâmlarının ittifakıyla bu kişinin abdesti bozulur, tekrar abdest alıp namazı yeniden kılması gerekir. Teşehhüd miktarı oturduktan sonra suyu görürse Ebû Hanîfe bu durumda da yine aynı görüştedir. Sâhibeyn ise, kişinin bu şekilde namazdan çıkmış olacağına, dolayısıyla tekrar abdest alıp namaz kılmasına gerek olmadığına kâil olmuştur.

Tercih: Tahâvî bu konuda Sâhibeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³³⁶

6. Mesele (Çoraplar Üzerine Mesh)

والمسح على الجوربين إذا كانا (مجلدين كالمسح على الخفين سواء وإن) كانا غير مجلدين وهما صفيقان لا يشقان فإن أبا حنيفة قال لا امسح عليهما. قال أبو جعفر: وبه نأخذ. (وقال أبو يوسف ومحمد بمسح عليهما)

Deriyle kaplanmış³³⁷ çoraplar üzerine mesh, mestin üzerine yapılan mesh gibidir. Deri ile kaplanmamış ancak sık dokunmuş, şeffaf olmayan, suyu geçirmeyen

³³⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 20.

³³⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 21.

çoraplar üzerine meshe gelince, Ebû Hanîfe bunu câiz görmez. Sâhibeyn ise buna cevaz verir.

Tercih: Tahâvî bu konuda Ebû Hanife'nin görüşünü tercih etmiştir.³³⁸

7. Mesele (Hayızlı Eşe Cinsel Yönden Yaklaşmanın Sınırları)

ويستمتع من الحائض بما عدا مأزرها ويحْتَنَب ما تحته في قول أبي حنيفة وأبي يوسف. وبه نأخذ. وقال محمد يحتنب منها شعار الدم ولا بأس عليه بما سواه مما هو حلال منها في غير الحيض.

Şeyhayn'a göre koca, hayızlı olan eşine izârî³³⁹ üzerinden cinsî yönden yaklaşabilir, izârın olduğu bölgenin altından kaçınır. Şeybânî'ye göre ise hayız mahalli (ferç bölgesi) dışındaki -normalde hayız haricinde kendisine helal olan- yerlerden yaklaşabilir.

Tercih: Tahâvî bu konuda Şeyhayn'ın görüşünü tercih etmiştir.³⁴⁰

8. Mesele (Hayız Günlerinde Görülen Farklı Renklerdeki Kanlar)

والصفرة والحمرة والكدر في أيام الحيض حيض في قول أبي حنيفة ولا تكون الكدر في قول أبي يوسف ومحمد حيضا إلا أن يكون قبلها شيء من الحيض. قال أبو جعفر: وبه نأخذ.

Ebû Hanife'ye göre hayız günlerinde görülen sarımsı, kırmızımsı ve bulanık kanlar hayız kanıdır. Sâhibeyn'e göre ise, bulanıklık ancak kendisinden önce hayız kanı olduğu zaman hayız sayılır. (Yani hayız başlangıcı bulanık kanla olmaz.)

Tercih: Tahâvî bu konuda Sâhibeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁴¹

B. Büyü' Kitâbı

9. Mesele (Şart Muhayyerliğin Süresi)

ولا يجوز اشتراط الخيار في البيع أكثر من ثلاثة أيام في قول أبي حنيفة رضي الله عنه. وأما في قول أبي يوسف ومحمد رضي الله عنهما فلا بأس به ثلاثة أيام وأكثر منها إذا كان إلى نهاية معلومة وبه نأخذ.

³³⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, trc. Soner Duman (*Mukayeseli Hanefî Fıkhi*), s. 65.

³³⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 21-22.

³³⁹ “belden aşağıyı örten elbise” Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 277

³⁴⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 22.

³⁴¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 23.

Ebû Hanife'ye göre bey akdinde üç günden fazla şart muhayyerliği ileri sürülemez. Sâhibeyn'e göre ise, süresi malum olması durumunda şart muhayyerliğinin üç günden fazla olmasında bir beis yoktur.

Tercih: Tahâvî bu konuda Sâhibeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁴²

10. Mesele (Hayvanın Et Karşılığı Satımı)

ولا بأس ببيع الحيوان باللحم من جنسه وإن كان الحيوان فيه من ذلك اللحم أكثر (من) اللحم الذي بيع فيه في قول أبي حنيفة وأبي يوسف رضي الله عنهما وأما في قول محمد فلا يجوز ذلك إلا أن يحيط العلم أن في الحيوان المبيع من اللحم أقل من ذلك اللحم المبيع به فيكون ذلك اللحم بمثله ويكون الباقي منه بما في الحيوان سوى اللحم. وبه نأخذ.

Şeyhayn'a göre hayvanın kendi cinsinden olan et karşılığı satımında - hayvandaki et, bedel olan etten daha fazla olsa dahi- bir beis yoktur. Şeybânî'ye göre, satılan hayvandaki etin bedel olan etten az olması durumunda bu satış caiz olabilir. Bu durumda bedel olan etin bir kısmı hayvandaki ete, kalan kısmı da hayvanın et hâricindeki kısmına mukabil olur.

Tercih: Tahâvî bu konuda Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁴³

11. Mesele (Yaş Hurmanın Kuru Hurma Karşılığı Satımı)

ولا بأس ببيع الرطب بالتمر يدا بيد مثلاً بمثل في قول أبي حنيفة وبه نأخذ ولا يجوز ذلك في قول أبي يوسف ومحمد

Ebû Hanife'ye göre yaş hurmanın kuru hurma karşılığı peşin ve eşit miktarda satımında bir beis yoktur. Sâhibeyn'e göre ise bu satış, caiz değildir.

Tercih: Tahâvî bu konuda Ebû Hanife'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁴⁴

12. Mesele (Dinar Karşılığı Alınan Dirhemlerden Biri, Bir Kısmı ve Tamamının Kusurlu Olması)

وإذا وجد الرجل درهما معييا في دراهم صارفها بعد ما افترق هو والذي صارفه إياها فإن كان زائفا أو نبهجا جاز رده واستبداله ولا يفارق صاحبه عن موطن البدل حتى يقبض البدل منه فإن فارقته قبل أن يقبض البدل منه انتقض الصرف في ذلك الدرهم خاصة وكان شريكا في الدينار الذي صارفه به تلك الدراهم بذلك الدرهم وكذلك لو وجد فيها زائفا أو نبهجا أكثر من درهم فيما بينه وبين نصف الدراهم فإن

³⁴² Tahâvî, *Muhtasar*, s. 75.

³⁴³ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 76-77.

³⁴⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 77.

وجد فيها كذلك أكثر من نصف الدراهم رد ما وجد منها كذلك وكان شريكا في الدينار بحسابها في قول أبي حنيفة وأما في قول أبي يوسف ومحمد فإنه يردّها ويستبدلها ولو كانت كلها كذلك. وبه نأخذ.

Bir kimse sarf akdi yapıp ayrıldıktan sonra aldığı dirhemler içerisinde kusurlu bir dirhem bulsa, eğer o kusurlu bulduğu dirhem züyûf³⁴⁵ veya nebehrec (behrec)³⁴⁶ ise, bunu geri verip karşılığı (bir dirhem) alması caizdir. Bedeli alacağı kişiden, bedeli alıncaya kadar ayrılamaz. Eğer ayrılırsa, sarf akdi sadece o kusurlu dirhemde bozulur ve dirhemler karşılığı bozduğu dinarın bu dirhem kadarı olan kısmında ortak olurlar. Eğer bu züyûf ve nebehrec (behrec) dirhemler birden fazla ise Ebû Hanife bu dirhemleri verip yerine sağlam dirhem alacağına, ancak dirhemlerin yarıdan fazlası kusurlu olursa bu kişinin kusurlu olan dirhemleri geri vereceğine ve hesaba göre dinarın o kısmında ortak olacaklarına kail olmuştur. Sâhibeyn'e göre ise dirhemlerin hepsi de kusurlu olsa, kişi bu kusurlu dirhemleri geri verir ve verdiği mukabilinde sağlam dirhem alır.

Tercih: Tahâvî bu konuda Sâhibeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁴⁷

13. Mesele (Satın Alınan Ürünün Bir Süre Ağaçta Durmasını Şart Koşma)

وإن اشترى الثمرة دون الأصل فالمشتري جائز وعلى المشتري أن يجدها أبرت قبل ذلك أم لم تأبر. فإن اشترى في البيع تركها إلى جذاذها فإن أبا حنيفة وأبا يوسف رضي الله عنهما قالا البيع على ذلك فاسد. وقال محمد إن كان صلاحها لم يبد فالببيع فاسد. وإن كان قد بدا فالببيع جائز والشرط جائز. وبه نأخذ.

Bir kimse, sadece ağacın üzerindeki ürünü satın alırsa, bu caizdir. Müşterinin, akitten önce ağaç aşılanmış olsa da olmasa da ürünü ağaçtan söküp alması gerekir. Eğer akit yapılırken, ürünün (bir süre) ağaçta kalması şart koşulursa, bu durumda Şeyhayn'a göre akit bu şarttan dolayı fasit olur. Şeybânî ise, eğer ürün afetten korunacak bir kıvama gelmemişse akdin fasit olacağını, bu kıvama gelmiş ise akdin de şartın da geçerli olacağını savunmuştur.

Tercih: Tahâvî bu konuda Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁴⁸

³⁴⁵ Züyûf: "Beytûlmalin kabul etmediği değersiz (katkılı) gümüş para" Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 624.

³⁴⁶ Behrec/Nebehrec: "Tüccârın kabul etmediği katkı gümüş para" Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 49.

³⁴⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 77.

14. Mesele (İkâlenin Hükümü)

الإقالة قبل قبض المبيع فسخ للبيع فيه. وهي بعد قبض المبيع في قول أبي حنيفة رضي الله عنه كذلك. وبه نأخذ. وهي في قول أبي يوسف رضي الله عنه بعد قبض المبيع بيع مستقبل. وقبل قبضه فسخ للبيع.

İkâle, mebî teslim edilmeden önce gerçekleşirse, bir fesihtir. Teslim edildikten sonra olursa, Ebû Hanîfe'ye göre yine böyledir. Ebû Yûsuf'a (ve Şeybânî'ye³⁴⁹) göre ise ikâle, teslim edilmeden önce fesih iken, teslim edildikten sonra yeni bir bey akdidir.

Tercih: Tahâvî bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁵⁰

15. Mesele (Bir Yığın Buğdayın Her Bir Kaffizi Bir Dirhem Karşılığında Satımı)

ومن اشترى صبرة طعام على أن كل قفيز منها بدرهم فإن أبا حنيفة كان يقول في ذلك إنما وقع البيع على قفيز واحد بدرهم واحد فإذا كاله البائع للمشتري كان المشتري بالخيار إن شاء أخذ بقيتها بعد القفيز الذي لزمه منها كل قفيز بدرهم وإن شاء ترك وقال أبو يوسف ومحمد رضي الله عنهما يلزمه البيع فيها كلها كل قفيز بدرهم. وبه نأخذ.

Bir kimse, bir yığın buğdayı her bir kaffizi bir dirhem karşılığında satın alırsa, Ebû Hanîfe'ye göre bu durumda akit, sadece bir dirhem karşılığı bir kaffizde geçerli olur. Satıcı buğday yığını ölçtüğünde (cehâlet ortadan kalktığına) müşteri ilk kaffiz haricindeki kısımda muhayyerdir. İsterse, kalan kısmı her bir kaffizi bir dirheme olmak üzere satın alır, isterse vaz geçer. Sâhibeyn ise böyle bir alışverişte, akdin tüm mebîde geçerli olduğuna kâil olmuşlardır.

Tercih: Tahâvî bu konuda Sâhibeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁵¹

16. Mesele (Musarrât³⁵² Hayvanın Satışı)

³⁴⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 78.

³⁴⁹ Cessâs'ın şerhinde muhakkik, Şeybânî'nin de bu görüşte olduğunu, *Muhtasaru't-Tahâvî*'de bunun sâkıt olduğunu belirtmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 57 (dipnot).

³⁵⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 79.

³⁵¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 79.

³⁵² Musarrât "Satış sırasında müşterinin rağbetini artırmak amacıyla, sütü bir süre sağılmayan ve böylece hile ile sütü bol gösterilen hayvan (deve, koyun vb.)" demektir. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 401.

إذا اشترى الرجل ناقة أو بقرة أو شاة على أنها لبون ثم حلبها مرة بعد مرة فتبين له بنقصان لبنها أنها مصراة فإنه يرجع على بائعه بنقصان عيبتها وليس له ردها عليه دون لبنها ولا مع لبنها وهذا قول أبي حنيفة ومحمد رضي الله عنهما وهو قول أبي يوسف رضي الله عنه القلم **وبه نأخذ** وقد قال (أبو يوسف) بأخرة فيما روى عنه أصحاب الاملاء إنه يردها بقيمة صاع من تمر ويحتبس لبنها لنفسه.

Bir adam sütü bol (lebûn) diye dişi bir deve, inek veya koyun satın alsa, daha sonra birkaç defa sağsa ve bu hayvanın sütünün az, musarrât olduğu ortaya çıksa müşteri satıcıdan kusurun karşılığı olan bedeli geri alır. Müşterinin hayvanı süt olmaksızın veya sütle beraber geri verme hakkı yoktur. Bu, Tarafeyn'in kavlidir. Ebu Yûsuf'un da önceki görüşü böyledir. Ancak daha sonra ashâbu'l-implânın rivâyetine göre Ebû Yûsuf, müşterinin mebî'i geri vereceğine, sağdığı sütün yanında kalacağına ve mebî ile birlikte satıcıya bir sa' hurma vereceğine kâil olmuştur.

Tercih: Tahâvî bu konuda Tarafeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁵³

17. Mesele (Kişinin Öldürdüğü Cârîyesinin Kusurunun Bedeli)

لو قتلها هو ثم علم بعيبتها لم يرجع على بائعها في قول أبي حنيفة ومحمد رضي الله عنهما وهو قول أبي يوسف رضي الله عنه القلم وروي عن أصحاب الإماماء عن أبي يوسف بعد ذلك أنه قال يرجع على البائع بأرش عيبتها **وبه نأخذ**.

Bir adam satın aldığı cariyesini öldürse ve daha sonra cariyesinin bir kusuru olduğuna muttali olsa, satın aldığı kimseden bir talep hakkı olmaz. Bu Tarafeyn'in, aynı zamanda Ebû Yûsuf'un da önceki görüşüdür. Ancak ashâbu'l-implânın rivâyetine göre Ebû Yûsuf daha sonra bu durumda müşterinin, satın aldığı kimseden kusurun erşini³⁵⁴ tahsil edeceğine kâil olmuştur.

Tercih: Tahâvî bu konuda Ebû Yûsuf'un (*Emâlî*'de nakledilen) görüşünü tercih etmiştir.³⁵⁵

18. Mesele (Kişinin Yiyip Tükettiği Şeyin Kusurunun Bedeli)

ولو اشترى طعاما فأكله ثم علم أنه كان معيبا عند بائعه فإن أبا حنيفة قال لا شيء له على البائع وقال أبو يوسف ومحمد يرجع عليه بنقصان العيب **وبه نأخذ**.

³⁵³ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 79-80.

³⁵⁴ Erş burada "Ayıbı ortaya çıkan malın bedelinden düşen miktar" anlamındadır. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 125.

³⁵⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 80.

Bir kimse satın aldığı bir yiyeceği yese daha sonra onun satıcıdayken kusurlu olduğunu anlasa Ebû Hanife bu durumda müşterinin satıcıdan bir şey talep edemeyeceği görüşündedir. Sâhibeyn'e göre ise müşteri satıcıdan kusurun bedelini tahsil eder.

Tercih: Tahâvî bu konuda Sâhibeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁵⁶

19. Mesele (Murâbaha Satışında Aldatma)

إذا باع الرجل من الرجل شيئاً مراجه ثم علم المشتري بخيانة كانت من البائع له في ثمنه زادها عليه فإن أبا حنيفة ومحمد رضي الله عنهما قالا المشتري بالخيار إن شاء حبسه ولا شيء له غير ذلك وإن شاء رده ونقض البيع فيه وبه نأخذ. وقال أبو يوسف رضي الله عنه يرجع المشتري على البائع بالخيانة وبحصتها من الربح.

Müşterinin murâbaha³⁵⁷ satışında satıcının kendisini aldattığını anlaması durumunda Tarafeyn müşterinin muhayyer olduğuna kâildirler. İsterse mebîyi tutar ve bir şey almaz, isterse de geri verir ve akdi bozar. Ebû Yûsuf'a göre ise, müşteri satıcıdan aldatma olan kısmı ve onun kâr bedelini tahsil eder.

Tercih: Tahâvî bu konuda Tarafeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁵⁸

20. Mesele (Tevliye Satışında Aldatma)

وإن كان ذلك في تولية فإن أبا حنيفة وأبا يوسف رضي الله عنهما قالا يحط (له) خيانة عن المشتري ويلزمه المبيع وقال محمد بن الحسن رضي الله عنه لا يحط عنه شيء والقول فيه كما قال أبو حنيفة في الخيانة في المراجعة وبه نأخذ.

Bir adam tevliye³⁵⁹ satışı yapsa ve müşteri bir aldatma olduğunu anlasa, Şeyhayn'a göre müşteri aldatma olan kısmın bedelini tahsil eder, ancak akit lâzım olur. Şeybânî'ye göre ise müşteri muhayyerdur, isterse mebîyi tutar ve bir şey alamaz, isterse geri verir ve akit bozulur.

³⁵⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 80.

³⁵⁷ Murabaha “Bir kimsenin almış olduğu malı kendisine kaç mâl olduğunu söyleyerek ondan fazla bir bedel karşılığında başka birine rızası ile satması”dır. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 55.

³⁵⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 82.

³⁵⁹ Tevliye “Maliyetine satış, bir kimsenin almış olduğu malı kendisine kaç mâl olduğunu söyleyerek ona satması”dır. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 56.

Tercih: Tahâvî bu konuda Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁶⁰

21. Mesele (Fiyatta İhtilâfa Düşülmesi)

وإذا اختلف المتبايعان في الثمن والمبيع قائم تحالفا وترادا البيع وإن كان فائتا فإن أبا حنيفة وأبا يوسف قالوا القول قول المشتري في الثمن مع يمينه إن طلب البائع يمينه على ذلك ولا يترادان البيع وقال محمد بن الحسن يتحالفان في ذلك ويترادان قيمة المبيع والقول فيها قول المشتري مع يمينه (إن طلب البائع يمينه) على ذلك. وبه نأخذ.

Müşteri ve satıcı semen hakkında ihtilafa düşerlerse ve mebî henüz kâimse yeminleşirler ve akdi iptal ederler. Eğer mebî kâim değilse, Şeyhayn şöyle demişlerdir: “Semen hakkında müşterinin söylediğine itibar edilir. Eğer satıcı yemin talep ederse yemin eder. Akdi iptal etmezler.” Şeybânî ise şöyle demiştir: “Bu durumda da yeminleşirler ve mebînin kıymetini geri verirler. Burada müşterinin sözüne itibar edilir. Eğer satıcı yemin talep ederse, müşteri yemin eder.”

Tercih: Tahâvî bu konuda Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁶¹

22. Mesele (Âmânın Muhayyerliği)

وبيع الأعمى جائز وابتاعه جائز وله فيما اشترى الخيار بالجلس إن كان مما يجس وإن كان مما لا يجس فإن محمد بن الحسن رضي الله عنه قال إذا وصف له فكان كما وصف له قام ذلك مقام رؤيته إياه لو كان بصيرا وبه نأخذ. وقال مرة أخرى إذا قام من المبيع المقام الذي لو كان بصيرا كان ذلك رؤية له كان ذلك المقام منه وهو أعمى كذلك.

Âmânın alış veriş yapması câizdir. Satın aldığı şey; dokunularak anlaşılabilen bir şey ise dokunma muhayyerliğine sahip olur. Dokunularak anlaşılabilen bir şey değilse Şeybânî şöyle demiştir: “Âmâya mebî vasfedilir ve hakikaten vasfedildiği gibi olursa âmâ, gören kimse gibi kabul edilir.” Şeybânî başka bir defasında şöyle demiştir: “Mebîye göre, normalde gözleri görüyor olsa görebileceği bir konumda durursa bu o âmâ kimse için görme makamında kabul edilir.”

Tercih: Tahâvî bu konuda Şeybânî'den nakledilen ilk rivayeti tercih etmiştir.³⁶²

³⁶⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 82.

³⁶¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 82.

³⁶² Tahâvî, *Muhtasar*, s. 83. Bu mesele, imâmlar arasında bir ihtilaf nakledilmemekle birlikte görüşün Şeybânî'ye izafe edilmesi ve ardından Tahâvî'nin tercih ifadesi bulunması sebebiyle burada zikredilmiştir. Burada bir rivâyet tercihi söz konusudur.

23. Mesele (Akarın Teslim Alınmadan Önce Satımı)

لا يجوز بيع ما لم يقبض من الاشياء المبيعات إلا العقار فإن أبا حنيفة رضي الله عنه كان يجيز بيعه قبل قبضه وأما أبا يوسف ومحمد رضي الله عنهما فكانا لا يجيزان بيع ذلك أيضا حتى يقبض وبه نأخذ ثم رجع أبو يوسف عن ذلك إلى قول أبي حنيفة.

Gayrimenkul hâriç herhangi bir nesnenin kabz edilmeden önce satımı câiz değildir. Ebû Hanife akarın teslim alınmadan önce satımına cevaz vermiştir. Sâhibeyn ise, akarın da diğer mebîlerde olduğu gibi kabzından önce satımını câiz görmemişlerdir. Ancak Ebû Yûsuf daha sonra Ebû Hanife'nin kavline rücû etmiştir. (Dolayısıyla sadece Şeybânî akarın da diğer mebîlerde olduğu gibi kabzından evvel satımını câiz görmemiştir.)

Tercih: Tahâvî bu konuda Şeybânî'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁶³

24. Mesele (Satın Alınan Adedî Bir Malın Tekrar Sayılmadan Satılması)

لا يجوز لمن اشترى شيئا كيلا وإن قبضه أن يبيعه حتى يكتاله وكذلك حتى يتزنه إن كان اشتراه وزنا وكذلك حتى يعده إن كان اشتراه عددا ولا بأس أن يبيعه قبل أن يذرع له إن كان اشتراه مذارعة وهذا كله قول أبي حنيفة وأبي يوسف ومحمد رضي الله عنهم وبه نأخذ. غير أن أبا يوسف قد قال بأخرة في المعدود له (أن يبيعه) قبل أن يعده إن كان قد قبضه وقد روي ذلك أيضا عن محمد بن الحسن.

Bir kimse keylî bir şey satın aldığı anda kabz etmiş olsa bile tekrar ölçmeden satması caiz değildir. Yine satın aldığı veznî bir şey ise tartmadan, adedî bir şey ise saymadan satması caiz değildir. Müzâra'a yoluyla satın almış ise tekrar ölçmeden satmasında bir beis yoktur. Tüm bunlar üç imâmın kavilleridir. Ancak Ebû Yûsuf daha sonraları, kişinin satın aldığı adedî malları eğer kabz etmişse, tekrar saymadan satabileceği görüşünü savunmuştur. Şeybânî'den de bu kavil rivayet edilmiştir.

Tercih: Tahâvî bu konuda Tarafeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁶⁴

25. Mesele (Küçük Kölenin Yakın Akrabasından Tefrik Edilmesi)

لا ينبغي لأحد أن يفرق بين ذوي رحم محرمة فيهما صغير فإن فعل فإن أبا حنيفة كان يكره ذلك ولا يفسخ البيع فيه وكان أبو يوسف يكره ويفسخ البيع فيه وبه نأخذ. وكذلك الحكم في هذا حتى يبلغ الصغير.

³⁶³ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 84.

³⁶⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 84-85. Burada Tahâvî'nin tercihi, Ebû Yûsuf'un daha sonraki kavli, Şeybânî'nin de "ruviye" şeklinde nakledilen kavli değil, ilk başta nakledilen kavli dikkate alınarak tespit edilmiştir.

Birisi küçük olan, yakın akraba iki kölenin ayrı ayrı satılması uygun değildir. Eğer bir kimse böyle yaparsa Ebû Hanife bunu kerih görmekle birlikte akdin geçerli olduğuna kâildir. Ebû Yûsuf (ve Şeybânî) bu durumu kerih görür ve akdi fesh eder. Hüküm küçük bülûğa erene kadar böyledir.

Tercih: Tahâvî bu konuda Sâhibeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁶⁵

26. Mesele (Müslemün Fîh'in Teslim Mekânı)

لا يجوز السلم فيما لم يشترط فيه مكان قبض له في قول أبي حنيفة رضي الله عنه إذا كان له حمل ومؤونة فإن لم يكن له حمل ولا مؤونة جاز السلم ووجب على المسلم اليه أن يوفيه المسلم في الموضع الذي تعاقد فيه السلم وقال أبو يوسف ومحمد رضي الله عنهما كل ما كان من السلم له حمل ومؤونة أو لا حمل له ولا مؤونة قد ذكر له موضع قبض في السلم جاز السلم وقبض هناك وما لم يذكر له منه موضع قبض جاز السلم ووجب للمسلم قبضه من المسلم اليه حيث تعاقد السلم وقد كان أبو حنيفة قبل قوله الذي ذكرناه عنه يقول لا يجوز السلم في شيء من الأشياء له حمل ومؤونة أو لا حمل له ولا مؤونة إلا بالشترائط المسلم على المسلم اليه موافاته به في مكان بعينه يذكره له في السلم وإن وقع بخلاف ذلك كان فاسدا. قال أبو جعفر: وبه نأخذ.

Ebû Hanife'ye göre malın teslim edileceği mekân şart koşulmamışsa (belirlenmemişse) ve nakledilmesi gereken yük ve meşakkat var ise selem akdi câiz olmaz. Eğer yük ve meşakkat yok ise bu durumda selem akdi geçerlidir. Satıcının malı akdin gerçekleştiği mekânda müşteriye teslim etmesi gerekir. Sâhibeyn ise şöyle demişlerdir: “Naklinde yük ve meşakkat olsun olmasın tüm selem yapılan mallarda, eğer teslim mekânı zikredilmişse bu câizdir ve zikredilen mekânda teslim gerçekleşir. Teslim mekânı zikredilmemişse bu da câizdir ve müşterinin malı akdin gerçekleştiği yerde teslim alması gerekir.” Ebû Hanife yukarıda naklettığımızdan önceki kavlinde şöyle diyordu: “Selem akdinin geçerli olabilmesi için, malın naklinde yük ve meşakkat olsun olmasın, müşterinin satıcıyla malı teslim edeceği belli bir mekân üzerinde anlaşması gerekir. Aksi takdirde akit fasit olur.”

Tercih: Tahâvî bu konuda Ebû Hanife'nin (önceki) görüşünü tercih etmiştir.³⁶⁶

27. Mesele (Farklı Cinsten Olan İki Şeyde Selem Akdi Meselesi)

³⁶⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 85. Dipnotta belirtildiğine göre diğer nüshada ve ayrıca Cessâs'ın şerhindeki metin kısmında, Şeybânî'nin de Ebû Yûsuf'la aynı görüşte olduğu zikredilmiştir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 115.

³⁶⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 86-87.

وإذا أسلم الرجل إلى الرجل في شئين من جنسين مختلفين مالا واحدا فإن أبا حنيفة رضي الله عنه كان لا يجيز ذلك وكان أبو

يوسف ومحمد رضي الله عنهما يجيزانه. وبه نأخذ.

Bir kimse bir mal karşılığında farklı cinsten olan iki şeyde selem akdi yapsa, Ebû Hanife'ye göre bu câiz değildir. Sâhibeyn ise buna cevâz vermiştir.

Tercih: Tahâvî bu konuda Sâhibeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁶⁷

II. TAHÂVÎ'NİN MUHTASAR'INDA NAKLETTİĞİ GÖRÜŞLERİN HANEFÎ İMÂMLARINA ÂİDİYETİ

A. Muhtasaru't-Tahâvî'nin Mezhebin Görüşlerini Nakletme Hususunda Mûteber Bir Kaynak Olarak Kabul Edilmesi

Tahâret ve büyü kitaplarındaki 27 ihtilaflı meselede Tahâvî'nin Hanefî imâmlarına nispet ettiği görüşler *Zâhirü'r-rivâye* eserleriyle mukâyese edildiğinde incelenen bu meselelerin büyük kısmında görüşlerin imâmlara nispetinin aynı olduğu görülmektedir.³⁶⁸

Tahâvî'nin *Muhtasar*'ının "Hanefî imâmlarından mûteber rivayetleri nakleden" ve "rivâyet itibariyle en sahih" eserlerden olduğu ifade edilmektedir.³⁶⁹ Cessâs, Tahâvî'yi Hanefî mezhebinin hükümlerini nakletme hususunda "sika, güvenilir ve gayr-

³⁶⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 88.

³⁶⁸ Balgamın abdesti bozup bozmama meselesinde imâmlara nispet edilen görüşleri krş. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 18; Şeybânî, *el-Asl*, I, 43; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 72; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, I, 373. Bey' akdinde şart muhayyerliğinin süresi meselesinde imâmlara nispet edilen görüşleri krş. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 18; Şeybânî, *el-Asl*, II, 457; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 343; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, III, 13. Bir misâl olarak teyemmüm bahsinde toprak cinsi olan şeyler zikredilirken *Muhtasar*'da ve *el-Asl*'da aynı şekilde sıralanmış olması da burada hatırlatılabilir. İki eserde de ifade "كل شيء تيمم به من تراب أو طين أو جص أو نورة أو زرنخ ..." olarak geçmektedir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 20; Şeybânî, *el-Asl*, I, 85. Ayrıca bkz. Serahsî, *el-Mebsut*, I, 108. *el-Asl* ve *el-Câmiu's-Sağîr* ile yapılan mukâyeseler neticesinde *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin kaynağının *Zâhirü'r-rivâye* olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Yılmaz Atmaca, *Müzeni ve Tahavî'nin Muhtasarlınının Zekât Bölümlerinin Kaynak, Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması*, s. 39-40. Ancak burada şu husus da hatırlatılmalıdır: Tahâvî, önceki bölümlerde geçtiği üzere bu eserinde *Nâdirü'r-rivâye*'den de pek çok nakiller yapmaktadır.

³⁶⁹ Mercânî, *Nâzûratu'l-hak*, s. 177; Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 3-4; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, neşredenin girişi, I, 8.

i müttehem” olarak nitelemektedir.³⁷⁰ Ayrıca Tahâvî “selefin görüşlerini en iyi bilen kimse” olarak tanıtılmakta³⁷¹, mütekaddim fukahânın sikaları arasında sayılmaktadır.³⁷²

B. Cessâs’ın İtirazları

Cessâs, bu çalışmada incelenen meselelerin bir kısmında *Muhtasaru’t-Tahâvî*’de Hanefî imâmlarına nispet edilen görüşlere itiraz etmektedir.³⁷³ Bu meseleler şunlardır:

1- Cessâs, 8. meseleyi şerh ederken Hanefî imâmlarına nispet edilen görüşleri tashih etmektedir. Şeybânî’nin bu konuda Ebû Yûsuf ile değil Ebû Hanife ile aynı görüşte olduğunu ve bunu da *Usûl*’de³⁷⁴ ifade ettiğini belirtmektedir.³⁷⁵

el-Asl’da hayız başlangıcı ayrımı yapılmaksızın ve herhangi bir imâm ismi zikredilmeksizin hayız günlerinde sarılık ve bulanıklık görme durumunda bunların hepsinin hayız kanı olduğu ifade edilmektedir.³⁷⁶ Dolayısıyla bu ifade, Cessâs’ı teyid eder mahiyettedir. *el-Câmiu’s-Sağîr*’de mesele daha açık bir ifade ile şu şekilde zikredilmektedir: “Muhammed Yakûb’dan (Ebû Yûsuf) o da Ebû Hanife’den, bulanıklık, sarılık ve kırmızılığın hayız günlerinde hayız sayıldığı görüşünü nakletmektedir. Ebû Yûsuf ise, bulanıklığın (الكرة) ancak öncesinde başlayan bir kandan sonra hayız sayılacağını ifade etmiştir.”³⁷⁷ Ebû Yûsuf *Muhtasaru İhtilâfî’l-Ulemâ*³⁷⁸ ve

³⁷⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahavî*, neşredenin girişi, I, 136; VII, 403.

³⁷¹ Kâsânî, *Bedâyi*, II, 68. *Fethu’l-kadîr*’de de bu şekilde bir ifade bulunmaktadır. Bkz. İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, III, 247.

³⁷² Şelebî, *Hâşiyetü Tebyîni’l-hakâyık*, VII, 426. Ayrıca bkz. İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, X, 532; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, X, 73.

³⁷³ Sâid Bekdâş, *Şerhu Muhtasari’t-Tahavî* isimli eserin metodunu anlatırken, Cessâs’ın çok yerde Tahâvî’nin naklettiği görüşlerin Hanefî imâmlarına nispeti noktasında düzeltmeler yaptığını ifade etmektedir. Bkz. Cessâs, *a.g.e.*, neşredenin girişi, I, 149.

³⁷⁴ Cessâs *أصول* ifadesini kullanmaktadır. Muhtevası Hanefî fıkının temelini teşkil ettiği için *Zâhirü’r-rivâye*’nin “mesâilü’l-usûl” ve “usûl” olarak isimlendirilmesi ile ilgili bkz. Eyyüp Said Kaya, “Zâhirü’r-rivâye”, *DİA*, XXXIV, 101.

³⁷⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahavî*, I, 485.

³⁷⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 292-293.

³⁷⁷ Şeybânî, *el-Câmiu’s-sağîr*, s. 240-241.

³⁷⁸ Cessâs, *Muhtasaru İhtilâfî’l-ulemâ*, I, 167.

*el-Mebhut*³⁷⁹ isimli eserlerde de bu görüşünde *el-Câmiu's-Sağîr*'de olduğu gibi tek başına zikredilmektedir.

2- Tahâvî, memesinde süt olan koyunun süt karşılığı satımı konusunda Hanefî imâmları arasında 10. meseledeki ihtilâfın olduğunu zikretmektedir.³⁸⁰ Cessâs buna itiraz ederek, bu ifadenin yanlış olduğunu, Hanefî imâmları arasında bu akdin geçerli olması için müstakil verilen sütün hayvanın memesindeki süttten fazla olmasının gerektiği konusunda ittifak olduğunu belirtmektedir.³⁸¹ *el-Asl*'da hüküm, herhangi bir ihtilaf belirtilmeden zikredilmiş³⁸² *Muhtasarü İhtilâfi'l-Ulemâ*'da da “قالوا جميعا” ifadesiyle bu hükümde bütün Hanefî imâmlarının müttetik oldukları ifade edilmiştir.³⁸³

3- Cessâs 16. meseleyi şerh ederken, Tahâvî'nin koyun vb. hayvanların, sütünün bol olması şartıyla (على أنها ليون) satımına cevaz verildiğini gösteren ifadesinin yanlış olduğunu, Hanefî imâmlarına göre bu akdin fasit olduğunu belirtmektedir.³⁸⁴ Cessâs ayrıca, Şeybânî'den bunun rivâyet edildiğini ve Kerhî'nin de bunu *el-Câmiu's-sağîr* isimli eserinde zikrettiğini ifade etmektedir.³⁸⁵

4- Cessâs 25. meselede Şeybânî'nin *Muhtasar*'da zikredildiği gibi Ebû Yûsuf ile değil Ebû Hanife ile aynı görüşte olduğunu ifade etmektedir.³⁸⁶

5- *Muhtasar*'da 27. meselenin devamında şöyle bir ifade geçmektedir: ولا يجوز في قولهما الاقالة من واحد منهما دون صاحبه Cessâs şerhinde, bu cümleden bir mânâ çıkaramadığını, Tahâvî'nin bu hükme nereden nasıl ulaştığını, hangi asla kıyâs ettiğini bilemediğini ifade etmektedir.³⁸⁷

³⁷⁹ Serahsî, *Mebhut*, II, 18.

³⁸⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 77.

³⁸¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, III, 37. Muhakkik dipnotta kaynak göstererek, İsbicâbî'nin de Tahâvî'nin buradaki yanlışına işaret ettiğini belirtmektedir.

³⁸² Şeybânî, *el-Asl*, II, 410.

³⁸³ Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ*, III, 41.

³⁸⁴ Muhakkik dipnotta, İsbicâbî'nin de şerhte aynı noktaya işaret ettiğini bildirmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, III, 62

³⁸⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, III, 62.

³⁸⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 85; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, III, 116.

³⁸⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, III, 136. Ayrıca muhakkik bu meselenin işlendiği kısımda dipnotta, İsbicâbî'nin de bu hükmü şerhinde eleştirdiğini, bu ifadeyi “gayr-i sedîd (yanlış)” olarak değerlendirdiğini belirtmektedir.

Bunlara ilave olarak şu hususlar da zikredilebilir: 14. meselede *Muhtasaru't-Tahâvî*'de Şeybânî'nin kavli zikredilmemektedir.³⁸⁸ Cessâs ise, şerhindeki metin kısmında “fî kavli Ebî Yûsuf ve Muhammed” diyerek Şeybânî'nin Ebû Yûsuf ile aynı görüşte olduğunu nakletmektedir.³⁸⁹ Ayrıca 25. meselede de *Muhtasaru't-Tahâvî*'de Şeybânî'nin görüşü bulunmamakla birlikte dipnotta Feyziyye nüshasında Şeybânî'nin de Ebû Yûsuf gibi akdi feshettiği belirtilmektedir.³⁹⁰ Bu kısım Cessâs'ın şerhindeki metin kısmında da Feyziyye nüshasındaki ile aynıdır.³⁹¹

C. Daha Sonraki Hanefî Fakihlerinin Bu Konudaki İtirazlara Yaklaşımları

Yukarıda zikredildiği üzere Cessâs, Tahâvî'nin Hanefî imâmlarına nispet ettiği bazı görüşlere veya mezhebe nispet ettiği bazı hükümlere itiraz etmektedir. Sâid Bekdâş, Cessâs'ın bazı yerlerde kusuru kendisine izâfe ettiğini ve Tahâvî'ye karşı saygısını da koruyarak bunu ifade ettiğini belirtmektedir. Misal olarak da Cessâs'ın Tahâvî hakkında “Kendisine ulaşan bir rivâyette bu kavli görmüş olması mümkündür”, “Bize ulaşmayan bir rivâyetten naklediyor olabilir”, “Buradaki yanlışlık nüsha hatasından kaynaklanabilir” gibi ifadelerini nakletmektedir.³⁹²

³⁸⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 79.

³⁸⁹ Cessâs meselenin detayında Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşleri arasında meselenin detaylarında farklılık olduğunu belirtip bunu izah etmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, III, 57-58.

³⁹⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 85.

³⁹¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, III, 115. Burada incelenen meseleler içerisinde olmamakla birlikte Cessâs'ın imâmların görüşlerini ve mezhebin hükümlerini nakil konusunda Tahâvî'ye itiraz ettiği birkaç mesele de şunlardır: Tahâvî serinlemek için kullanılan suyu da müstamel su kapsamına dâhil etmektedir. Bkz. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 16. Cessâs buna itiraz ederek mezhebin hükmünü böyle bilmediğini söylemekte, Kerhî'yi referans göstererek abdestli olan bir kimsenin abdest niyeti olmaksızın serinlemek için kullandığı suyun müstamel su olmayacağını ifade etmektedir. Bkz. Cessâs, *a.g.e.*, I, 229. Cessâs, Tahâvî'nin “(zimmette) olanı havale etmenin bey akdi gibi olduğu” (bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 79) ifadesini eleştirmekte bu ifadenin bir izahı olamayacağını belirtmektedir. Bkz. Cessâs, *a.g.e.*, III, 56. Cessâs, öldürme dışındaki bir kısas davasında yemin etmesi gereken kimsenin yeminden kaçınması durumunda *Muhtasar*'da Ebû Hanîfe'ye nispet edilen “kadı diyete hükmeder” görüşünün *Usûl*'de nakledilen meşhur görüş olmadığını doğrusunun bu kişiye “kısas ile hükmedileceği” olması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Cessâs, *a.g.e.*, VIII, 103. Kâsânî de Tahâvî'nin mutlak olarak ifade ettiği bir meseleyi Cessâs'ın, şerhinde tahsis ettiğini ve bunun sahîh olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kâsânî, *Bedâyi'*, X, 8.

³⁹² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, I, 142-143.

Cessâs'ın, 16. meselede Tahâvî'nin koyun vb. hayvanların sütünün bol olması şartıyla satımına cevaz verildiğini gösteren ifadesine itiraz ettiği nakledilmişti. *el-Mebsût* isimli eserde Kerhî ve Tahâvî'nin bu konuda ihtilâf ettiği, ayrıca Hasan b. Ziyâd'ın Ebû Hanife'den cevâza dair rivâyet naklettiği zikredilmektedir.³⁹³ Kâsânî (587/1191), bu konunun *Zâhirü'r-rivâye*'de zikredilmediğini belirtmekte ve ardından şunları aktarmaktadır: “Hasan *Mücerred* isimli eserinde Ebu Hanife'nin cevâza dair görüşünü nakletmektedir. Ancak İbn Semâ'a *Nevâdir*'inde Şeybânî'nin bu şartla yapılan akde cevaz vermediğini nakletmektedir ki bu Kerhî'nin tercihidir. Tahâvî ise, bu şartın akdi ifsâd etmeyeceği görüşündedir.”³⁹⁴ *el-Muhîtü'l-Bürhânî* isimli eserde bu mesele, *Bedâyi*'deki ifadeye benzer şekilde zikredilmekle birlikte Semerkandî (373/983) ve Serahsî'nin (483/1090) böyle bir akdin câiz olduğu, Merğînânî'nin (593/1197) ise fasit olduğu yönünde fetvâ verdikleri de ifade edilmektedir.³⁹⁵ *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*'de ise Tahâvî'nin tercih etmiş olduğu cevâz rivâyetinin “müftâ bih” olduğu belirtilmektedir.³⁹⁶

Hanefî fıkıh kitaplarında mezhebin hükümlerini nakil konusunda Tahâvî hakkında oluşabilecek olumsuz kanaatlerin giderilmesi yönünde çabaların olduğu görülmektedir. Mesela *Bedâiü's-sanâi*'de Tahâvî'nin naklettiği bir hükmün görünüşte *Zâhirü'r-rivâye*'ye muhâlif olduğu düşünülse de aslında böyle olmadığı izah edilmektedir. Kâsânî, dînî konulardaki haberleri nakleden kimsede İslâm, akıl, bülûğ, adâlet şartlarının arandığını, *Muhtasaru't-Tahâvî*'de ise, bir kimsenin -âdil olsa da olmasa da- naklettiği haberin kabul edileceğinin belirtildiğini, bunun ise (görünüşte) *Zâhirü'r-rivâye*'ye muhâlif olduğunu söylemektedir. Bunun ardından Kâsânî, burada hakîkî ve zâhirî adâlet ayrımı yaparak Tahâvî'nin şart olmadığını belirttiği adâletin hakîkî adâlet, haberlerin kabulünde şart koşulanın ise zâhirî adâlet olduğunu, dolayısıyla aslında bir farklılığın olmadığını ifade etmektedir.³⁹⁷

İbn Âbidîn, bu mevzuda açık bir şekilde Tahâvî'yi destekleyen ifadeleri de naklettiği bir meselede şunları aktarmaktadır:

³⁹³ Serahsî, *el-Mebsut*, XIII, 20.

³⁹⁴ Kâsânî, *Bedâyi* ' , VII, 11.

³⁹⁵ İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Bürhânî*, VI, 396.

³⁹⁶ Aynı yerde sütün miktarı tayin edilerek şart koşulursa, akdin ittifakla fasit olduğu da ifade edilmektedir. Bkz. Hâfızüddin Muhammed İbnü'l-Bezzâzî (827/1424), *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye* (*el-Fetâvâ'l-Hindiyye* ile birlikte), Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut 1986, IV, 429.

³⁹⁷ Kâsânî, *Bedâyi* ' , II, 576.

“Bir kimse temettu haccı yapmak üzere Mekke’ye gider de umreden sonra Mekke dışında bir yerde ikâmet ederse Tahâvî, ‘Ebû Hanife’nin bu kişinin haccının temettu haccı olduğuna, Sâhibeyn’in ise temettu haccı olmadığına, çünkü bir kimsenin temettu haccı yapabilmesi için umresini mîkât sınırları dışından gelip, haccını ise Mekki olarak yapmasının gerektiğine kâil olduklarını’ zikretmiştir. Cessâs bu konuda Tahâvî’nin Hanefî imâmlarının görüşlerini yanlış aktardığını, imâmların hepsine göre bu kişinin haccının temettu haccı olduğunu, çünkü Şeybânî’nin bu konuyu Hanefî imâmları arasında bir ihtilaf nakletmeden zikrettiğini belirtmiştir. Ebu’l-Yûsr ve *Mi’râc* isimli eserin müellifi bunun esah olduğunu belirtmişlerdir. Ancak *Hakâyık*’ta meşâyih’in çoğunun bu konuda Tahâvî’nin zikrettiğinin doğru olduğunu ifade ettikleri zikredilmektedir. Saffâr (534/1139) da yaptığı araştırmalar neticesinde (görüşlerin Hanefî imâmlarına nispeti hususunda) Tahâvî’nin pek yanılmadığını, Cessâs’ın ise daha çok yanıldığını ifade etmektedir.³⁹⁸ Zeylâî’nin (743/1343) de bu meselede Tahâvî’yi destekler mahiyette ifadeleri bulunmaktadır.”³⁹⁹

Hanefî fıkıh tarihinde Tahâvî’ye karşı Hanefî mezhebi hükümlerinin nakli ve Hanefî imâmlarına nispet ettiği görüşlerin sıhhati noktasında küllî anlamda herhangi bir itiraz ve olumsuz bir tutum bulunmamaktadır. Fakat Cessâs’ın bazı meselelerde Tahâvî’ye bu konuda açıkça itiraz ettiği görülmektedir. Bu konu hakkında değerlendirme yapılırken Cessâs’ın Tahâvî hakkında kullandığı “Kendisine ulaşan bir rivâyette bu kavli görmüş olması mümkündür”, “Bize ulaşmayan bir rivâyetten naklediyor olabilir”, “Buradaki yanlışlık nüsha hatasından kaynaklanabilir” gibi ifadelerinin⁴⁰⁰ göz ardı edilmemesi isabetli bir tutum olacaktır. Zaten Cessâs’ın Tahâvî’nin mezhebe nispet ettiği hüküm ve Hanefî imâmlarına nispet ettiği görüşlere yaptığı itirazlar, Tahâvî’nin kitaplarında mezhebe ve Hanefî imâmlarına nispet ettiği tüm hüküm ve görüşler içerisinde az bir kısma tekâbül etmektedir. Ayrıca yukarıda da nakledildiği üzere Cessâs’ın Tahâvî hakkında “sika, güvenilir ve gayr-i müttehemdir” ifadeleri bulunmaktadır.⁴⁰¹ Bunlara ilaveten *Reddû’l-muhtâr*’dan nakledildiği üzere bazı

³⁹⁸ كَثِيرًا مَا جَرَّبْنَا الطَّحَاوِيَّ فَلَمْ نَجِدْهُ غَالِطًا وَكَثِيرًا مَا جَرَّبْنَا الْجَصَّاصَ فَوَجَدْنَاهُ غَالِطًا

³⁹⁹ İbn Âbidin, *Reddû’l-muhtâr*, III, 570.

⁴⁰⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahavî*, I, neşredenin girişi, 142-143.

⁴⁰¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahavî*, VII, 403.

Hanefî fakihlerinin bu hususta Cessâs'ın aksine Tahâvî'yi destekler mahiyetteki ifadeleri de önem arz etmektedir.

Bu konuyla alakalı Hanefî mezhebinde imâmların görüşlerini nakil hususunda “*Nâdirü'r-rivâye*” konusu, daha genel bir ifadeyle rivâyet farklılıkları meselesi de dikkate alınmalı ve bu konunun detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Nitekim Tahâvî'nin *Nâdirü'r-rivâye*'den nakledilen görüşleri de eserlerinde zikrettiği görülmektedir.⁴⁰² Cessâs'ın Tahâvî'ye yönelik itirazlarının bir kısmında *Zâhirü'r-rivâye*'yi (*Usûl*) referans göstermesi de bu hususun önemini ortaya koymaktadır.⁴⁰³ Ayrıca Cessâs'ın Tahâvî'ye itiraz ettiği bazı meselelerde Hanefî imâmlarından nakledilen görüşlerdeki “rivâyet farklılığı” meselesine dikkat çektiği yukarıda nakledilmişti.

Bu konu ile ilgili şu misal zikredilebilir:

Muhtasaru't-Tahâvî'de Ebû Yûsuf'un teyemmüm yapılacak şeyin (sa'îd) ne olduğu konusunda önceki kavlinin diğer Hanefî imâmları gibi “toprak cinsi her şeyden teyemmüm yapılabileceği” yönünde olduğu, imlâ ashâbının ise Ebû Yûsuf'tan “sadece toprakla teyemmüm yapılabileceği” görüşünü naklettikleri zikredilmekte ve Tahâvî, Ebû Yûsuf'un *Emâli*'de rivâyet edilen bu (sonraki) görüşünü tercih etmektedir.⁴⁰⁴ *el-Asl*'da bu mesele zikredilirken Ebû Yûsuf'un herhangi bir ihtilafı belirtilmemektedir.⁴⁰⁵ Cessâs ise, şerhindeki metin kısmında Ebû Yûsuf'un *Emâli*'de rivâyet edilen bu (sonraki/nâdirü'r-rivâye) görüşünü “قال أبو يوسف” şeklinde doğrudan ona nispet ederek nakletmektedir.⁴⁰⁶ *el-Mebsut*'ta⁴⁰⁷ Ebû Yûsuf'un bu kavle sonradan rücû ettiği ifade

⁴⁰² Tahâvî'nin özellikle Ebû Yûsuf'un *el-Emâli*'sinden rivâyetler naklettiği tezin ilgili kısımlarında zikredilmişti. Bu durumun Tahâvî'nin hocası olan İbn Ebû İmrân'ın, *el-Emâli*'nin râvileri arasında ismi özellikle anılan Bîşr b. el-Velid'in talebesi olmasıyla ilgili olması muhtemeldir. Bkz. Tez Metni, s. 18; 179. dipnot.

⁴⁰³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, I, 485; III, 62; IV, 108; VIII, 103. Cessâs itirazlarının bir kısmında da hocası Kerhî'yi referans göstermektedir. Bkz. Cessâs, *a.g.e.*, I, 229; III, 62, 93. Kerhî'nin, yaşadıkları dönemde içtihat ehli olarak bahsettiği Tahâvî'yi bir hac mevsiminde gördükten sonra fikrinin değiştiğine dair bir rivâyet nakledilmektedir. Bkz. H. Yunus Apaydın, “Kerhî”, *DİA*, XXV, 285.

⁴⁰⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 20.

⁴⁰⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 85.

⁴⁰⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, I, 420.

⁴⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 108.

edilmekle birlikte *Muhtasaru'l-Kudûrî*⁴⁰⁸, *Muhtâr*⁴⁰⁹, *Hidâye*'nin metni *Bidâyetü'l-mübtedî*⁴¹⁰ ve *Bedâyi*⁴¹¹ gibi eserlerde ise Ebû Yûsuf'a sadece bu sonraki (nâdirü'r-rivâye) görüşü nispet edilmektedir.⁴¹²

III. TAHÂVÎ'NİN TERCİHLERİNİN *el-MUHTASAR* DIŞINDAKİ ESERLERİYLE MUKÂYESESİ

A. Hanefî İmâmlarına Nispet Edilen Görüşlerin Mukâyesesi

Burada incelenen meselelerin hemen hemen tamamında *Muhtasar*'da ve Tahâvî'nin diğer kitaplarında, Hanefî imâmlarına aynı görüşler nispet edilmiştir.⁴¹³ Bu konuda Tahâvî'nin eserleri arasında bir istikrar olduğu görülmektedir.⁴¹⁴

8. meselede *Muhtasar*'da Ebû Hanife görüşünde yalnız, Sâhibeyn ise aynı görüşte zikredilirken⁴¹⁵, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*'da Şeybânî'nin Ebû Hanife ile aynı görüşte olduğu, dolayısıyla Ebû Yûsuf'un görüşünde yalnız kaldığı belirtilmektedir.⁴¹⁶ 25. meselede ise, *Muhtasar*'da Şeybânî'nin bu konudaki kavli zikredilmezken dipnotta

⁴⁰⁸ Kudûrî, *el-Muhtasar* (şerhi *el-Lübâb* ile birlikte), I, 53.

⁴⁰⁹ Mevsilî, *İhtiyâr*, I, 82.

⁴¹⁰ Merğînânî, *Hidâye*, I, 25.

⁴¹¹ Kâsânî, *Bedâyi*, I, 335.

⁴¹² Zikredilen kaynakların bir kısmında Ebû Yûsuf'un kavli “sadece toprak ve kum” olarak zikredilmekte, bir kısmında ise “sadece toprak” mı yoksa “sadece toprak ve kum” mu olduğu konusunda ihtilaf olduğu belirtilmektedir. Burada önemli olan husus, Ebû Yûsuf'a izafe edilen görüşün “toprak cinsinden her şeyle teyemmüm yapılabilir” olmadığı konusunda Hanefî fıkıh kitaplarında ittifak olmasıdır. Konuyla ilgili şu misâl de zikredilebilir: *Vikâyetü'r-rivâye*'de, taşınmasında meşakkat olmayan bir şeye yapılan selem akdinde, dilediği yerde mebiyi teslim edeceği “esah” tabiriyle belirtilmektedir. Şerhte bunun mukabili (yani tercih edilmeyen rivâyet) olan “selem akdinin yapıldığı mekânda teslim edilir” hükmünün *el-Câmiu's-sağîr*'de nakledildiği zikredilmektedir. Bkz. Bürhânüşşerîa, *Vikâyetü'r-rivâye*, II/4, 69; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 323.

⁴¹³ Birkaç misal için krş. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 19-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 100, 103-Cessâs, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*, I-455; Tahâvî, *Muhtasar*, s. 78-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 290-29; Tahâvî, *Muhtasar*, s. 82-Cessâs, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*, III, 106.

⁴¹⁴ Tahâvî *Şerhu me'ânî'l-âsâr* isimli eserinde 1. meselede Şeybânî'nin kısmen müşterek olan farklı görüşünü zikretmemektedir. Bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, I, 123-125.

⁴¹⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 23.

⁴¹⁶ Cessâs, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*, I, 167.

Feyziyye nüshasında Şeybânî'nin Ebû Yûsuf ile birlikte zikredildiği belirtilmektedir.⁴¹⁷ Hâlbuki *Muhtasaru ihtilâfi 'l-ulemâ*'da Şeybânî'nin Ebû Hanife ile aynı görüşte olduğu nakledilmektedir.⁴¹⁸ Bu iki meselede Hanefî imâmlarına nispet edilen kavillerle ilgili Cessâs'ın bir tasarrufu olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Çünkü Tahâvî'nin eserleri arasında yapılan bu mukâyeseler neticesinde Hanefî imâmlarına nispet edilen görüşlerde tespit edilen farklılıklar Cessâs'ın Tahâvî'nin *İhtilâfu 'l-ulemâ* isimli eserini ihtisar ettiği *Muhtasaru ihtilâfi 'l-ulemâ*'dan nakledilmektedir.

Cessâs 8. meselenin şerhinde Ebû Yûsuf'un görüşünde yalnız olduğunu, Şeybânî'nin bunu *Usûl*'de zikrettiğini ifade etmektedir.⁴¹⁹ 25. meselede de Cessâs'ın şerhinde Şeybânî'nin Ebû Hanife ile aynı görüşte olduğu zikredilmektedir.⁴²⁰ Bu iki meselede de Cessâs'ın şerhinde Hanefî imâmlarına nispet ettiği görüşler ile *Muhtasaru ihtilâfi 'l-ulemâ*'da imâmlara nispet edilen görüşler aynıdır.

Bu konuyla ilgili 23. meseledeki şu husus da zikredilmelidir: *Muhtasar*'da Ebû Yûsuf'un kavlinde rücû ettiği belirtilmekte, *Muhtasaru ihtilâfi 'l-ulemâ*'da böyle bir bilgi bulunmamaktadır.⁴²¹ Cessâs'ın şerhinde de bu mesele, *Muhtasaru ihtilâfi 'l-ulemâ*'da olduğu gibi değil, *Muhtasar*'da olduğu gibi Ebû Yûsuf'un görüşünden rücû ettiği belirtilerek nakledilmektedir.⁴²²

Zikredilen bu üç örnekten hareketle, 8. ve 25. meselelerde Cessâs'ın *Muhtasaru ihtilâfi 'l-ulemâ*'da Hanefî imâmlarına nispet edilen görüşlerle alakalı bir tasarrufunun olması ihtimalinden söz edilebilir.⁴²³ Ancak 23. mesele dikkate alındığında Cessâs'ın imâmlara nispet edilen tüm görüşlerde böyle bir tasarruf yapmadığı tespit edilmiş olmaktadır.

⁴¹⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 85.

⁴¹⁸ Cessâs, *Muhtasaru ihtilâfi 'l-ulemâ*, III, 162.

⁴¹⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî*, I, 485.

⁴²⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî*, III, 116.

⁴²¹ Cessâs, *Muhtasaru ihtilâfi 'l-ulemâ*, III, 29.

⁴²² Cessâs, *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî*, III, 110.

⁴²³ Herhangi bir delil veya tespit bulunmamakla birlikte Tahâvî'nin kendisine farklı rivâyetler ulaşması ile eserlerinde Hanefî imâmlarına farklı görüşleri nispet etmiş olması ihtimali de söylenebilir.

B. Tahâvî'nin Tercihlerinin Mukâyesesi

Çalışmada farklı yönlerden incelenen ihtilaflı meselelerin bir kısmı Tahâvî'nin diğer eserlerinde de işlenmektedir.⁴²⁴ Tahâvî'nin *Muhtasar*'da olduğu gibi diğer eserlerinde de genel itibariyle, ihtilaflı meselelerde tercih ettiği görüşü belirttiği görülmektedir. Tahâvî'nin *Muhtasar*'daki tercihleri diğer eserleriyle mukâyese edildiğinde birkaç meselede tercihlerinin değiştiği görülmektedir.⁴²⁵

- Tahâvî 4. meselede, *Muhtasar*'da Ebû Yûsuf'un *Emâli*'de nakledilen “Teyemmüm sadece toprakla yapılabilir” görüşünü tercih ederken⁴²⁶, *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da Ebû Hanife ve Züfer'in kavli olarak zikredilen “toprak cinsinden olan şeylerle teyemmüm yapılabileceği” görüşünü tercih etmektedir.⁴²⁷
- Tahâvî 6. meselede, *Muhtasar*'da Ebû Hanife'nin “deriyle kaplanmadığı sürece çoraplar üzerine mesh yapılamayacağı” görüşünü tercih ederken⁴²⁸, *Şerhu meâni'l-âsâr* isimli eserinde Sâhibeyn'in “sık örülmüş (su geçirmeyen) çoraplar üzerine meshin caiz olduğu” görüşünü tercih ettiğini ifade etmektedir.⁴²⁹
- Tahâvî 13. meselede *Muhtasar*'da Şeybânî'nin görüşünü tercih etmişken⁴³⁰ *Şerhu meâni'l-âsâr*'da Şeyhayn'ın görüşünü tercih etmektedir.⁴³¹

Tahâvî'nin bizzat *Şerhu me'âni'l-âsâr*'da⁴³² ve *Muhtasar*'da da bir meselede görüşünü değiştirdiği görülmektedir. Bu meselede Tahâvî, önce tercih ettiği kavli

⁴²⁴ Bu başlık altında Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* ve *Ahkâmü'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserleri incelenmektedir. Konuyla ilgili bkz. Cessâs, *Muhtasaru ihtilâfi'l-ulemâ*, neşreden giriş, I, 88.

⁴²⁵ Bu konuyla ilgili Tahâvî'nin eserlerinin telif sırası hususu önem arz etmektedir. Nitekim bunun bilinmesi, Tahâvî'nin önceki tercihi ile sonraki tercihinin tespiti anlamına gelecektir.

⁴²⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 20.

⁴²⁷ “فثبت بذلك ما ذهب إليه أبو حنيفة وزفر في ذلك” Bkz. Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Sadettin Ünal, I, 102-103.

⁴²⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 21-22.

⁴²⁹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 127.

⁴³⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 78.

⁴³¹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 290-291.

⁴³² Bir sonraki konuda ayrıntılı olarak işlenecektir.

zikredip, bunun Züfer'in de görüşü olduğunu ifade etmekte, bu ifadesinin ardından hükmün, Sâhibeyn'in kavli gibi olması gerektiğini belirtmektedir.⁴³³

Bu meselelerden hareketle Tahâvî'nin bu konulardaki düşüncesinin değişmiş olduğu ifade edilebilir. Bu durum, ilk dönem fakîhleri için alışılmış bir husustur. Mezhep imâmlarının, görüşlerinden bazı sebeplerle rücû ettikleri sık karşılaşılabilen bir hadisedir.⁴³⁴ Nitekim İmâm Şâfî'nin görüşlerinin değişimini ifade etmek üzere kavramsallaştırılmış olan “mezheb-i kadîm” ve “mezheb-i cedîd” terimleri de burada hatırlatılabilir.⁴³⁵

C. Tahâvî'nin Tercih Sebepleri

Bu başlık altında Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* isimli eserinde tercih ettiği görüşü delillendirmesi ile alakalı tespit edilen hususlar nakledilecektir. Aşağıda zikredilecek olan bu hususların büyük kısmını içerisinde bulundurması sebebiyle 7. mesele bir misâl olmak üzere ayrıntılı olarak nakledilecek ardından Tahâvî'nin tercih sebepleri maddeler hâlinde sıralanacaktır.

Tahâvî 7. meselede, *Muhtasar*'ında Şeyhayn'ın “koca hayızlı olan eşine cinsî yönden izârı üzerinden yaklaşabilir” görüşünü tercih etmektedir.⁴³⁶ *Şerhu meâni'l-âsâr* isimli eserinde bu konuyu incelerken, önce Şeybânî'nin “kocanın, hayızlı eşinin ferici haricindeki yerlerinden cinsel yönden yararlanabileceği” görüşünü tercih etmişken, hemen bir paragraf sonra bu konuda ve rivayet edilen hadisler hakkında iyice düşündüğünü, neticede Şeybânî'nin değil Ebû Hanîfe'nin (ve Ebû Yûsuf'un) görüşünün isâbetli olduğu kanısına vardığını ifade etmektedir.⁴³⁷

⁴³³ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 378. İbare şu şekildedir: قال أبو جعفر: والقول عندي أنه يكون حراً قبل قدومه بشهر وهو قول زفر ثم رأيت بعد ذلك أن القول كما قال أبو يوسف ومحمد رضي الله عنهما فيه.

⁴³⁴ *Muhtasaru't-Tahâvî*'de imâmların kavilleri nakledilirken önceki-sonraki görüş ayrımı veya “şu görüşe rücû etmiştir” şeklinde bu hususa pek çok misâl bulmak mümkündür.

⁴³⁵ Bkz. Bilal Aybakan, “Şâfî”, *DİA*, XXXVIII, 224-225.

⁴³⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 22.

⁴³⁷ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 399. Kitaptaki bu kısmın Tahâvî tarafından daha sonradan ilave edilmiş olması ihtimali bulunmakla birlikte Tahâvî, kitabındaki bu konuyu yazmadan önce bu görüşe rücû ettiği hâlde, fıkıh anlayışını izah sadedinde meseleyi bu şekilde ifade etmiş de olabilir.

Tahâvî konuyla ilgili iki muhâlif grubun görüşlerini zikretmektedir.⁴³⁸

Birinci görüş sahipleri olarak Ebû Hanîfe ve onun gibi düşünenlerin, pek çoğunda ortak mana olarak “hayızlı eşe cinsel yönden izârı üzerinden yaklaşılabileceği” hususunun zikredildiği hadisleri delil olarak kullandıklarını ifade etmektedir. Tahâvî daha sonra ikinci görüş sahiplerinin, bu hadislerde kendi görüşlerinin aleyhine, belden aşağısından istifade edilemeyeceği ile alakalı bir delil bulunmadığını ifade ettiklerini belirtmektedir. Nitekim bu rivayetlerde istifade edilmesi yasak olan yerlerle ilgili bir husus belirtilmemekte yararlanılabilecek yerlere işaret edilmekle yetinilmektedir. Bunun ardından ise ikinci görüş sahiplerinin lehine Hz. Peygamber’den nakledilen “Cinsel ilişki dışında her şeyi yapabilirsiniz” ve Hz. Ayşe’den nakledilen “Ferci dışında her şey helaldir.” gibi bazı rivayetler olduğunu nakletmektedir.

Konuyla ilgili rivâyetleri bu şekilde inceleyen Tahâvî nazar⁴³⁹ itibariyle de meseleyi özetle şu şekilde izah etmektedir:

“Bu konuda farklı görüşe sahip olan iki grup da belden yukarisından istifade etmenin helal olduğu ve cinsel ilişkinin (yani kadının fercinden yararlanmanın) haram olduğu konusunda ittifak hâlinedir. ‘Belden aşağısından (elbise olmaksızın) istifade’ konusunda, bir grup helal olduğunda ittifak edilen belden yukarisından yararlanmanın hükmüne dâhil ederek cevaz vermekte, diğer bir grup da cinsel ilişkinin hükmüne dâhil ederek cevaz vermemektedir. Neticede belden aşağısının cinsel ilişkiden ziyade -mehir, had vb. gibi bir takım ahkâmla da irtibatlı olarak- belden yukarisına benzediği görülmekte, dolayısıyla belden yukarisının hükmünü alması gerekmektedir.”

Tahâvî bunları zikrettikten sonra Şeybânî’nin görüşünü tercih ettiğini ifade etmektedir. Ancak daha sonra, nakledilen rivayetler üzerinde iyice düşündüğünü ve tercihinin değiştiğini belirtmektedir. Nitekim belden aşağısından yararlanmanın yasak olduğunu ifade eden rivayetlerin, mübah olduğunu ifade eden rivayetleri nesh etmiş olduğunu detaylı bir şekilde izah eden Tahâvî ayrıca nazar yoluyla delillendirme

⁴³⁸ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, II, 395-400.

⁴³⁹ “aklî düşünme ve kıyas” Bkz. Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, Trc. M. Beşir Eryarsoy (Hadislerle İslâm Fikhi), V, 543. Tahâvî’nin bu ifadeyle “daha çok fakihlerin usulüne uygun kıyası, biraz daha geniş anlamıyla re’yin kapsamına giren akıl yürütme usullerini kastettiği” belirtilmektedir. Bkz. Ayhan Tekinş, “Me’âni’l-âsâr”, *DİA*, XXVIII, 207.

ihtiyacı duymadan Ebû Hanife'nin (ve Ebû Yûsuf'un) görüşünün⁴⁴⁰ daha isabetli olduğunu belirtmekte ve bu görüşü tercih etmektedir.⁴⁴¹

İncelenen meselelerde Tahâvî'nin tercih ettiği görüşü delillendirmesi ile ilgili şu hususlar zikredilebilir:

a- Tercih ettiği görüşü rivâyetlerle desteklemektedir:

Mesela Tahâvî 3. meselede, tercih ettiği görüş lehindeki rivâyetleri zikrettikten sonra Hz. Peygamber'in bir sa' su ile guslettiğini ve bir sa'ın da sekiz rıtla denk geldiğinin sabit olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴² Ayrıca 1. meseleyle ilgili tercih ettiği görüş lehinde delil olarak kullanılan Ebû Ubeyde rivâyetinin munkatı' olduğu dolayısıyla delil olamayacağı itirazına -özetle- şu şekilde cevap vermektedir: "Biz bu rivâyeti zikrettiğiniz yönden dolayı değil, Ebû Ubeyde'nin ilimdeki derecesi ve İbn Mesud'un oğlu olması dolayısıyla bu gibi konuların kendisine gizli kalmayacağını dikkate alarak delil olarak kullanmaktayız."⁴⁴³

b- Tercih etmediği görüş sahiplerinin delil olarak kullandıkları rivâyetleri tercih ettiği görüş lehinde yorumlamaktadır:

Mesela Tahâvî 3. meselede karşı görüş sahiplerinin kullandığı Urve rivâyetinde Hz. Peygamber'in guslettiği kabın ifade edildiğini, ancak bu kabın tam dolu olmaması ihtimalinin bulunduğunu ve bu ihtimal değerlendirildiğinde kendi tercih ettiği görüş olan Hz. Peygamber'in bir sa' su ile guslettiğini ifade eden rivâyetlere muvâfık bir yorum yapılmış olacağını belirtmektedir.⁴⁴⁴ Bu husus yukarıda zikredilen 7. meselede de görülmektedir. Nitekim burada da Tahâvî fikri değişmeden önce tercih ettiği görüş aleyhindeki rivayetleri reddetmemekte, ancak lehte yorumlamaktadır.

⁴⁴⁰ "Koca, hayızlı eşinden sadece izârı üzerinden yararlanabilir" görüşü.

⁴⁴¹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 400. Tahâvî *Şerhu meâni'l-âsâr* isimli eserinde meseleleri incelerken, yukarıda örnek olarak verilen meselede de görüldüğü üzere farklı görüşleri zikredip tercih ettiği kavli hem nakil (rivâyet) hem de nazar yönünden delillendirmektedir. Bir misâl için bkz. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 11-15.

⁴⁴² Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 100.

⁴⁴³ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 124.

⁴⁴⁴ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 100-105. İbâre şu şekildedir: ويكون معنى هذا الحديث موافقا لمعاني الأحاديث التي رويت عن رسول الله أنه كان يغتسل بصاع Başka bir misâl için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, III, 302-307.

c- Tercih etmediği görüş sahiplerinin delil olarak kullandıkları rivâyetlerin sıhhat bakımından delil olarak kullanılamayacağını ifade etmektedir:

Mesela Tahâvî, 1. meselede tercih ettiği görüş aleyhindeki İbn Mesud rivâyetinin sıhhat bakımından delil olarak kullanılamayacağını ifade etmektedir.⁴⁴⁵

d- Farklı rivâyetler arasındaki nesh ilişkisini dikkate almaktadır:⁴⁴⁶

Yukarıda 7. meselede zikredildiği üzere rivâyetler arasındaki nesh ilişkisi, Tahâvî'nin tercihini değiştirecek ölçüde önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁴⁷ Tahâvî 16. meselede de görüşlerini tercih ettiği Tarafeyn'in, aleyhteki rivâyetlerin mensûh olduğuna hükmettiklerini ifade etmektedir.⁴⁴⁸

e- Tercih ettiği görüşü nazar⁴⁴⁹ yönünden de delillendirmektedir:

Tahâvî, hemen her meselede konuyu rivâyetler açısından değerlendirdikten sonra nazar yönünden de incelemekte ve delillendirmektedir. Meseleyi nazarî bakımdan açıklayan Tahâvî, çoğu zaman birbirine muhalif görüşlerin ittifak ettikleri hükümlerden veya fıkıhta tespit edilmiş olan bazı kâidelerden hareketle, ihtilaf edilen hususlarla benzerlikler kurarak ve farklılıklara işaret ederek hükme varmaktadır. Nitekim yukarıda 7. meselede bu husus görülmektedir. Tahâvî 11. meseleyi de nazarî yönden şu şekilde izah etmekte ve delillendirmektedir:

“Yaş hurmanın yaş hurma karşılığı eşit miktarda satımının caiz olduğu konusunda Hanefî imâmları arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Kuru hurmanın da kuru hurma karşılığı eşit miktarda satımı böyledir. Ancak kuru hurmanın bir kısmında diğerinde olmayan bir nemlilik olabilir ve tüm hurmalarda -bekletildiği zaman- farklı miktarlarda noksanlaşma görülebilir.⁴⁵⁰ Bu konuda Hanefî imâmları hurmanın

⁴⁴⁵ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 124. İbâre şu şekildedir: وليست هذه الطرق طرقا تقوم بها الحجة عند من يقبل خبر. Başka bir misâl için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, I, 355.

⁴⁴⁶ Nitekim Tahâvî bunu eserin mukaddimesinde de ifade etmektedir. Bkz. Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, I, 7. Aynî Tahâvî'nin nâsih-mensûh rivâyetler konusunda otorite kabul edildiğini ifade etmektedir. Bkz. Kevserî, *el-Hâvî*, s. 12.

⁴⁴⁷ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 399-400. Başka bir misâl için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, III, 283-284.

⁴⁴⁸ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 281.

⁴⁴⁹ Bkz. Tez Metni, 439. dipnot.

⁴⁵⁰ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, trc. M. Beşir Eryarsoy (*Hadislerle İslâm Fıkıhı*), V, 544.

kuruyacağı zamana bakıp da (noksanlaşacağı durumu dikkate alarak) akdi iptal etmemişler, akit ânındaki duruma bakarak cevaz vermişlerdir. Bu ihtilaflı meselede de nazarî yönden durum bu şekilde olmalıdır. Yani yaş ve kuru hurmanın akit ânındaki durumları dikkate alınmalı, bir süre sonra değişeceği veya azalacağı gibi hususlar dikkate alınmamalıdır. Dolayısıyla bu konuda nazar, Ebû Hanife'nin 'yaş hurmanın kuru hurma karşılığı peşin ve eşit miktarda satımında bir beis olmadığı' görüşünü desteklemektedir ki biz de bunu tercih etmekteyiz.”⁴⁵¹

IV. TAHÂVÎ'NİN TERCİHLERİNİN CESSÂS TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (v. 370/981) Ebu'l-Hasan el-Kerhî'nin (v. 340/952) önde gelen talebelerindendir. Hocasının vefatından sonra Bağdat'ta onun yerine ders vermiş, zamanın önde gelen Hanefî âlimlerinden kabul edilmiştir. Eserleri arasında *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve bu kitaba mukaddime olarak yazdığı, Hanefî mezhebinin günümüze ulaşan en eski usûl-i fıkıh kitaplarından kabul edilen *Usûlü'l-fikh (el-Fusûl fi'l-usûl)* önem arz etmektedir.⁴⁵²

Cessâs, Tahâvî'nin *İhtilâfu'l-fukahâ* isimli eserini ihtisâr etmiştir. Tahâvî'nin eserleriyle ilgili bir diğer önemli çalışması da *Muhtasaru't-Tahâvî* üzerine yazdığı şerhidir.⁴⁵³ *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli bu kitap, Hanefî mezhebinin ilk önemli şerhlerinden kabul edilmektedir.⁴⁵⁴

Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'sinin mukaddimesinde şunları zikretmektedir:

“Bu kitap Hanefî fıkıhındaki ihtilaflı meseleleri ve daha pek çok fer'î meseleyi ihtivâ etmektedir. Bu fer'î meseleleri okuyan, manalarını ve illetlerini, asılları üzerine

⁴⁵¹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 265. Bir başka misâl için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, I, 358.

⁴⁵² Mevlüt Güngör, “Cessâs”, *DİA*, VII, 427; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 44-45.

⁴⁵³ Mevlüt Güngör, “Cessâs”, *DİA*, VII, 427. Sâid Bekdâş, Cessâs'a *Ta'lik alâ şürûti't-Tahâvî* ve *Şerhu âsâri't-Tahâvî* isimli iki eser daha nispet edildiğini nakletmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 119.

⁴⁵⁴ Bu konuda Havva Yazıcı Altuntaş, Marmara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Mehmet Erkal'ın danışmanlığında “İlk Dönem Hanefî Şerh Geleneği, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* Örneği” isimli bir doktora çalışmasına devam etmektedir. Bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php> (Son erişim tarihi: 09.03.2014)

nasıl binâ edildiklerini anlayıp idrak eden kimseye, faydası pek çok olan kıyâs ve ictihâd yollarını anlamanın kapıları açılır ve Şeybânî'nin kitaplarındaki meseleleri anlaması kolaylaşır. Nitekim ben, bu kitap usûl ve fûrûyu câmi olsun, böylece faydası daha kapsamlı ve daha fazla olsun gayesiyle ancak kendisinden fer'î meselelerin dallanıp budaklandığı meseleleri, istinbât metodlarını açıklayarak benzer meselelerle birlikte zikrettim. İfadelerimin özet olmakla birlikte veciz olmasına da dikkat ettim. Yüce Allah'tan yardım ve tevîk niyâz ederim. O kavîdir, muîndir.”⁴⁵⁵

A. Cessâs'ın Tahâvî'nin Tercihlerini Değerlendirmesi

Muhtasaru't-Tahâvî'nin en önemli özelliklerinden biri -bu çalışmada sıkça değinildiği üzere- Tahâvî'nin Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflı meselelerde yapmış olduğu tercihleridir. Cessâs ise bu eseri şerh ederken, metin kısmında Tahâvî'nin açıkça belirttiği tercih ifadelerini⁴⁵⁶ ve bütün Hanefî imâmlarına muhâlefet ederek belirttiği kendi görüşlerini⁴⁵⁷ zikretmemiş ve şerhte de bu konuya hiç değinmemiştir. Bu durumla alakalı zikredilebilecek muhtemel sebep Sâid Bekdâş'ın da ifade ettiği üzere Cessâs'ın, bu tercihlerin Tahâvî'ye has olduğuna (onu bağladığına), mezhepte müftâ bih ve mûtemed görüşler olmadığına işâret etmesi olabilir.⁴⁵⁸ Nitekim bu durumun yani Cessâs'ın Tahâvî'nin tercihlerini dikkate almamasının, *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin diğer muhtasarlara nazaran daha az kullanılmasında ve pek yaygınlaşmamasında etkisinin bulunduğu söylenebilir. Bu hususun *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin farklı nüshaları bulunmasından kaynaklanmış olması ihtimali de düşünülebilir. Yani Cessâs'ın elindeki nüshada bu ifadelerin bulunmaması da mümkündür. Nitekim Efğânî'nin ifade ettiği üzere Feyziyye nüshasında az bir yer hariç Tahâvî'nin tercih ifadeleri yer almamaktadır.⁴⁵⁹ Ancak bu ilkin nazaran zayıf bir ihtimaldir. Cessâs'ın sadece وبه نأخذ

⁴⁵⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, 195-196.

⁴⁵⁶ Krş. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 15-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, 199; Tahâvî, *a.g.e.*, s. 23- Cessâs, *a.g.e.*, I, 501; Tahâvî, *a.g.e.*, s. 75-Cessâs, *a.g.e.*, III, 13.

⁴⁵⁷ Krş. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 62-Cessâs, *a.g.e.*, II, 514; Tahâvî, *a.g.e.*, s. 91- Cessâs, *a.g.e.*, III, 145; Tahâvî, *a.g.e.*, s. 441-Cessâs, *a.g.e.*, VIII, 560.

⁴⁵⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 148.

⁴⁵⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 10. Şu husus da burada zikredilebilir: 23. meselede Cessâs, Tahâvî'nin Ebû Yûsuf'a nispet ettiği kavlin onun ilk görüşü olduğunu, nitekim Ebû Yûsuf'un daha sonra Ebû Hanife'nin kavline rücû ettiğini belirtmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 110.

gibi tercih ifadelerini değil, aynı zamanda Tahâvî'nin “أما أنا فارى” gibi ifadelerle zikrettiği şahsî görüşlerini de nakletmemesi birinci ihtimali kuvvetlendiren önemli bir husustur.⁴⁶⁰

B. *Muhtasaru't-Tahâvî* İle Cessâs'ın Şerhindeki Metin Kısımının Mukâyesesi

Yukarıda zikredilen 27 ihtilaflı meselede Cessâs'ın şerhindeki metin kısmı ile *Muhtasaru't-Tahâvî* arasında yapılan mukayese neticesinde genel olarak aynı anlamı ifade eden birbirine yakın lafızların kullanıldığı, bazı yerlerde Cessâs'ın eserindeki metin kısmının daha özet olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Cessâs'ın meseleyi kendi ifadeleriyle nakletmiş olması muhtemeldir.

İlk mesele *Muhtasaru't-Tahâvî*'de şu şekilde zikredilmektedir:⁴⁶¹

قال أبو جعفر: قال أبو حنيفة: لا طهارة إلا بالماء أو بالصعيد في غير الأمصار و في غير القرى إذا عدم الماء أو نبذ التمر خاصة دون ما سواه من الأنثذة في غير الأمصار و في غير القرى. ووافق على ذلك كله أبو يوسف إلا في نبذ التمر فإنه قال لا يتوضأ به كما لا يتوضأ بما سواه من الأنثذة. قال أبو جعفر: وبه نأخذ. ووافقهما محمد بن الحسن في ذلك كله إلا في نبذ التمر فإنه (قال) يتوضأ به ثم يتيمم.

Cessâs'ın şerhindeki metin kısmında ise aynı mesele şu şekilde ifade edilmektedir:⁴⁶²

قال أبو جعفر: قال أبو حنيفة رحمه الله: لا طهارة للصحيح إلا بالماء أو بالصعيد في غير الأمصار و غير القرى إذا عدم الماء ويجوز عند أبي حنيفة الوضوء بنبذ التمر خاصة دون ما سواه من الأنثذة في غير الأمصار و في غير القرى عند عدم الماء و قال أبو يوسف: لا يتوضأ به وقال محمد يتوضأ به ثم يتيمم.

Görüldüğü üzere Sâhibeyn'in görüşleri özet bir şekilde sunulmaktadır.⁴⁶³

Halbuki Tahâvî *Muhtasar*'ında zaten Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe'nin kavline rücû ettiğini ifade etmektedir. Bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 84 Muhakkik konuyla alakalı “Cessâs'ın elindeki nüshada bu ibâre sâkıt olmuş olabilir” değerlendirmesini yapmaktadır.

⁴⁶⁰ Bkz. Tez Metni, 457. dipnot.

⁴⁶¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 15.

⁴⁶² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, 197-199.

Cessâs 19. ve 20. meseleleri zikrederken, metin kısmında “ilâ âhirihi” deyip şerh kısmında Hanefî imâmlarının görüşlerini gayet veciz bir şekilde kendi ifadeleriyle nakletmektedir.⁴⁶⁴ 19. ve 20. meselelerde olduğu gibi *Muhtasaru’-Tahâvî*’deki bazı kısımlar, Cessâs’ın eserinde metin kısmında değil şerh kısmında geçmektedir. Mesela 2. meselede *Muhtasaru’-t-Tahâvî*’de غير البالغ ifadesinden sonraki kısım Cessâs’ın şerhinde metin kısmında geçmezken, şerhte yaklaşık on sayfa sonra zikredilmektedir.⁴⁶⁵ Selem akdinde müslemun fihin teslim mekânı meselesinde (26. mesele) *Muhtasar*’daki kısım Cessâs’ın eserinde selem başlığının ilk kısımları işlenirken şerh kısmında zikredilmektedir.⁴⁶⁶

Bazı meselelerde *Muhtasaru’-t-Tahâvî*’de ve Cessâs’ın şerhinin metin kısmında Hanefî imâmlarına aynı görüşler nispet edilmekte, ancak imâmlardan nakledilen farklı rivayetler varsa şerhte bunlar da zikredilmektedir.⁴⁶⁷ Cessâs’ın şerhindeki metin kısmında *Muhtasaru’-t-Tahâvî*’de belirtilen tercih ifadelerini zikretmediği yukarıda ifade edilmişti.

C. Cessâs’ın Hanefî İmâmlarının İhtilaf Ettiği Meselelerdeki Tercihleri

Cessâs’ın Hanefî mezhebi içerisinde gerek usûl gerekse fûrû sahasında önemli bir yeri olduğu bilinmektedir.⁴⁶⁸ Cessâs’ın şerhinde, Tahâvî’nin tercih ifadelerini gerek metinde zikretmemesi gerekse şerhte bununla alakalı bir izahı bulunmaması konusu yukarıda muhtemel sebepleri zikredilmek suretiyle işlenmişti. Bu durumun yanı sıra Hanefî imâmları arasında ihtilafli olan meselelerde Cessâs’ın tercihlerinin ne olduğu konusu da önem arz etmektedir. Nitekim Cessâs’ın Tahâvî’nin tercihlerini dikkate almamasının bu meseleyle ilgisi olabilir. Bu başlık altında Cessâs’ın *Şerhu Muhtasari’-t-Tahâvî* isimli eserinde konuyla alakalı tespit edilen hususlar zikredilecektir.

⁴⁶³ Cessâs’ın şerhindeki metin kısmında *Muhtasaru’-t-Tahâvî*’den daha özet bir şekilde ifade edilen meselelerden bazıları için bkz. Tahâvî, *a.g.e.*, s. 76-77-Cessâs, *a.g.e.*, III, 34; Tahâvî, *a.g.e.*, s. 77-Cessâs, *a.g.e.*, III, 41.

⁴⁶⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’-t-Tahâvî*, III, 79.

⁴⁶⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’-t-Tahâvî*, I, 363, 374. Ayrıca bkz. Cessâs, *a.g.e.*, III, 93.

⁴⁶⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’-t-Tahâvî*, III, 122.

⁴⁶⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’-t-Tahâvî*, III, 41. Benzer bir misal için bkz. Cessâs, *a.g.e.*, III, 112.

⁴⁶⁸ Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari’-t-Tahâvî*, neşreden giriş, I, 92-98, 153; Mevlüt Güngör, “Cessâs”, *DİA*, VII, 427.

“Kuvvetli bir muhâkemeye ve ikna kabiliyetine sahip” olarak nitelendirilen Cessâs’ın Hanefî mezhebinin görüşlerini savunurken taassuba kaçtığıнын söylenebileceği ifade edilmiştir.⁴⁶⁹ Aynı şekilde mezhebin görüşlerini naklî ve aklî delillerle savunan Cessâs’ın “Hanefî mezhebinin koyu bir müntesibi olarak dikkat çektiği” belirtilmiştir.⁴⁷⁰

Sâid Bekdâş Cessâs’ın yaptığı en mühim işin, mezhep imâmlarının görüşlerini delillendirme, gerekçelerini belirtme ve izah etme olduğunu, Cessâs’ın mezhebi pek çok açık delille savunması dolayısıyla Hanefî mezhebi tarihinde büyük bir kıymeti hâiz olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*’sinde de belirtilen hükmün Kitap’tan, Sünnet’ten, icmâdan, sahâbe kavillerinden, kıyâstan delillerini zikretmektedir. Aynı zamanda bu hükümleri nazar itibariyle de istidlâl etmektedir. Ayrıca Hanefî mezhebine muhâlif görüşleri de çoğu zaman isim vermeksizin “fe in kîle” diyerek zikredip ardından “kîle lehû” diyerek cevaplandırmaktadır.⁴⁷²

Cessâs’ın tahâret ve büyü‘ kitaplarındaki ihtilaflı meselelerdeki izahları incelendiğinde, Ebû Hanife’nin görüşlerini tercih ettiği bâriz bir şekilde anlaşılmaktadır.⁴⁷³ Buradaki meselelerin hemen hemen hepsine “li-Ebî Hanîfe”⁴⁷⁴, “vechû kavli Ebî Hanife”⁴⁷⁵ gibi ifadelerle başlayarak Ebû Hanife’nin kavlini izah eden ve delillerini sıralayan ayrıca muhtemel itirazları cevaplandıran Cessâs, Ebû Hanife’nin, Ebû Yûsuf’la veya Şeybânî ile aynı görüşte olduğu meselelerde dahi -bir mesele hariç-⁴⁷⁶ konuyu sadece Ebû Hanife’nin görüşünü izah eder şekilde (sadece onun ismini zikrederek) ifade etmektedir.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ Mevlüt Güngör, “Cessâs”, *DİA*, VII, 427. Burada Hanefî mezhebinin görüşlerinden maksadın büyük bir oranda Ebû Hanife’nin görüşleri olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁷⁰ Yunus Vehbi Yavuz, “Ahkâmü’l-Kur’ân”, *DİA*, I, 553.

⁴⁷¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 152-153.

⁴⁷² Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 149.

⁴⁷³ Cessâs’ın Ebû Hanife’yi değil ama zaman zaman Sâhibeyn, Züfer ve diğer mezhep imâmlarını tenkit ettiği ifade edilmektedir. Bkz. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 44.

⁴⁷⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, I, 373, 456; III, 34, 38, 110,

⁴⁷⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, I, 420, 460, 485; III, 13, 57, 79, 112, 116.

⁴⁷⁶ Burada “وجه قولهما” diyerek Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf’un ortak olan görüşlerini izah ettiğini belirtmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, III, 82.

⁴⁷⁷ Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, I, 373, 420, 460; III, 110.

Cessâs 1. meselede şerhe “القياس يمنع عند أبي حنيفة جواز الوضوء بالنبيذ” ifadesiyle başlayıp matbû metinde yaklaşık yirmi altı sayfa Ebû Hanife’nin kavlini izah edip savunmakta ve itirazlara cevaplar vermektedir. Cessâs bu uzun tedlîl ve ta’lîlden sonra Ebû Yusuf ve Şeybânî’nin görüşlerini ise sadece birer cümleyle ifade etmektedir.⁴⁷⁸ Cessâs, Ebû Yûsuf’un ve Şeybânî’nin görüşlerini genelde 1. meselede olduğu gibi kısa bir şekilde izah etmektedir. Mesela 4. meselede Ebû Hanife ve Şeybânî’nin müttetik oldukları görüşü “Vechü kavli Ebî Hanife” diyerek iki sayfa izah etmekte, daha sonra ise bir cümleyle Ebû Yûsuf’un görüşünün iki delilini nakletmektedir.⁴⁷⁹

Cessâs, bazı meselelerde sadece Ebû Hanife’nin kavlini açıklayıp diğer Hanefî imâmıların görüşüne ise hiç temas etmemektedir. Mesela 5. meselede, Ebû Hanife’nin bir asla dayandığını, bu meseleye benzer bazı meselelerde de bu asla göre hüküm verdiğini belirtmesinin ardından şu ifadeleri kullanmaktadır: “Hocalarımız bu meselelerde hep Ebû Hanife’nin görüşünü destekleyen deliller getirirlerdi. Nitekim kişinin kendi irâdi fiiliyle namazdan çıkması Ebû Hanife’ye göre farzdır.”⁴⁸⁰ Cessâs daha sonra Ebû Hanife’nin görüşünü nazarî yönden ve diğer (benzer) fikhî hükümlerle de delillendirmektedir. Muhtemel bazı itirazlara da cevap veren Cessâs’ın bu meselenin şerhinde Ebû Yûsuf veya Şeybânî ile ilgili herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır.⁴⁸¹

Tüm bu zikredilen hususlar Cessâs’ın -Tahâvî’nin aksine- meselelerin hemen hemen tamamında Ebû Hanife’ye tâbi olduğunu göstermektedir. Yukarıda da zikredildiği üzere her ne kadar Cessâs bu durumu açıkça ifade etmese de Ebû Hanife’nin görüşünü uzun uzun izah etmesinden ve delillendirmesinden ayrıca muhtemel itirazları cevaplandırmasından, onun kavline meylettiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki önceki bölümlerde işlendiği üzere Tahâvî, Ebû Hanife’ye nazaran daha çok Sâhibeyn’in görüşlerini tercih etmiştir. Cessâs’ın Tahâvî’nin tercih ifadelerini dikkate almaması ve dolayısıyla bu tercihlerin Tahâvî’ye has olduğuna, mezhepte müftâ bih ve

⁴⁷⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, I, 199-226.

⁴⁷⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, I, 420-422. Ayrıca bkz. Cessâs, *a.g.e.*, III, 13-14, 34-35, 82-83, 116.

⁴⁸⁰ İbâre şu şekildedir: “وكان شيوخنا يحتجون في جميع المسائل لمذهب أبي حنيفة لأن الخروج من الصلاة عنده بفعله فرض” Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, I, 438.

⁴⁸¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, I, 437-441. Ayrıca bkz. Cessâs, *a.g.e.*, I, 373-374, 456-457, 460-466, 485-486; III, 38-40, 41-43, 110-111, 112-113, 122-124.

mûtemed görüşler olmadığına işaret etmesinin bu hususla alakalı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸²

V. HANEFÎ MUHTASAR GELENEĞİNDE İHTİLAFLI MESELELERİN NAKLEDİLİŞİ ve YAPILAN TERCİHLER

Bu başlık altında Tahâvî'nin tahâret ve büyü bölümlerinde tercihte bulunduğu 27 ihtilaflı meselenin⁴⁸³ Tahâvî'den sonra telif edilen ve Hanefî mezhebi içerisinde mûtemed kabul edilip yaygın olarak kullanılan muhtasarlardaki işlenişini incelenecektir.⁴⁸⁴ Bu muhtasarlarda; ihtilafın zikredilip zikredilmediği, zikredilen ihtilaflarda tercihte bulunulup bulunulmadığı, yapılmış olan tercihlerin nasıl ifade edildiği ayrıca mezhep içerisinde nakledilen farklı rivâyetler ve muhtasarlarda bunların ifade ediliş şekli, nakledilen farklı rivâyetler arasından tercih yapıyorsa bunun nasıl ifade edildiği vb. bir takım yönlerden tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır. Daha sonra başta bu 27 mesele olmak üzere tahâret ve büyü bölümlerinde dikkat çeken hususlar “genel değerlendirmeler” başlığı altında maddeler hâlinde zikredilecektir.⁴⁸⁵

A. İhtilaflı Meselelerin Hanefî Fıkıh Muhtasarlarda İşleniş

1. *Muhtasaru'l-Kudûrî*

Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin⁴⁸⁶ (428/1037) eseri olan *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de incelenen meselelerin çoğunda Hanefî imâmlarının farklı görüşleri zikredilmektedir.⁴⁸⁷ Ancak Tahâvî'nin ihtilaf zikredip tercihte

⁴⁸² Bu konuda son olarak şu husus da ifade edilebilir: Burada incelenen 27 meselede, Sâid Bekdâş'ın “Cessâs, sanki bazen de Ebû Hanife'nin kavlinden başka bir görüşe meyletmektedir.” (Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, 149) tespitini -Cessâs'ın Sâhibeyn'in delillerini zikrettiği meseleler de dâhil-teyid edecek ifadeler görülememiştir. Sadece birkaç meselede Cessâs'ın imâmların görüşlerinin delillerini, herhangi bir görüşü çok açık bir şekilde savunmaksızın zikrettiği söylenebilir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 56-58, 60-61, 72, 79-80.

⁴⁸³ Ayrıca “tahâret ve büyü bölümlerinde birazdan işaret edilecek olan hususların”

⁴⁸⁴ Bu muhtasarlara toplu hâlde görmek için bkz. Tez Metni, s. 5.

⁴⁸⁵ 27 ihtilaflı meselenin tamamı tüm muhtasarlarda yer almamaktadır. Değerlendirmeler muhtasarlarda mevcut olan meseleler üzerinden yapılmaktadır.

⁴⁸⁶ Bkz. Cengiz Kallek, “Kudûrî”, *DİA*, XXVI, 321-322.

⁴⁸⁷ Kudûrî, *el-Muhtasar* (şerhi *el-Lübâb* ile birlikte), I, 53, 59, 95-96, 153, 202-203, 209-210, 219, 220, 223, 226, III, 135-136.

bulunduğu meselelerin bir kısmında *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de sadece Ebû Hanife'nin görüşleri yer almaktadır. Bunlar içerisinde kimi meselelerde sadece görüş Ebû Hanife'ye izafe edilmek sûretiyle Sâhibeyn'in ihtilafı olduğuna işaret edilmekte⁴⁸⁸, kimi meselelerde ise Ebû Hanife'nin yalnız kaldığı veya Ebû Yûsuf ve Şeybânî'den biri ile ortak olup diğer imâmın ihtilaf ettiği görüşleri metinde mezhebin hükmü olarak nakledilmekte, muhâlif olan imâmın ismi ve görüşü ise zikredilmemektedir.⁴⁸⁹ İncelenen bu meseleler arasında bunun aksi bir durum yani Ebû Yûsuf veya Şeybânî'nin gerek yalnız gerekse ortak olarak Ebû Hanife'den farklı olan görüşlerinden herhangi birinin imâmların ismi zikredilmeksizin, mezhep hükmü olarak nakledildiği görülmemektedir.⁴⁹⁰

Kudûrî'nin sadece Ebû Hanife'nin görüşünü gerek ismine vurgu yaparak gerekse ismini zikretmeksizin naklettiği yerlerde, onun kavlini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ancak diğer pek çok meselede Hanefî imâmlarının ihtilafını zikredip bunlar arasında açıkça herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. İmâmların görüşlerini zikrederken Ebû Hanife-Ebû Yûsuf-Şeybânî sıralamasını gözetmesi bir tercih olarak değerlendirilebileceği gibi⁴⁹¹ “mezhep imâmları arasındaki hiyerarşi”nin dikkate alınması şeklinde de düşünülebilir.⁴⁹² Ancak Kudûrî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* isimli eserinin başında ilke olarak Ebû Hanife'nin görüşlerini tercih ettiğini açıkça belirttiği nakledilmektedir.⁴⁹³

Muhtasaru'l-Kudûrî'nin tahâret ve büyû kitaplarında, burada incelenen 27 mesele hâricinde 6 ihtilafı mesele daha zikredilmektedir. Bu meselelerde de Hanefî imâmlarının

⁴⁸⁸ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 199, 218. (في قول أبي حنيفة؛ عند أبي حنيفة)

⁴⁸⁹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 201, 216-217, 223.

⁴⁹⁰ Konuyla ilgili, nadiren de olsa Kudûrî'nin Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşünü esas alıp Ebû Hanife'nin görüşüne temas etmediğini görmek mümkün olduğu ifade edilmekte, “devlet başkanı haricinde söylediğini yapmaya gücü yetecek bir kimsenin tehdidinin ikrah sayılacağı” hükmü misal olarak verilmektedir. Bkz. Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Gelenegine Etkisi*, 12.

⁴⁹¹ Bkz. Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Gelenegine Etkisi*, 6.

⁴⁹² Ferhat Koca “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, s. 65. *Muhtasaru't-Tahâvî*'de ve daha sonraki eserlerde de görüşler zikredilirken Ebû Hanife-Ebû Yûsuf-Şeybânî sıralamasının gözetildiği görülmektedir.

⁴⁹³ Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Gelenegine Etkisi*, 6. Ayrıca Kudûrî'nin İmâm Şâfiî ile Ebû Hanife ve talebeleri arasındaki ihtilafı meseleleri incelediği *et-Tecrîd* isimli eserinde Ebû Hanife'nin görüşlerini savunduğu ifade edilmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, “Kudûrî”, *DİA*, XXVI, 322.

farklı olan görüşlerinin, görüş sahibi imâm zikredilmek suretiyle nakledildiği görülmekte⁴⁹⁴ ancak bir meselede sadece Ebû Hanife'nin ismi zikredilerek, görüşü nakledilmekle yetinilmektedir.⁴⁹⁵

Ayrıca *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin tahâret bölümünde bir meselede وقد روي عن محمد ifadesiyle mezhep içerisinde rivâyet farklılığı bulunduğu işaret edilmektedir.⁴⁹⁶ Bunun haricinde tahâret ve büyü bölümlerinde farklı bir rivâyet bulunduğu işaret eden herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır.

2. *Bidâyetü'l-mübtedî*

Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr Mergînânî'nin⁴⁹⁷ (593/1197) eseri olan *Bidâyetü'l-mübtedî*'de genelde Hanefî imâmlarının farklı görüşleri zikredilmektedir.⁴⁹⁸ Ancak bu eserde sadece Ebû Hanife'nin görüşlerine, gerek Ebû Hanife'nin ismi zikredilerek gerekse ismi zikredilmeksizin *Muhtasaru'l-Kudûrî*'ye nispetle daha çok yer verilmektedir.⁴⁹⁹ Yukarıda *Muhtasaru'l-Kudûrî* için zikredilenler büyük ölçüde *Bidâyetü'l-mübtedî* ile de örtüşmektedir. Nitekim *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Bidâyetü'l-mübtedî*'nin iki esas kaynağından biridir.⁵⁰⁰

Sadece Ebû Hanife'nin görüşlerinin zikredildiği meselelerde, müellifin onun görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır. Mergînânî'nin *Bidâyetü'l-mübtedî*'nin şerhi olan *Hidâye*'de zikrettiği görüşlerin delillerini verirken tercih ettiği görüşün delilini diğerlerine cevap olması için en sona bıraktığı, genellikle Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tercih etmekle birlikte Sâhibeyn'in görüşüne meylettiği meselelerin de bulunduğu belirtilmektedir.⁵⁰¹ *Bidâyetü'l-mübtedî*'deki 27 mesele içerisinde Ebû Hanife ile birlikte diğer Hanefî imâmlarının da görüşlerinin nakledildiği meseleler eserin şerhi olan *Hidâye*'de incelendiğinde Mergînânî'nin bu meselelerin büyük bir kısmında Ebû Hanife'nin yalnız

⁴⁹⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 50, 55, 65-66, 203, 231, 232.

⁴⁹⁵ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 231.

⁴⁹⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 49.

⁴⁹⁷ Ferhat Koca, "Mergînânî, Bürhâneddin", *DİA*, XXIX, 182-183.

⁴⁹⁸ Mergînânî, *Bidâyetü'l-mübtedî* (şerhi *Hidâye* ile birlikte), I, 25, 30, 60, 117; III, 22, 27, 56, 59.

⁴⁹⁹ Mergînânî, *Bidâyetü'l-mübtedî*, I, 14, 24; III, 25, 37-38, 54, 64, 73.

⁵⁰⁰ Ferhat Koca, "Mergînânî, Bürhâneddin", *DİA*, XXIX, 182.

⁵⁰¹ Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII, 471. Ayrıca aynı yerde müellifin tercih ettiği görüşleri bazen "sahih" veya "esah" terimleriyle birbirinden ayırdığı da nakledilmektedir.

kaldığı veya Ebû Yûsuf ve Şeybânî'den biriyle müttelik oldukları görüşün delilini sona bıraktığı dolayısıyla Ebû Hanife'nin görüşlerini tercih ettiği görülmektedir.⁵⁰² Ancak 15. meselede Sâhibeyn'in delilini sonra zikretmesi, bu meselede Ebû Hanife'nin değil, Sâhibeyn'in görüşünü tercih ettiği anlamına gelebilir.⁵⁰³

Bidâyetü'l-mübtedî'de mezkûr 27 mesele haricinde tahâret bölümünde 10 civarında, büyü kitabında da 20'ye yakın yani toplamda 30 kadar meselede Hanefî imâmlarının isimleri ve görüşleri zikredilmek suretiyle ihtilaf olduğu belirtilmektedir. Bunlar içerisinde birkaç meselede sadece Ebû Hanife'nin ismi belirtilerek Sâhibeyn'in ihtilafı olduğuna işaret edilmekle birlikte⁵⁰⁴ pek çoğunda üç imâmın da görüşü zikredilmektedir.⁵⁰⁵ Rivâyetin değerini ifade eden sadece bir meseleye rastlanmaktadır ki bu meselede Merğînânî'nin “fi's-sahih” ifadesinden Ebû Hanife'den nakledilen rivâyetler arasında bir tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁶

3. *Vikâyetü'r-rivaye fî mesâili'l-Hidâye*

Bürhânüşşerîa Mahmud b. Ahmed b. Ubeydullah'ın eseri olan *Vikâye*'de⁵⁰⁷ (673/1274) incelenen 27 mesele içerisinde Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin her birisinin görüşlerinin açıkça zikredildiği tek mesele hurma nebizi ile abdest alınması meselesidir (1. mesele).⁵⁰⁸ Bu eserde Ebû Hanife'nin görüşlerinin kendi ismi belirtilmeyecek kadar metne hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Hanife'nin

⁵⁰² Merğînânî, *el-Hidaye*, I, 25, 30, 60, 117; III, 27, 56, 59.

⁵⁰³ Merğînânî, *el-Hidaye*, III, 22-23. 6. meselenin şerhinde Merğînânî, Ebû Hanife'nin Sâhibeyn'in görüşüne rücû ettiğini ve fetvanın da bu görüşe göre olduğunu belirtmektedir. Burada Sâhibeyn'in görüşünü tercih ettiği değil, Ebû Hanife'den nakledilen rivâyetler arasında bir tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Merğînânî, *el-Hidaye*, I, 30.

⁵⁰⁴ Merğînânî, *Bidâyetü'l-mübtedi*, I, 27-28; III, 73. Aynı şekilde bir meselede sadece Şeybânî'nin kavli zikredilmektedir ki şerhte Şeybânî'nin Şeyhayn'dan farklı görüşte olduğu belirtilmektedir. Bkz. I, 34-35.

⁵⁰⁵ Merğînânî, *Bidâyetü'l-mübtedi*, I, 21, 22, 26, 27, 34, 36; III, 23, 24, 28, 29, 34, 41, 43, 45, 47, 57, 72, 81.

⁵⁰⁶ Merğînânî, *Bidâyetü'l-mübtedi*, I, 23. İbare şu şekildedir: وسور الفرس طاهر عندهما وكذا عنده في الصحيح Ayrıca bir meselede mezhebin hükmünde rivâyet farklılıklarını belirtmek üzere *el-Câmiu's-sağîr*'e atıf yapılmakta ve şerhte bunun “azhar” olduğu belirtilmektedir. Bkz. Merğînânî, *a.g.e.*, I, 22. *el-Câmiu's-sağîr*'e yapılan bir başka atıf için bkz. III, 39.

⁵⁰⁷ Murteza Bedir, “Vikâyetü'r-rivâye”, *DİA*, XXXIII, 106-108.

⁵⁰⁸ Bürhânüşşerîa, *Vikâyetü'r-rivâye* (Şerhu'l-Vikâye ile birlikte), I/2, 55.

görüşü tüm meselelerde zikredilmesine rağmen 1. mesele haricinde isminin belirtilmesine ihtiyaç duyulmamaktadır.⁵⁰⁹

Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşleri, isimleri belirtilerek sadece birkaç meselede zikredilmektedir.⁵¹⁰ Pek çok meselede Ebû Hanife'nin kavli zikredilmekte, bunların bir kısmı yalnız kaldığı görüşler olmakla birlikte⁵¹¹ bir kısmı da Ebû Hanife'nin Ebû Yûsuf veya Şeybânî'den biri ile müttelik olduğu görüşleridir.⁵¹²

Vikâye'nin tahâret ve büyü bölümlerinde bu 27 mesele haricinde bazı meselelerde de gerek isimlerine nispet edilerek gerekse *عندهما*, *خلافا لهما* gibi ifadelerle işaret edilmek suretiyle Sâhibeyn'in görüşleri nakledilmektedir.⁵¹³

Ebu Hanife'nin görüşlerinin metne bu kadar hâkim olmasının yanı sıra tahâret ve büyü kitaplarındaki diğer ihtilâflı meseleler incelendiğinde müellifin bazı meselelerde tercihte bulunduğu ve bunu “bihî yüftâ” gibi ifadelerle belirttiği görülmektedir. Tercihte bulunulan üç meselede de müftâ bih olan görüşün Ebû Yûsuf'un kavli olması dikkat çekmektedir.⁵¹⁴ Ayrıca *Vikâye*'de az da olsa mezhep içerisinde farklı rivâyetler bulunduğu işaret edilmekte⁵¹⁵, birkaç meselede de farklı rivâyetler arasında rivâyet tercihi yapılmaktadır ki bunlar “muhtâr, sahîh, esah” tabirleriyle ifade edilmektedir.⁵¹⁶

⁵⁰⁹ Bûrhânüşşerîa, *Vikâye*, I/2, 30, 59-60, 72, 228; II/4, 5, 8-9, 10, 23, 45, 46, 48, 50, 57, 69. Müellif metne tercihlerini (اختيارات) aldığını eserin mukaddimesinde bildirmektedir. Bkz. Bûrhânüşşerîa, *a.g.e.*, I/2, 4.

⁵¹⁰ Bûrhânüşşerîa, *Vikâye*, I/2, 30; II/4, 48.

⁵¹¹ Bûrhânüşşerîa, *Vikâye*, I/2, 72; II/4, 5, 10, 23, 45, 46, 57, 68-69.

⁵¹² Bûrhânüşşerîa, *Vikâye*, I/2, 59-60, 88, 83, 228; II/4, 8-9, 23, 50, 52, 57.

⁵¹³ Bûrhânüşşerîa, *Vikâye*, I/2, 30, 34, 53, 62, 68; II/4, 7-8, 27, 35, 72.

⁵¹⁴ Bunlar Ebû Yûsuf'un tahâret bölümünde “ayakkabıya (خف) bulaşan necasetin yaş olması durumunda iyice ovulması durumunda temizleneceği” ve büyü bölümünde “buğday ve ekmeğin vadeli mübâdelesinin câiz olduğu” ile “ekmeğin adedî olarak değil veznî olarak borç alınacağı” görüşüdür. Bkz. Bûrhânüşşerîa, *Vikâye*, I, 95-96; II, 58-59.

⁵¹⁵ Bûrhânüşşerîa, *Vikâye*, II/4, 27, 43.

⁵¹⁶ Bûrhânüşşerîa, *Vikâye*, I/2, 97; II/4, 3, 51. Nitekim müellif eserin mukaddimesinde rivâyetlerin en sahihlerini metne aldığını ifade etmektedir. Bkz. I/2, 4. İbâre şu şekildedir: *حاويا لما هو أصح الأقاويل*. Bir örnek olarak şu mesele verilebilir: Taşınmasında meşakkat olmayan bir şeyde yapılan selem akdinde, dilediği yerde mebiyi teslim edeceği “esah” tabiriyle belirtilmektedir. Şerhte bunun mukabili (yani tercih edilmeyen rivâyet) olan “selem akdinin yapıldığı mekânda teslim edilir” hükmünün *el-Câmiu's-*

4. *el-Muhtâr li'l-fetvâ*

Yukarıda ifade edildiği üzere Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîlî⁵¹⁷ (683/1284) bu muhtasarı Ebû Hanife'nin görüşlerini bir araya getirmek sûretiyle hazırlamış daha sonra gelen talepler üzerine diğer Hanefî imâmlarının görüşlerini rumuzlarla belirtmiştir.⁵¹⁸ Ebû Hanife'nin görüşlerini metne alan müellif eserine “Fetvâ için tercih edilen görüşler” anlamında *el-Muhtâr li'l-fetvâ* ismini vermiş, bunun sebebi olarak da fukahânın çoğunun bu görüşleri tercih ettiğini ifade etmiştir.⁵¹⁹

İncelenen meselelerin pek çoğunda metne daha sonradan ilave edilen rumuzlarla Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin ihtilaflarına işaret edilmiş, aynı müellifin şerhi olan *el-İhtiyâr* isimli eserde de farklı görüşler ile alakalı izahlar yapılmıştır.⁵²⁰ Mevsîlî'nin Ebû Hanife'nin görüşlerini tercih ettiği kitabın hazırlanış gayesinden de anlaşılmaktadır. Fakat yapılan çalışmalarda Mevsîlî'nin kitabın tamamında 15 kadar meselede Ebû Hanife'nin görüşünü tercih etmediği ifade edilmektedir.⁵²¹

Muhtâr'ın taharet ve büyü bölümlerinde burada incelenen 27 mesele haricinde 30'dan fazla ihtilafa rumuzlarla işaret edilmektedir. Bunların yarısı kadarı tahâret kitabında⁵²² diğer yarısı da büyü bölümünde yer almaktadır.⁵²³ Mezkûr bölümlerde müellifin mezhep içerisinde nakledilen rivayetler ile alakalı herhangi bir ifadesine rastlanmamaktadır.

5. *Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali İbnü's-Sââtî⁵²⁴ (694/1295), mezhep içerisindeki farklı görüşleri, her biri için “ayrı cümle yapısı ve fiil kipi” kullanarak nakletmekte, ayrıca sahih

sağır'de nakledildiği zikredilmektedir. Bkz. Bürhânüşşerîa, *Vikâye*, II/4, 69. Ayrıca bkz. Şeybânî, *el-Câmiu's-sağır*, s. 323.

⁵¹⁷ Davut Yaylalı, “Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud”, *DİA*, XXIX, 487-488.

⁵¹⁸ Mevsîlî, *el-Muhtâr* (şerhi *el-İhtiyâr* ile birlikte), I, 35-37.

⁵¹⁹ Mevsîlî, *el-Muhtâr*, I, 36.

⁵²⁰ Bazı misâller için bkz. Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, I, 82-83, 390; II, 10, 28-29, 68-69.

⁵²¹ Mevsîlî, *el-Muhtâr li'l-fetvâ*, thk. Sâid Bekdâş, Dârü's-Sirâc, Medine-i Münevvere 2012, s. 5, 40.

⁵²² Mevsîlî, *el-Muhtâr* (şerhi *el-İhtiyâr* ile birlikte), I, 40, 51, 52, 60, 70, 83, 87, 99, 104, 109, 113, 115, 116, 117, 118.

⁵²³ Mevsîlî, *el-Muhtâr*, II, 10, 17, 31, 32, 34, 52, 58, 59, 75, 76, 79, 83, 90, 94, 95, 98, 100.

⁵²⁴ Ahmet Özel, “İbnü's-Sââtî”, *DİA*, XXI, 190-192.

kabul edilen rivâyetlere ve fetvâ için tercih edilen görüşlere de işâret etmektedir.⁵²⁵ İncelenen 27 meselede, ayrıca tahâret ve büyü bölümlerinde zikredilen diğer ihtilaflı meselelerde de bu durum müşâhede edilmektedir.⁵²⁶ *Mecma‘u‘l-bahreyn*’de Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflara diğer muhtasarlara nazaran daha fazla yer verilmektedir. Bu ihtilaflara cümle yapısı ve fiil kalıplarıyla işâret edilmesi konusunda *el-Muhtâr*’a benzemekle birlikte, *Mecma*’ın ilk baştan bu usûlle hazırlanmış olması ayrıcalıklı yönünü teşkil eder. Bu eserde Ebû Yûsuf ve Şeybânî’nin farklı görüşlerine işâret edilmediği meseleler de yer almaktadır.⁵²⁷

Kitaptaki bazı meselelerde tercih edilen görüşler ve sahih görülen rivayetler ifade edilmektedir. 1. meselede müellif Ebû Yûsuf’un kavlinin “müftâ bih” olduğunu belirtmektedir.⁵²⁸ 6. meselede Ebû Hanife’den nakledilen farklı rivâyetlerden Sâhibeyn’in görüşüne rücû ettiğini ifade eden rivâyet için “esah” tabiri kullanılmaktadır.⁵²⁹ Buna benzer şekilde farklı rivâyetler arasında tercihte bulunulan meseleler bulunmaktadır.⁵³⁰ Bazen de tercihte bulunulmaksızın incelenen meselede sadece farklı rivâyetlerin olduğu ifade edilmektedir.⁵³¹

6. *Kenzü‘d-dekâik*

Ebu‘l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî’nin⁵³² (710/1310) *Kenzü‘d-dekâik* isimli eserinde 10 civarında mesele haricinde sadece Ebû Hanife’nin görüşlerine yer

⁵²⁵ Ahmet Özel, “İbnü’s-Sââti”, *DİA*, XXI, 191. Bu kalıplar için bkz. İbnü’s-Sââti, *Mecma‘u‘l-bahreyn ve mülteka‘n-neyyireyn*, s. 60-68.

⁵²⁶ Pek çok mesele içerisinden birkaçı için bkz. İbnü’s-Sââti, *Mecma‘u‘l-bahreyn*, s. 72, 78, 80, 102, 103.

⁵²⁷ İbnü’s-Sââti, *Mecma‘u‘l-bahreyn*, s. 95-96, 305.

⁵²⁸ İbnü’s-Sââti, *Mecma‘u‘l-bahreyn*, s. 87. İncelenen 27 mesele haricinde Şeybânî’nin görüşlerinin tercihi için bkz. İbnü’s-Sââti, *a.g.e.*, s. 77, 102, 262.

⁵²⁹ İbnü’s-Sââti, *Mecma‘u‘l-bahreyn*, s. 91-92.

⁵³⁰ İbnü’s-Sââti, *Mecma‘u‘l-bahreyn*, s. 84, 258, 272-273, 277-278, 292. “azhar” tabiri için bkz. İbnü’s-Sââti, *a.g.e.*, s. 291.

⁵³¹ İbnü’s-Sââti, *Mecma‘u‘l-bahreyn*, s. 286, 296-297. Başka misaller için bkz. İbnü’s-Sââti, *a.g.e.*, s. 87, 104, 264, 273, 278.

⁵³² Bkz. Murteza Bedir, “Nesefî, Ebü‘l-Berekât”, *DİA*, XXXII, 567-568.

verildiği ifade edilmektedir.⁵³³ Bu eserde “mezhepteki müteber ve tercih edilen görüşün seçilip meselelerin kısaca zikredildiği” belirtilmekte⁵³⁴, dolayısıyla müellifin Ebû Hanife’nin görüşlerini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

İncelenen 27 meselenin, herhangi bir imâm ismi belirtilmeden sadece Ebû Hanife’nin görüşleri zikredilmek suretiyle nakledildiği görülmektedir.⁵³⁵ 6. meselede “تخين” ifadesiyle Sâhibeyn’in görüşü nakledilmekte ancak diğer bazı Hanefî fıkıh kitaplarında olduğu gibi⁵³⁶ *Kenz*’in şerhi *Tebyînü’l-hakâyık*’ta da Ebû Hanife’nin Sâhibeyn’in (metinde zikredilen) görüşüne rücû ettiği ifade edilmektedir.⁵³⁷ Dolayısıyla Neseî’nin bu rivayeti dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

Tahâret bölümünde hiçbir imâm ismi zikredilmezken büyü bölümünde sadece bir meselede Hanefî imâmlarından Züfer’in görüşünün farklı olduğuna işaret edilmektedir.⁵³⁸ Tahâret ve büyü bölümlerinde herhangi bir meselede mezhep içerisinde nakledilen rivâyet farklılıkları ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

7. *Gurerü’l-ahkâm*

Molla Hüsrev lakabıyla meşhur olan Mehmed b. Ferâmurz b. Hoca Ali’nin⁵³⁹ (885/1480) *Gurerü’l-ahkâm* isimli eserinde, incelenen 27 mesele içerisinde sadece 2. meselede Ebû Yûsuf’un farklı olan görüşü zikredilmektedir.⁵⁴⁰ Bunun haricindeki

⁵³³ Neseî, *Kenzü’l-dekâik*, thk. Sâid Bekdâş, s. 6, 52. Bunlardan büyü bölümünde zikredilenleri şu meselelerdir: “ipek böceği ve kozasının satımı”, “ekmeğin adedî olarak değil veznî olarak borç verilmesi”. Bkz. Neseî, *Kenzü’l-dekâik* (şerhi *Tebyînü’l-hakâyık* ile birlikte), IV, 373, 471.

⁵³⁴ Ahmet Yaman, “*Kenzü’l-dekâik*”, *DİA*, XXV, 261.

⁵³⁵ Neseî, *Kenzü’l-dekâik*, I, 50-51, 113, 121, 159, 163; IV, 282, 295, 300- 301, 326, 345, 416, 435, 438, 460, 462, 511. Bunlar içerisinde -yukarıda diğer muhtasarlar için ifade edildiği üzere- Ebû Hanife’nin yalnız olduğu görüşleri yer aldığı gibi, Ebû Yûsuf veya Şeybânî’den biri ile müttelik oldukları meseleler de bulunmaktadır.

⁵³⁶ Mergînânî, *el-Hidaye*, I, 30; İbnü’s-Sâati, *Mecma’u’l-bahreyn*, s. 91-92.

⁵³⁷ Osman b. Ali ez-Zeyla’î (743/1343), *Tebyînü’l-hakâyık*, I, 151-152.

⁵³⁸ Neseî, *Kenzü’l-dekâik*, IV, 301.

⁵³⁹ Bkz. Ferhat Koca, “Molla Hüsrev”, *DİA*, XXX, 252-254.

⁵⁴⁰ Molla Hüsrev, *Gureru’l-ahkâm*, I, 14.

meselelerde Ebû Hanife'nin görüşleri nakledilmektedir.⁵⁴¹ Tahâret ve büyü bölümlerinde incelenen 27 mesele haricinde diğer Hanefî imâmlarının farklı görüşlerinin zikredildiği birkaç mesele bulunmakta⁵⁴², bazı meselelerde “müftâ bih” görüş ifade edilmektedir. Bunlardan birisi ipek böceği ve kozasının satımının caiz olmadığını belirten ifadenin ardından kullanılan Ebû Hanife'nin görüşünün tercih edildiğini belirten “bihî yüftâ” tabiridir.⁵⁴³ Bu hükmün ardından tercih ifadesinin kullanılmış olmasının bazı Hanefî fıkıh kitaplarında bu meselede Ebû Hanife'nin görüşünün tercih edilmemesiyle ilgisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴⁴ Tercihle bulunulan bir diğer mesele de “ekmeğin adedi değil veznî olarak borç verileceği” hükmüdür. Nitekim bu hükmün ardından “bihî yüftâ” ifadesi kullanılmaktadır ki burada Ebû Yûsuf'un görüşünün tercih edilmiş olduğu görülmektedir.⁵⁴⁵

Gurer'de bazı meseleler ile alakalı farklı rivâyetlerin bulunduğuna işaret eden ifadeler kullanılmakta⁵⁴⁶, bazen de tercih edilen rivâyet “esah, sahih, muhtâr” gibi ifadelerle belirtilmektedir.⁵⁴⁷

8. *Mülteka'l-ebhur*

İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin⁵⁴⁸ (956/1549) eseri olan *Mülteka'l-ebhur*'da⁵⁴⁹ incelenen 27 mesele içerisinde müellifin genelde farklı olan görüşlere işaret

⁵⁴¹ Molla Hüsrev, *Gureru'l-ahkâm*, I, 28, 31, 39-40, 42, 195; II, 147, 151, 152, 162, 178, 181, 183, 188, 195, 196. 6. meselede Molla Hüsrev, Ebû Hanife'nin rücû ettiği rivâyeti esas aldığını şerhte belirtmektedir. Bkz. I, 36.

⁵⁴² Molla Hüsrev, *Gureru'l-ahkâm*, I, 14, 24, 26, 31, 49; II, 165.

⁵⁴³ Molla Hüsrev, *Gureru'l-ahkâm*, II, 171.

⁵⁴⁴ Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, IV, 373. *Gurer*'den daha sonra telif edilen *Mülteka'l-ebhur*'da da bu meselede Şeybânî'nin görüşü tercih edilmektedir. Bkz. Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (şerhi *Mecma'u'l-enhur* ile birlikte), III, 84.

⁵⁴⁵ Şerhte müellif bu kavle göre fetvâ verileceğini ifade ettikten sonra kaynak olarak *Kenz*'in şârihi Zeyl'î'ye atıf yapmaktadır. Bkz. Molla Hüsrev, *Düreru'l-hukkâm*, II, 189.

⁵⁴⁶ Molla Hüsrev, *Gureru'l-ahkâm*, I, 15, 24, 26, 32, 43, 46; II, 165.

⁵⁴⁷ Molla Hüsrev, *Gureru'l-ahkâm*, I, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 37; II, 195, 207.

⁵⁴⁸ Bkz. Şükrü Selim Has, “Halebî, İbrahim b. Muhammed”, *DİA*, XV, 231-232.

⁵⁴⁹ Bu eserin “Osmanlı coğrafyasında kapsam ve muhteva bakımından uygulamaya esas kabul edilecek hükümlerin sınırlarının nihâî şekilde tespitine yönelik giderek artan ihtiyaç neticesinde kaleme alındığı” ve en önemli özelliğinin “Hanefî mezhep birikiminden gerek fikhî faaliyetlerin temelini teşkil edecek

ettiği görülmektedir.⁵⁵⁰ Metinde hükümler ve imâmların görüşleri nakledilirken Ebu Hanife'nin ismi her zaman belirtilmeye ihtiyaç duyulmamaktadır. Belirtildiği yerlerde Ebû Hanife'nin ismi yerine “imâm” tabiri kullanılmaktadır.⁵⁵¹ Muhâlif görüşün belirtilmediği birkaç mesele de bulunmaktadır. Bu meselelerde sadece Ebû Hanife'nin görüşleri nakledilmekle yetinilmektedir.⁵⁵²

Müellif 27 mesele içerisinde sadece 1. meselede sarahaten tercihte bulunmaktadır. Bu meselede Ebû Yûsuf'un kavli “müftâ bih” olarak ifade edilmiştir.⁵⁵³

27 mesele haricinde tahâret ve büyû kitaplarında ihtilafların belirtildiği meseleler diğer muhtasarlara nazaran daha fazladır.⁵⁵⁴ Ancak burada dikkat çeken husus meselelerin neredeyse tamamında Ebû Hanife'nin görüşünün ismi zikredilmeksizin metne alınıp Sâhibeyn'in ihtilaflarının belirtilmiş olmasıdır.⁵⁵⁵

meseleler gerekse bu meselelere dair ‘sahih, muhtâr, esah, müftâ bih, ma‘mûlün bih’ gibi kavramlarla yapılan tercihler hakkında VIII. (XIV.) asırdan itibaren azalsa da mevcudiyetini sürdüren bir dizi farklılığı ortadan kaldırması” olarak ifade edilmektedir. Bkz. Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-ebhur”, *DİA*, XXXI, 549. Ayrıca müellifin, esas aldığı altı eserde (bkz. Tez Metni, s. 48) bulunmayan bazı meselelere yer verdiği ve (bazen) bu eserlerdeki görüşlerden daha farklı tercihlerde bulunduğu belirtilmektedir. Misâl olarak da Halebî'nin Ebû Hanîfe'nin velisiz kızın nikâhlanması hakkındaki *Zâhirü'r-rivâye*'de nakledilen görüşü yerine Hasan b. Ziyâd'dan rivayet edilen *Nâdirü'r-rivâye* görüşünü müftâ bih olarak zikretmesi verilmektedir. Bkz. Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-ebhur”, *DİA*, XXXI, 550.

⁵⁵⁰ Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (şerhi *Mecma'u'l-enhur* ile birlikte), I, 32, 57, 58-59, 74, 79-80; III, 26-27, 34-35, 67-68, 101, 103-105, 108-109, 113, 123, 142-143.

⁵⁵¹ Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 57, 74, 173.

⁵⁵² Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 78; III, 113-115 (8. ve 24. meseleler).

⁵⁵³ Bkz. Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 57. Kitapta zikredilen ihtilaflı meselelerin az bir kısmında açıkça tercihte bulunulduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁵⁴ 60'a yakın ihtilaf zikredilmektedir.

⁵⁵⁵ Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 20, 32, 34, 38-39, 49, 50, 51, 52, 61, 63, 65, 66, 75, 82, 84, 93, 95, 96; III, 13, 15-17, 20, 21, 35-37, 37-39, 41, 42, 47-48, 55, 71, 74, 75, 78, 80, 84-86, 89, 91, 93, 94, 102, 105, 110, 123, 124, 129, 135-136, 137, 139, 140, 147, 148, 154, 156-158. Ebû Hanife'nin isminin (“imâm” tabiriyle) belirtildiği bir mesele için bkz. I, 26.

Fetvaya esas olan görüş “muhtâr, bihî yüftâ” ifadeleriyle belirtilmektedir. Bu tabirler Ebû Hanife’nin kavli dışında, Ebû Yûsuf, Şeybânî ve Züfer’in⁵⁵⁶ görüşleri tercih edildiği zaman belirtilmektedir.⁵⁵⁷ *Mültekâ*’nın tahâret ve büyü bölümlerinde mezhep içi rivâyet farklılıklarına işaret edilen birkaç mesele bulunmakta⁵⁵⁸, birkaç meselede de “esah” ifadesiyle rivâyet tercihi yapılmaktadır.⁵⁵⁹

9. *Tenvîru’l-ebâr ve câmiu’l-bihâr*

Şihâbüddîn Muhammed b. Abdullâh et-Timurtâşî’ye⁵⁶⁰ (1006/1598) ait *Tenvîru’l-ebâr*’da incelenen 27 meselede metne Ebû Hanife’nin görüşlerinin alındığı⁵⁶¹, Ebû Yûsuf ve Şeybânî’nin görüşlerine yer verilmediği görülmektedir. Sadece 13. meselede Şeybânî’nin farklı olan görüşü “قيل” diyerek isim verilmeksizin belirtilmiş ve bu görüşün “müftâ bih” olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶² Burada dikkat çeken husus tercih edilmesine rağmen Şeybânî’nin isminin metne alınmamış olmasıdır. 18. meselede de müellif, Ebû Hanife’nin değil Sâhibeyn’in görüşünü metne almıştır.⁵⁶³

Taharet ve büyü bölümlerindeki diğer ihtilaflı meselelerde yer yer Sâhibeyn’in ihtilafları belirtilmektedir.⁵⁶⁴ Az olmakla birlikte tercihte bulunulan birkaç mesele

⁵⁵⁶ Görebildiğimiz kadarıyla Hanefî fıkıh muhtasarlarında tahâret ve büyü bölümleri içerisinde Züfer’in kavlinin “müftâ bih” olarak tercih edildiği tek mesele budur. Bkz. Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, III, 53-54. Burada kullanılan “aleyhi’l-fetvâ el-yevm” ifadesinde “el-yevm” tabiri dikkat çekmektedir.

⁵⁵⁷ Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, I, 82, 86-87, 91-92; III, 23-24, 82-84, 127.

⁵⁵⁸ Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, III, 71, 98-99.

⁵⁵⁹ 6. meselede bu eserde de Ebû Hanife’nin rücû ettiği rivâyeti “esah” kabul edilmektedir. Bkz. Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, I, 74. Bir diğer misâl için bkz. Halebî, *a.g.e.*, III, 143-144. Bir meselede de rivâyet tercihi aynı zamanda fetvaya esas olan görüşü de belirtmek üzere “muhtâr” tabiriyle belirtilmektedir. Bkz. Halebî, *a.g.e.*, I, 48-49.

⁵⁶⁰ Ahmet Özel, “Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah”, *DİA*, XXXXI, 188-189.

⁵⁶¹ 1. ve 6. meselelerde Ebû Hanife’nin rücû ettiği rivâyetlerin dikkate alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Timurtâşî, *Tenvîru’l-ebâr ve câmiu’l-bihâr* (hâşiyesi *Reddü’l-muhtâr* ile birlikte), I, 388, 451-453.

⁵⁶² Timurtâşî, *Tenvîru’l-ebâr*, VII, 86-87.

⁵⁶³ Timurtâşî, *Tenvîru’l-ebâr*, VII, 192.

⁵⁶⁴ Timurtâşî, *Tenvîru’l-ebâr*, I, 317, 423; VII, 124, 392.

bulunmaktadır.⁵⁶⁵ Bir meselede de Sâhibeyn'in kavli müftâ bih olarak ifade edilmekle birlikte, metinde Ebû Hanife'nin de bu görüşe rücû ettiği belirtilmektedir.⁵⁶⁶

Mezhep içerisinde rivâyet farklılığı olduğu ifade edilen bazı meseleler bulunmakta, rivayet tercihlerinde “azhar” tabirinin kullanıldığı⁵⁶⁷, bazen de *Zâhirü'r-rivâye*'ye atıf yapıldığı görülmektedir.⁵⁶⁸

B. Genel Değerlendirmeler

Hanefî fıkıh tarihi içerisinde meşhûr olan ve mûteber kabul edilen muhtasarların tek tek incelenmesinden sonra genel itibariyle şu hususların dikkat çektiği görülmektedir:

1- Muhtasarlar içerisinde *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Bidâyetü'l-mübtedî*, *Mecma'u'l-bahreyn* gibi eserlerde Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflara genelde yer verildiği görülmektedir.⁵⁶⁹ *Mültekâ*'da daha çok Ebû Hanife'nin görüşü ismi zikredilmeksizin metinde nakledilip diğer Hanefî imâmlarının ihtilafları belirtilmektedir. *Vikâye*, *Kenz*, *Gurer* ve *Tenvîr*'de ise ihtilaflara çok az yer verilmekte, bu eserlerde Ebû Hanife'nin görüşleri yer almaktadır.⁵⁷⁰ *Muhtâr*'da tamamen Ebû Hanife'nin görüşleri yer almakta, eserin telifinden sonra gelen talepler üzerine müellifin rumuzlarla ihtilaflara işaret ettiği bilinmektedir.

2- Bir önceki maddede zikredilen hususa binâen sadece Ebû Hanife'nin görüşlerinin zikredildiği kısımlarda, bunların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yine Ebû

⁵⁶⁵ Timurtâşi, *Tenvîru'l-epsâr*, VII, 363, 415. Bu meselelerde Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflı meseleler arasında tercihte bulunulmamaktadır.

⁵⁶⁶ Timurtâşi, *Tenvîru'l-epsâr*, I, 423. Bir başka meselede de şerhten anlaşıldığına göre metne Sâhibeyn'in kavli alınmıştır. Ancak yine eserin şerhinde Ebû Hanife'nin de bu kavle rücû ettiği ifade edilmektedir. Bkz. Timurtâşi, *a.g.e.*, I, 468-469.

⁵⁶⁷ Timurtâşi, *Tenvîru'l-epsâr*, I, 465; VII, 26, 263, 275. Ayrıca “muhtâr” ifadesinin kullanıldığı bir mesele için bkz. Timurtâşi, *a.g.e.*, VII, 434.

⁵⁶⁸ Timurtâşi, *Tenvîru'l-epsâr*, I, 421, 503; VII, 363. Buradaki bir meselede *Zâhirü'r-rivâye*'ye muhâlif nakledilen hükümle fetvâ verildiği ifade edilmektedir. Bkz. Timurtâşi, *a.g.e.*, VII, 363.

⁵⁶⁹ Yukarıda ifade edildiği üzere *Mecma'u'l-bahreyn*'de bu ihtilaflara farklı cümle ve fiil kalıplarıyla işaret edilmektedir.

⁵⁷⁰ Önceki konuda ifade edildiği üzere incelenen 27 mesele içerisinde *Kenz*'de hiçbir ihtilafa işaret edilmemekte, *Gurer* ve *Tenvîr*'de ise sadece birer meselede Sâhibeyn'in ihtilafına vurgu yapılmaktadır.

Hanife'nin görüşünün metne alınıp diğer Hanefî imâmlarının ihtilaflarına işaret edilen meseleler için de aynı şey söylenebilir. İhtilafların zikredildiği meselelerde ise *Muhtasaru't-Tahâvî*'de olduğu gibi tüm ihtilaflı meselelerde açıkça tercihte bulunulmadığı görülmektedir. Bazı muhtasarlarda müelliflerin diğer eserlerinden hareketle Ebû Hanife'nin görüşlerini tercih ettikleri anlaşılmaktadır.⁵⁷¹ Bazı muhtasarlarda ise “bihî yüftâ, müftâ bih, muhtâr⁵⁷²” gibi tercih ifadeleri bulunmakla birlikte bunlar oldukça azdır⁵⁷³ ve az da olsa yapılan bu tercihler Ebû Hanife'nin değil de diğer imâmlardan birinin görüşü doğrultusundadır. Buradan hareketle bu muhtasarlardaki ihtilaflı meselelerin (geri kalan) büyük kısmında Ebû Hanife'nin görüşünün tercih edildiği anlaşılabılır.⁵⁷⁴ Hâlbuki ilgili bölümde geçtiği üzere *Muhtasaru't-Tahâvî*'de daha çok Sâhibeyn'in görüşü tercih edilmektedir.

3- Muhtasarlarda tahâret ve büyü bölümlerinde mezhep içerisinde nakledilen farklı rivâyetlerin zikredilmesi meselesi şu şekilde özetlenebilir:

Muhtâr ve *Kenz*'de rivâyet farklılığını belirten herhangi bir ifade bulunmamaktadır. *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Bidâye*'de ise sadece birer yerde incelenen meseleyle ilgili farklı bir rivâyet olduğu belirtilmektedir.⁵⁷⁵ Diğer muhtasarlarda ise yine çok fazla olmamakla birlikte rivâyet farklılıklarına işaret edildiği ve yer yer bu rivâyetler arasından “esah, sahih, muhtâr” gibi ifadelerle rivâyet tercihi yapıldığı görülmektedir.

⁵⁷¹ Yukarıda Kudûrî ve Merğînânî'nin Ebû Hanife'nin görüşlerini tercih ettiği aynı müelliflere ait başka eserlerden hareketle ifade edilmişti.

⁵⁷² İhtilaflı meseleler arasında tercih ifadesi olarak “muhtâr”ın kullanıldığı tek muhtasarın *Mülteka* olduğu görülmektedir.

⁵⁷³ *Kudûrî*'de ve *Bidaye*'de tercih ifadesi bulunmamaktadır. Taharet ve büyü bölümlerinde *Vikâye*'de sadece üç, *Gurer*'de iki, *Tenvîr*'de ve *Mecma*'da ise sadece birkaç meselede tercihte bulunulmaktadır. Muhtasarlarda içerisinde en çok tercihte bulunulan *Mültekâ*'da ise 90'tan fazla zikredilen ihtilaflı mesele içerisinde sadece 10'a yakın tercih ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca *Mecma*'dan sonra en çok ihtilaf zikredilen muhtasar da bu eserdir.

⁵⁷⁴ Ayrıca burada şu husus da ifade edilebilir ki tüm muhtasarlarda meseleler nakledilirken “mezhep içi hiyerarşi” olarak ifade edilen Ebû Hanife-Ebû Yûsuf-Şeybânî sıralaması gözetilmektedir. Bkz. Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 65.

⁵⁷⁵ Burada *Bidâye*'de aynı zamanda “sahih” tabiriyle rivâyet tercihi de yapılmaktadır.

Tenvîr'de ise daha çok "azhar" ifadesi kullanılmaktadır. Ayrıca *Zâhirü'r-rivâye*'ye bu tabirle açıkça atıf yapan tek muhtasarın *Tenvîr* olduğu da dikkat çekmektedir.⁵⁷⁶

Son olarak, incelenen 27 meseleyle ilgili muhtasarlarda dikkat çeken bazı hususlar şu şekilde ifade edilebilir:

- 16. mesele sadece *Mecma'*da zikredilmektedir.
- 1. meselede *Muhtasaru't-Tahâvî*'de nakledilen Ebû Hanife'nin görüşü bazı muhtasarlarda aynı şekilde zikredilirken⁵⁷⁷, bazı muhtasarlarda Ebû Hanife'nin Ebû Yûsuf'un kavline rücû ettiği⁵⁷⁸, bazı muhtasarlarda da Ebû Yûsuf'un kavlinin "müftâ bih" olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷⁹
- 3. mesele diğer muhtasarlarda tahâret bölümünde değil, oruç bölümünün sadaka-i fitr bâbında işlenmektedir.⁵⁸⁰ Ayrıca burada muhtasarlarda *Muhtasaru't-Tahâvî*'de olduğu gibi Tarafeyn'in görüşü olan sa'ın sekiz rıtıla eşit olduğu ifade edilirken, *Gurer* ve *Tenvîr*'de sekiz rıtlı yerine "bin kırk dirhem" ifadesi yer almaktadır.
- 6. meselede *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Bidâye* ve *Vikâye*'de Ebû Hanife'nin görüşü Tahâvî'nin naklettiği şekilde zikredilmektedir. *Muhtâr*'da ise Ebû Hanife'nin Sâhibeyn'in görüşüne rücû ettiği rivâyeti esas alınmakta ve bundan sonraki muhtasarlarda bu rivâyetin tercih edildiği anlaşılmaktadır.
- 8. mesele *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Bidâye*'de, Tahâvî'nin naklettiği lafızlara benzer şekilde zikredilmektedir. Daha sonraki muhtasarlarda aynı anlamı

⁵⁷⁶ Dördüncü bir husus olarak şu da zikredilebilir: Muhtasarlarda Züfer'in isminin pek zikredilmediği görülmektedir. *Bidâye*'nin, *Vikâye*'nin, *Gurer*'in tahâret ve büyü bölümlerinde Züfer'in görüşleri hiç yer almazken, *Kudûrî*, *Kenz* ve *Mültekâ*'da sadece bir kez zikredilmektedir. *Muhtâr* ve *Mecma'*da ise Züfer'in görüşlerine diğer muhtasarlara nazaran daha çok yer verilmektedir. Mesela *Muhtâr*'da 18 kez işaret edilmektedir. Bu iki eserde de görüşlerin rumuzlarla, cümle ve fiil kalıplarıyla nakledildiği yukarıda ifade edilmişti. Züfer'in görüşünün tercih edildiği tek bir mesele bulunmaktadır ki bu mesele *Mülteka*'da yer almaktadır. Bkz. Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, III, 53-54.

⁵⁷⁷ Mergînânî, *Bidâye*, I, 24; Bürhânüşşerîa, *Vikâye*, I/2, 55; Nesefî, *Kenz*, I, 113; Molla Hüsrev, *Gurer*, I, 28; Halebî, *Mülteka*, I, 57.

⁵⁷⁸ İbnü's-Sâatî, *Mecma'*, s. 87; Timurtâşî, *Tenvîr*, I, 388.

⁵⁷⁹ İbnü's-Sâatî, *Mecma'*, s. 87; Halebî, *Mülteka*, I, 57. Dolayısıyla bu görüş Şeyhayn'ın görüşü olmaktadır.

⁵⁸⁰ Aynı şekilde 4. mesele de işlendiği muhtasarlarda genelde salât kitabında yer almaktadır.

ifade etmekle birlikte ibâre değişmektedir. Mesela *Vikâye*'de ibâre řu şekildedir:⁵⁸¹ وما رأَت من لون فیها سوى البیاض الخالص حیض

⁵⁸¹ Bûrhânüşşerîa, *Vikâye*, I/83.

SONUÇ

Tezin birinci bölümünde Tahâvî'nin hayatı, eserleri gibi konularla ilgili günümüzde hazırlanmış olan bazı çalışmalardan hareketle bir özet sunulmaya çalışılmıştır. Burada özellikle Tahâvî'nin ilmî konumu ile ilgili yapılan bazı değerlendirmeler ve bunlara yapılan itirazlar, önemine binâen kısaca zikredilmiştir. Tezin ilgili yerlerinde ifade edildiği üzere Tahâvî'nin pek çok fer'î meselede açıkça Ebû Hanife'nin görüşünü kabul etmediği dikkate alındığında Tahâvî'yi, usûl ve fîrûda mezhep imâmına muhâlefet edemeyen bir tabakada kabul etmenin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflı meselelerde yapmış olduğu tercihlerin tamamı tasnif edildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Tahâvî mezhep içerisinde en çok Sâhibeyn'in müşterek görüşlerini, en az da Züfer'in görüşlerini tercih etmektedir. Ayrıca Tahâvî *Muhtasar*'da zikredilen ihtilaflı meselelerin yaklaşık %75'inde Ebû Hanife'nin görüşünü tercih etmemektedir.

Muhtasaru't-Tahâvî'nin Hanefî fıkıh muhtasarlara ve özellikle muhtasarlara dolaylı veya doğrudan kaynak olduğu kabul edilen *Muhtasaru'l-Kudûrî*'ye kaynaklık derecesi, önemine binâen inceleme konusu yapılmıştır. *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin tahâret ve büyü bölümleri sistematik ve muhtevâ açısından mukâyese edildiğinde Kudûrî'nin, *Muhtasari*'ni telif ederken *Muhtasaru't-Tahâvî*'den yararlanma ihtimali bulunmakla birlikte sadece bu kitaptan istifade ile yetinmediği anlaşılmaktadır. Her iki muhtasarda da benzer meseleler zikredilmekle birlikte özellikle bölümler içerisinde konuların ve meselelerin sunulması ve ifadelerdeki bariz farklılıklar neticesinde, Kudûrî'nin eserini hazırlarken *Muhtasaru't-Tahâvî*'yi esas almadığı söylenebilir. *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin Hanefî mezhebi tarihinde yaygın olarak kullanılan muhtasarlara arasına dâhil olmadığı, ayrıca ilgili çalışmalardan nakledilen bilgiler doğrultusunda daha sonra telif edilen ve mezhep içerisinde yaygın olarak kullanılan muhtasarlarda da asıl kaynak olarak kullanılmadığı görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri olarak Tahâvî'nin pek çok meselede Ebû Hanife'ye muhâlefet etmiş olması düşünülmektedir.

Tezde belirtildiği üzere Cessâs'ın *Muhtasaru't-Tahâvî* üzerine yazmış olduğu şerhi bu eser üzerine yazılan en önemli iki şerhten biri olarak kabul edilmektedir.

Cessâs bazı meselelerde Tahâvî'nin mezhep hükmü olarak naklettiği veya Hanefî imâmlarından birisine nispet ettiği görüşlere itiraz etmektedir. Bu konuyla ilgili incelenen meselelerin birkaç tanesinde Tahâvî'nin nakillerinin *Zâhirü'r-rivâye*'ye muhâlif olduğu ancak bunun oranının az olduğu ifade edilmiş ve şöyle bir sonuca varılmıştır: Hanefî fıkıh tarihinde Tahâvî'ye karşı Hanefî mezhebine nispet ettiği hükümlerin ve Hanefî imâmlarına nispet ettiği görüşlerin âidiyeti noktasında küllî anlamda herhangi bir itiraz ve olumsuz bir tutum bulunmamaktadır. Fakat özellikle Cessâs'ın bazı hüküm ve görüşlerin nispeti konusunda Tahâvî'ye açıkça itiraz ettiği görülmektedir. Bu konu hakkında değerlendirme yapılırken Cessâs'ın Tahâvî hakkında kullandığı “Bize ulaşmayan bir rivâyetten naklediyor olabilir” vb. ifadelerinin göz ardı edilmemesi isabetli bir tutum olacaktır. Ayrıca Cessâs'ın kendi eserinde Tahâvî hakkında “sika, güvenilir ve gayr-i müttehemdir” ifadeleri bulunmaktadır. Bunlara ilaveten *Reddû'l-muhtâr*'dan nakledildiği üzere bazı Hanefî fakihleri tarafından Cessâs'ın Hanefî imâmlarına nispet ettiği görüşler hususunda eleştirildiği ve Tahâvî'yi destekler mahiyette değerlendirmelerin yapıldığı da burada tekrar edilebilir.

27 ihtilaflı meseleden mevcut olanlar Tahâvî'nin diğer eserlerinde incelendiğinde, üç meselede tercihinin değiştiği görülmektedir. Tahâvî'nin eserlerinin telif sırasının net olarak bilinmesi durumunda en son hangi görüşü tercih ettiği tespit edilebilecektir.

Tahâvî'nin *Şerhu me'âni'l-âsâr* isimli eserinde tercih sebepleri ve görüşlerini delillendirmesi ile ilgili kısaca şu hususlar tespit edilmiştir: Tahâvî, tercih ettiği görüşü rivâyetlerle desteklemektedir. Tercih etmediği görüş sahiplerinin delil olarak kullandıkları rivâyetleri tercih ettiği görüş lehinde yorumlamakta, bazen de bu rivâyetlerin sıhhat bakımından delil olarak kullanılamayacağını ifade etmektedir. Tahâvî, farklı rivâyetler arasındaki nesh ilişkisini de dikkate almaktadır. Ayrıca tercih ettiği görüşü nazar (aklî düşünme ve kıyâs) yönünden de delillendirmektedir.

Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahâvî*'sinin metin kısmında Tahâvî'nin Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflı meselelerde açıkça belirttiği tercih ifadelerini ve bütün Hanefî imâmlarına muhâlefet ederek belirttiği kendi görüşlerini zikretmemiş ve şerhte de bu konuya hiç değinmemiştir. Bununla alakalı zikredilebilecek kuvvetli ihtimal Cessâs'ın, bu tercihlerin Tahâvî'ye has olduğuna, mezhepte mütemed görüşler

olmadığına işâret etmesi olabilir. Nitekim Cessâs'ın Tahâvî'nin tercihlerini dikkate almamasının, *Muhtasaru't-Tahâvî*'nin diğer muhtasarlara nazaran daha az kullanılmasında ve pek yaygınlaşmamasında etkisinin olabileceği tezin ilgili kısımlarında ifade edilmiştir. Cessâs, -Tahâvî'nin aksine- meselelerin hemen hemen tamamında Ebû Hanife'ye tâbidir. Her ne kadar bu durumu açıkça ifade etmese de Ebû Hanife'nin görüşlerini uzun uzun izah etmesinden ve delillendirmesinden, onun görüşüne meylettiği anlaşılmaktadır. Tezin ilgili bölümünde bu konuda detaylı bilgi ve misaller verilmiştir. Cessâs'ın Tahâvî'nin tercihlerini dikkate almamasının bu hususla da ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Tezin sonunda Tahâvî'nin tercihte bulunduğu ihtilaflı meseleler, kendisinden sonra telif edilen ve Hanefî mezhebinde mûtemed ve mûteber kabul edilen muhtasarlarda incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde özellikle şu hususlar dikkat çekmektedir:

Muhtasarlardan bir kısmında Hanefî imâmları arasındaki ihtilaflara genelde yer verildiği, bazılarında Ebû Hanife'nin görüşünün metinde nakledilip diğer Hanefî imâmlarının ihtilaflarına işaret edildiği, önemli bir kısmında da ihtilaflara çok az yer verilip sadece Ebû Hanife'nin görüşlerinin zikredildiği görülmektedir. İhtilaflı meselelerin büyük kısmında sadece Ebû Hanife'nin görüşlerinin zikredildiği muhtasarlarda, bu görüşlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yine Ebû Hanife'nin görüşünün metne alınıp diğer Hanefî imâmlarının ihtilaflarına işaret edilen muhtasarlarda için de aynı şey söylenebilir. *Muhtasaru't-Tahâvî*'de nakledilen ihtilaflı meselelerin hemen hemen tamamında tercihte bulunmaktadır. İncelenen muhtasarlarda ise böyle bir durum söz konusu değildir. Bazı muhtasarlarda ihtilaf nakledilen meselelerin bir kısmında “müftâ bih, muhtâr” gibi ifadelerle yapılan tercihler oldukça azdır ve yapılan tecihler Ebû Hanife'nin değil diğer Hanefî imâmlarının görüşleri doğrultusundadır. Buradan hareketle bu muhtasarlardaki ihtilaflı meselelerin geri kalan büyük kısmında da Ebû Hanife'nin görüşünün tercih edildiği söylenebilir. İlgili bölümde geçtiği üzere *Muhtasaru't-Tahâvî*'de ise daha çok Sâhibeyn'in görüşleri tercih edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Muhammed, *el-Kevâşifü'l-celiyye an mustalahâtî'l-Hanefiyye*, Matba'atü'l-Ahsâi'l-Hadîse, y.y. 2004.
- Abdûlmun'im, Mahmûd Abdurrahman, *Mu'cemu'l-mustalahât ve'l-elfâzi'l-fikhiyye*, Dâru'l-Fadîle, Kâhire 1999.
- Akbaş, Bahattin *Ebû Cafer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008.
- Akgündüz, Ahmet “Dürerü'l-hukkâm”, *DİA*, X, 27-28.
- Altuntaş, Havva, *Alâeddîn es-Semerkindî ve Tuhfetü'l-Fukahâ Adlı Eserinde Mezhep İçi Tercihler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2008.
- Apaydın, Yunus “Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının Bir Göstergesi Olarak Manevi Inkıtâ' Anlayışı”, *Erciyes Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Kayseri 1992.
- _____, “Kerhî”, *DİA*, XXV, 285.
- Atmaca, Yılmaz, *Müzeni ve Tahavî'nin Muhtasarlarının Zekât Bölümlerinin Kaynak, Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2006.
- Aybakan, Bilal, “Şâfî”, *DİA*, XXXVIII, 224-225.
- Bardakoğlu, Ali, “Hanefî Mezhebi”, *DİA*, XVI, 10.
- Bedir, Murteza, “Vikâyetü'r-rivâye”, *DİA*, XXXIII, 107.
- Bürhânüşşerîa (673/1274), *Vikâyetü'r-rivâye* (Şerhu'l-Vikâye ile birlikte), thk. Dr. Salâh Muhammed Ebu'l-Hac, Dâru'l-Varrâk, Ammân 2006.
- Cessâs (370/981), *Ebû Bekr er-Razi, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah Muhammed, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2010.
- _____, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*, thk. Abdullah Nezir Ahmed, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995.
- Çetiner, Bedrettin, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, *DİA*, I, 552.

- Durmuş, İsmail, “Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 57.
- Dihlevî (1239/1824), Abdülaziz, *Büstanü’l-muhaddisin*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997.
- Ebu Zehra, Muhammed, *Ebu Hanife*, trc. Osman Keskiöglü, DİB Yayınları, Ankara 2005.
- Ençakar, Orhan, *Kerhî’nin Muhtasar’ının Haneî Muhtasar Geleneğine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2013.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Esad Şeref, Sa’d Beşir, *el-İmâm Ebû Ca’fer et-Tahâvî ve menhecuhû fi’l-fıkhi’l-islâmî*, Dâru’n-Nefâis, Ammân 1998.
- el-Fetâvâ’l-Hindiyye*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Gündüz, Havva, *Tahâvî ile Kudûrî’nin Muhtasar’larının Aile Hukuku Bölümlerinin Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2004.
- Güney, Necmeddin, *Kudûrî’nin “Şerhu Muhtasari’l-Kerhî” Adlı Eserinin ‘Siyer’ Bölümünün Edisyon Kritiği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2006.
- Güngör, Mevlüt, “Cessâs”, *DİA*, VII, 427.
- el-Habeşî, Abdullah b. Muhammed, *Câmiu’s-şurûh ve’l-havâşî*, Ebûzabî, el-Mecma‘u’s-sekâfî 2004.
- Hacak, Hasan, “İslam Hukukunun Sistematiği, Literatürü ve Genel Prensipleri”, *İslam Hukuku’na Giriş*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2010.
- Has, Şükrü Selim, “Mülteka’l-ebhur”, *DİA*, XXXI, 540-541.
- Halebî (956/1549), İbrahim b. Muhammed, *Mülteka’l-ebhur* (şerhi *Mecme‘u’l-enhur* ile birlikte), thk. Halil Imrân, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Hırakî (334/946), Ebu’l-Kâsım, *el-Muhtasar*, el-Mektebetü’l-İslâmî, y.y. 1378.

- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerine Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı:1, Bursa 2008.
- İbn Abidin (1252/1836), Muhammed Emin b. Ömer, *Reddû'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebâr*, thk. Adil Ahmed/Ali Muhammed, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- İbn Asâkir (571/1176), *Târîhu Medineti Dimaşk*, thk. Ömer b. Ğurâme el-Amrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Hallikân (681/1282), Ebû'l-Abbâs, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut 1994.
- İbn Manzûr (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sâdır, Beyrut t.y.
- İbn Mâze (616/1219), Bürhânüddin, *el-Muhîtü'l-bürhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İbn Nüceym (970/1563), Zeynüddin, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'-dekâik*, thk. Zekeriyya Umeyrat, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Bezzâzî (827/1424), Hâfızüddin Muhammed, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye (el-Fetâvâ'l-Hindiyye ile birlikte)*, Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut 1986.
- İbnü'l-Hümâm (861/1457), Muhammed b. Abdülvahid, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdürrezzâk Ğâlib el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İbnü's-Sâatî (694/1295), Ahmed b. Ali, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, thk. İlyas Kaplan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- İltaş, Davut, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 385-388.
- Kallek, Cengiz, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, 471-473.
- _____, “Kudûrî”, *DİA*, XXVI, 322.
- Kâsânî (587/1191), Alâüddîn, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed/Adil Ahmed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut t.y.

- Kaya, Eyyüp Said, “Halîl’in Muhtasarı Çerçevesinde Fıkıh Muhtasarını Yeniden Düşünmek”, *İslam ve Klasik* (Klasîği Yeniden Düşünmek, İstanbul 2004) haz. Sami Erdem, M. Cüneyt Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.
- _____, Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2001.
- _____, “Mâlikî Mezhebi”, *DİA*, XXVII, 527-528.
- _____, “Muhtasar (Fıkıh)”, *DİA*, XXXI, 61.
- _____, “Nâdirü’r-rivâye”, *DİA*, XXXII, 278-279.
- _____, “Şerh (Fıkıh)”, *DİA*, XXXVIII, 561.
- Keskioğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, DİB Yayınları, Ankara t.y.
- Kevserî (1879/1952), Zâhid, *el-Hâvî fî sîreti’l-imâm Ebî Ca’fer et-Tahâvî*, el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, y.y. 1999.
- Koca, Ferhat, “Mergînânî, Bürhâneddin”, *DİA*, XXIX, 182.
- _____, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 65.
- Kudûrî (428/1037), Ebü’l-Hüseyn, *el-Muhtasar* (şerhi *el-Lübâb* ile birlikte), thk. Abdürrezâk el-Mehdî, Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, Beyrut 2007.
- Kureşî (775/1373), Abdülkâdir, *el-Cevâhiru’l-mudîyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, Dâru’l-Ulûm, Riyâd 1978.
- Leknevî (1304/1886), Abdülhay, *el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, thk. Ahmed ez-Zabî, Dâru’l-Erkam, Beyrut 1998.
- Mahmûd, Abdülmecid, *el-İmâmü’t-Tahâvî muhaddisen*, Dâru’l-Muhaddisîn, Kâhire 2008.
- Mercânî (1306/1889), Şihâbüddîn, *Nâzûratu’l-hak fî fardıyyeti’l-ışâi ve in lem yeğibi’ş-şefak*, thk. Orhan Ençakar-Abdülkâdir Yılmaz, Dâru’l-Feth/Dâru’l-Hıkme, İstanbul 2012.
- Mergînânî (593/1197), Ebü’l-Hasen, *Bidâyeti’l-mübtedî* (şerhi *el-Hidâye* ile birlikte), el-Mektebetü’l-İslâmiyye t.y.

- Mevsılî (683/1284), Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-ta'lılî'l-Muhtâr*, thk. Şuayb Arnavut, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Suriye 2010.
- _____, *el-Muhtâr li'l-fetvâ*, thk. Sâid Bekdâş, Dâru's-Sirâc, Medine-i Münevvere 2012.
- Meydânî (1298/1881), Abdülğânî b. Tâlib, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2007.
- Molla Hüsrev (885/1480), *Gurerü'l-ahkâm* (şerhi *Dürerü'l-hukkâm* ile birlikte), nşr. Kırımî Yusuf Ziya ve Lofçalı Râşid, Ahmed Kâmil Matbaası, y.y. 1329.
- Müzenî (264/878), İsmail b. Yahyâ, *Muhtasaru'l-Müzenî fî furû'î's-Şâfiyye*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Nesefî (710/1310), Ebü'l-Berekât, *Kenzü'd-dekâik* (şerhi *Tebyînü'l-hakâyık* ile birlikte), thk. Ahmed İnâye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- _____, *Kenzü'd-dekâik*, thk. Sâid Bekdâş, Dâru's-sirâc, Menide-i Münevvere 2011.
- Nezir Ahmed, Abdullah, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî Fakîhen* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şeriat Fakültesi, Suudi Arabistan 1408/1987.
- _____, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî el-imâmü'l-muhaddisü'l-fakîh*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1991.
- Özdemir, Muhittin, *Şafî Fırû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010.
- Özel, Ahmet, "Fıkıh (Literatür)", *DİA*, XIII, 15.
- _____, "Haskefî", *DİA*, XVI, 387-388.
- _____, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyânet Vakfı, Ankara 2013.
- _____, "Hanefî Mezhebi (Literatür)", *DİA*, XVI, 21-23.
- _____, "İbn Âbidîn", *DİA*, XIX, 292-293.
- _____, "İbnü's-Sââtî", *DİA*, XXI, 190.

- _____, “Timurtâşî”, *DİA*, XXXXI, 188.
- Özen, Şükrü, “Hırakî”, *DİA*, XVII, 322.
- _____, “Tercih”, *DİA*, XXXX, 484-486.
- Saymerî (436/1045), Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihî*, Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut 1976.
- Semerkindî (539/1144), Alâeddîn, *Tuhfetü’l-fukahâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- Serahsî (483/1090), Ebû Bekr Şemsü’l-eimme, *el-Mebsût*, Dâru’l-Marife, Beyrut t.y.
- Shabani, Fation, *Şerhu Meâni’l-Âsâr Eserine Göre Ebû Ca’fer et-Tahâvî’nin Metodolojisinde Sünnet’in Kaynak Değeri ve İbadetlerde Uygulanışı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2011.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Ahkâmü’l-Kur’ân”, *DİA*, I, 552-553.
- Şemrânî, Abdullah b. Muhammed, *el-Medhal ilâ ilmi’l-muhtasarât*, Dâru’t-Tayba, Riyad 2008.
- Şeybânî (189/805), Muhammed b. Hasan, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012.
- _____, *el-Câmiu’s-sağîr* (şerhi *en-Nâfiu’l-kebîr* ile birlikte), Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1986.
- _____, *el-Âsâr*, thk. Ahmed İsa Mu’sırâvî, Dâru’s-Selâm, Mısır 2006.
- Şirâzî (476/1083), Ebû İshâk, *Tabakâtü’l-fukahâ*, nşr. Halil Meyyis, Dâru’l-Kalem, Beyrut t.y.
- Şürünbülâlî (1069/1659), Hasan b. Ammâr, *Merâkı’l-felâh*, thk. Salâh b. Muhammed, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Tahâvî (321/933), Ebû Ca’fer, *el-Muhtasar*, nşr. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Kâhire 1370/1951.
- _____, *el-Muhtasar*, trc. Soner Duman (*Mukayeseli Hanefî Fıkhi*), Beka Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, *Ahkâmü’l-Kur’âni’l-Kerîm*, thk. Sadettin Ünal, İsam, İstanbul 1995.

- _____, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- _____, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, thk. İbrâhim Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- _____, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, trc. M. Beşir Eryarsoy (*Hadislerle İslam Fıkhi*), Kitâbî Yayınevi, İstanbul 2009.
- Tekineş, Ayhan, “Me'âni'l-âsâr”, *DİA*, XXVIII, 207-208.
- _____, “Müşkilü'l-âsâr”, *DİA*, XXXII, 162.
- Timurtâşi (1006/1598), Muhammed b. Abdullah, *Tenvîru'l-ebâr* (hâşiyesi *Reddü'l-muhtâr* ile birlikte), thk. Adil Ahmed-Ali Muhammed, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.
- Yaman, Ahmet, “Kenzü'd-Dekâik”, *DİA*, XXV, 261.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 66.
- Yavuz, Yunus Vehbi, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, *DİA*, I, 553
- Yıldız, Kemal-Nacar, Tayyip, “Mir'ât-ı Mecelle'de belirtilen Mecelle kaynakları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 20. sayı, Konya 2012.
- Zebîdî (1205/1791), Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Kuveyt 1965.
- Zeyla'î (743/1343), Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâyık*, thk. Ahmed İnâye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.